

DOCUMENTA HISTORICA 68.
Az SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa

**HYDATIUS:
CHRONICA
(379–469)**

Fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta:
SZÉLL GÁBOR

JATEPress
Szeged 2005

A Documenta Historica eddig megjelent számai:

1992

1. Az 1887-es földközi-tengeri egyezmények. [Nyemcsok Attila] *(elfogyott)*
2. A tilisiti béke (1807. júl. 7.). [Szász Erzsébet] *(elfogyott)*
3. Talleyrand, Charles-Maurice: Értekezés annak előnyeiről, hogy a jelen körülmények között új gyarmatokat szerezzünk. [Szász Géza]
4. A schönbrunni béke (1809. okt. 14.). [Szász Erzsébet]
5. Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot! (A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása). [Gulyás László] *(elfogyott; utánnnyomás: 23. sz.)*
6. Korai angolszász törvények I. A kenti törvények. [Szántó Richárd] *(elfogyott)*
7. Az 1939–40-es finn–szovjet háború dokumentumai. [Engi Imre]
8. Dokumentumok az orosz–szovjet törekvésekről a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésére (Konstantinápoly-egyezmény, 1915; német–orosz tárgyalások, 1940). [Boros Tamás]

1993

9. A Birodalom és Észtország. A szovjet–észt szerződés megszületésének dokumentumai (1939 szeptember). [Vandlik Krisztina]
10. Edward Balliol skóciai hadjárata. Részletek a Lanercosti krónikából és a bridlingtoni kanonok Gestájából. [Kiss Andrea]
11. Az 1943 decemberi Beneš–Sztálin–Molotov megbeszélések dokumentumai. [Gulyás László]
12. Békeszerződés Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között (1783. szept. 3.). [Kökény Andrea]
13. Új bécsi tudósítások a kiváló Schwarzenberg grófnak a tatai, veszprémi és palotai erődök és más helyek elfoglalásáról, a szigeti erőd összeomlásáról és a Törökországban napról-napra erősödő hanyatlásról (1599). [Lévai Judit]
14. 1789 Franciaországa a panaszok tükrében. [Gyuricza Róbert]

1994

15. Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően. [Wölflinger Ildikó]
16. Volgai német dokumentumok (1918–1941). [Opauszki István]
17. Az 1916. évi arab felkelés kiáltványa. [Ferwagner P. Ákos, Lőkös István]
18. A Bayeux-i faliszőnyeg. [Varga Vanda Éva] *(elfogyott; utánnnyomás: 34. sz.)*

1995

19. A Constantinus-i adománylevél (Donatio Constantini – VIII. sz.). [Piti Ferenc] *(elfogyott)*
20. A Hét Sziget Köztársaság és Kapodisztriasz. [Szász Erzsébet]
21. A lengyel emigráns kormány és a Szovjetunió kapcsolatfelvételének dokumentumai, 1941. [Csösz László]
22. Németország két megosztási terve (Morgenthau-terv, Frankfurti dokumentumok). [Mayer János]
23. Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot! (A cseh–szlovákok áldozatának történelmi bemutatása). [Gulyás László] (az 5. sz. utánnnyomása).
24. Az 1849-es magyar–velencei szerződés. [Krámlí Mihály]
25. Az Anitta-felirat (i. e. 1600 körül). [Bolega Erika]

DOCUMENTA HISTORICA 68.
Az SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa

**HYDATIUS:
CHRONICA
(379–469)**

Fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta:
SZÉLL GÁBOR

A fordítás az alábbi kiadás latin szövege alapján készült:
R. W. Burgess: *The Chronicle of Hydatius and the Consularia
Constantinopolitana*
(Oxford, Clarendon Press, 1993, 70–123.)

Szakmai és nyelvi lektor:
SZÉKELY MELINDA

Sorozatszerkesztő:
PÁNDI LAJOS

A kötet megjelenését támogatták:

SZTE BTK Történész Diákkör
SZTE BTK Hispanisztika Tanszék
SZTE BTK Ókortörténeti Tanszék
SZTE BTK Hallgatói Önkormányzat
SZTE Egyetemi Hallgatói Önkormányzat

© SZTE BTK Történész Diákkör, 2005
© Széll Gábor, 2005
HU-ISSN 1216-0954

TARTALOM

Bevezetés	5
Térképek	13
Hydatius: Chronica	15
Jegyzetszótár	55
Kronológia	101
Bibliográfia	105
Források	107

BEVEZETÉS

Hydatius *Chronicája* a legjobb és legérdekesebb latin nyelvű történeti munka, amely az *Ammianus Marcellinus* (332–400) és a *Tours-i Gergely* (Gregorius Turonensis, 538–594) közötti időszakból ránk maradt. A *Chronica* az 5. századi történelem egyik legértékesebb forrása, és a korabeli Hispania történetének egyedülállóan részletes alkotása.

Hydatius 400 körül született a gallaeciai *Lemica civitas*ban [praef. 1], a mai Nocelo da Pena közelében, 10 kilométerre Xinzo de Limiától. Szüleiről csak annyit tudunk, hogy keresztények lehettek és Hispania társadalmának jómódú középosztályába tartoztak, de nem a főnemesek vagy földbirtokosok közül valók. Többen feltételezték, hogy rokonságban állt azzal a priscilliánus-ellenes Hydatius-szal, aki a lusitaniai Emerita püspöke volt a 4. században, de erre a névazonosságon kívül

semmi sem utal. Ha rokonok lennének, Hydatius minden bizonnyal megemlítette volna híres elődjét a priscilliánusokkal kapcsolatban [13; 16]. Ezenkívül a név nagyon ritka, és nem véletlen, hogy a priscilliánus-ellenességéről híres emeritabeli Hydatius után következő nemzedékben két püspököt is ugyanígy neveztek el: az egyiket Gallaeciában, a másikat Galliában, éppen a priscilliánus-mozgalmak két nagy központjában. Valószínű tehát, hogy a *catholicus* szülők csupán Hydatius iránti tiszteletük jeléül nevezték így gyermekeiket, és nem álltak vele semmilyen rokoni kapcsolatban.

Hydatius 406–407 táján szentföldi zarándoklaton (*peregrinatio*) vett részt, és itt látta Iohannes, Eulogius, Epiphanius és Theophilus püspököket, illetve Hieronymus *presbyter*t, akivel való találkozásának emléke nagy hatást gyakorolt a fiú későbbi életére [38–40]. Hydatius önmagát árvának (*pupillus*) nevezi



A kép forrása: <http://members.fortunecity.es/esquecimento/paginacio.htm>

[40], így elképzelhető, hogy elveszítette apját vagy mindkét szülőjét, de lehet, hogy csak rendkívül fiatal korára akart utalni ezzel a megjelöléssel.¹ Mindenesetre vissza kellett térnie Gallaeciába 409 októbere előtt, amikor az alanok, a vandálok és a szvévek betörték Hispaniába [42].

428-ban püspökké választották Aquae Flaviae városában, a mai Chaves-ban, Portugália északi részén [praef. 1; praef. 6; 201; 207]. Mivel ekkor még alig volt harminc éves, nagy tekintéllyel és hírnévvel kellett rendelkeznie, s ezt igazolja az is, hogy 431-ben, a szvévek fosztogatása idején Hydatius követ-séget vállalt a Galliában hadjáratot tartó Aëtiushez [96]. 432-ben Censorius-szal, a császári követel tért vissza [98], egy évvel később pedig megerősítette a békét a gallaeciabeliekkel [100].

445-ben Thoribius, Asturica új püspöke Leo pápa támogatásával Hydatius és Caepionius segítségét kérte a manicheusok ellen, akik közül a püspökök jó néhányat lelepleztek és feljelentettek Antoninusnál, Emerita püspökénél [130]. 447-ben Leo Thoribiusnak írt levelében megkérte Hydatiust és Caeponiust, hogy állítsanak fel egy testületet a priscillianizmus visszaszorítására és a *catholicus* hit helyreállítására [135]. Ennek eredményeképpen valósult meg a *catholicusok* és a priscillánusok békés egymás mellett élése Gallaeciában.

460. július 26-án három besúgó (*delatores*) ösztönzésére Frumarius szvév csapata elfogta Hydatius püspököt, és büntetlenül feldúlta Aquae Flaviae kolostorát a környező területekkel együtt [201]. Novemberben, háromhónapnyi fogság után szabadon engedték Hydatiust [207], valószínűleg a gallaeciabeliek és a szvévek közötti *pacis quedam umbra* eredményeképpen [204]. Hydatius azt állítja, hogy nem Frumarius, és nem a szvévek, hanem a besúgók akarták őt félreállítani, az viszont nem derül ki, miért.

Hydatius itt említi utoljára önmagát a Chronicában. Az utolsó esemény ideje a történetben 468-ra tehető, így megírása valószínűleg 469 elején fejeződött be, amikor Hydatius hetven év körüli volt. Nem tudjuk pontosan, mikor halt meg; valószínű, hogy amikor befejezte az írást (470 körül), vagy röviddel azután. *Pseudo-Isidor* azt állítja, hogy halála Leo uralkodása alatt, vagyis 474 előtt következett be.

¹ *Sevillai Isidor* (556/560–636) azt írja, hogy az ő korában a *pupillus* egyszerűen kisfiút jelentett (Etymologiae 11,1,37; 11,2,12), hasonlóan egy 7. század előtti görög-latin szójegyzékhez, amely szerint a szó jelentése *impubes*, *infantulus*, azaz kisfiú (CGL II,227,1). Ezért valószínű, hogy a *pupillus* ebben az esetben csak azt jelenti, nagyon fiatal fiú, bár pontosan nem tudjuk, Hydatius melyik értelemben használta (Burgess 1993, 4).

Hydatius nevéhez köthető a *Chronica* és a *Consularia Constantinopolitana* című munka. A *Chronica*, amely az egyik legkorábbi fennmaradt darab ebben a műfajban, az 5. századi Hispania történetének részletes forrása, egyedülálló beszámoló a korabeli császári hatalom felbomlásáról. Hydatius feljegyzései azért is különösen érdekesek, mert elárulják, hogyan gondolkodott a kor egyik vezető személyisége a bemutatott eseményekről azon a területen, ahol a római hatalom törést szenvedett. Nagyon keveset tudunk a római Galliaecia egyházi szervezetéről is; amit tudunk, a *Chronicából* tudjuk. Hydatius azon kevesek közé tartozik, akik a rómaiak és a barbárok szembenállását a provincia-beli társadalom szempontjából mutatják be.

A *Consularia Constantinopolitana* (más néven *Descriptio consulum*) a 330-as évekre datálható, több szerzője és szerkesztője van. A történeti feljegyzésekkel bővített *consullista* sok szempontból úttörő munka, és a kora császárkori *fasti* újjászületésének tekinthető. A 4–5. század fordulóján már széles körben használták történeti forrásként latin és görög szerzők, de a modern történettudomány számára is alapvető jelentőségű, mert a 4. század kronológiai áttekintését adja évek és napok pontos megjelölésével. A *Consulariát* azért tartjuk Hydatius munkájának, mert ő volt a Kr. e. 509 és Kr. u. 395 közötti események másolója, és a 396–468 közötti lista első szerkesztője. A *Chronica* és a *Consularia* is Phillips 1829-es (B) kéziratára vezethető vissza, ezenkívül a *Consularia* egyik változata volt Hydatius munkájának legfontosabb forrása.

Hydatius a *Chronicát* Euszebiosz *Chronici canones* (Khronikoi kanónesz) című munkájának folytatásaként írta. Euszebiosz művét Hieronymus fordította latinra, majd kiegészítette 378-ig, Hydatius pedig ezt folytatta a 379–469 közötti események ábrázolásával.² A *Chronici canones* szövege a kéziratokban közvetlenül Hydatius munkája előtt áll, így a bevezető sorok [249b-c] valójában a *Canones* szövegéhez tartoznak. Euszebiosz utolsó feljegyzései után következik a *supputatio*, amely az évek számát összegzi Ádámtól kezdve; közvetlenül ezután kezdődik Hydatius *praefatiója*. Euszebiosz, Hieronymus és Hydatius munkái tehát, mivel egymás folytatásai, egységes történetet alkotnak: az emberiség történetét Ábrahám születésétől 469-ig.

Már klasszikus szerzők esetében is előfordult, hogy korábbi szerzők munkáját folytatták, ahogyan például Xenophón és Theopomposz folytatta Thuküidész, Poszeidóniosz Polübioszt, Ammianus pedig Tacitust, később azonban

² Euszebiosz eredetileg a Kr. e. 2016-tól, Ábrahám születésétől Kr. u. 303-ig tartó eseményeket ismertette, és halála után egészítették ki munkáját 325-ig. Az eredeti görög nyelvű krónikából csak töredékek maradtak ránk, fennmaradt azonban a bővített változat örmény fordítása, és a Hieronymus által 380-ban latinra fordított és átdolgozott változat.

már a nem klasszikus történetírók is hozzácsatolták munkájukat egy-egy korábbi alkotás végéhez. Egyre több keresztény történeti munka és kronológia íródott, megszülettek a folytatások folytatásai és *compilatiói*, az eredetileg különálló krónikákat, listákat, időrendi táblákat pedig egyetlen kivonatban (*compendium*) gyűjtötték össze.

Hydatius sok szempontból a latin nyelvű krónika műfajának egyik úttörője. A *fasti* és a *consularia* műfaja hosszú szünet után a 4. század végére lett újra népszerű, a krónika pedig azért került az érdeklődés középpontjába, mert 382-ben megjelent Hieronymus fordítása és Euszebiosz munkájának folytatása.

A műfaj Hieronymus utáni első megnyilvánulása *Ausonius* mára már elveszett, a 380-as évekből származó krónikája volt, ezt azonban csak egy kézirat másolatának tartalomjegyzékéből ismerjük.³ A legkorábbi fennmaradt krónikát Prosper írta 433-ban: munkáját Ádámmal kezdi, de az Ábrahám születése és a Kr. u. 378 közötti időszak leírására egyszerűen a *Chronici canones* kivonatát használja, majd hozzáilleszti saját folytatását két alkalommal is, 445-ben és 455-ben. Hydatius és Prosper krónikájának belső bizonyítékai alapján valószínűleg létezett egy mára már elveszett gall krónika, amelyben a 410–439 közötti események szerepeltek. Ez a *compilatio* nem azonos a fennmaradt *Chronica Gallica ad annum CCCCLII* című munkával, amelyet 452-ben állított össze valaki Gallia déli részén. 511-ben egy másik gall krónikaíró tollából született egy alkotás, elsősorban Hydatiusra és a 452-es gall krónika egyik korábbi forrására támaszkodva.

A 6. században már számtalan latin nyelvű krónikát írtak a birodalom egész területén, közülük azonban több száz ismeretlen vagy mára már elveszett; jó néhány viszont teljesen vagy részben fennmaradt. Ezek közül a legjelentősebbek: *Marcellinus comes* (Euszebiosz-Hieronymus, majd 379–518, illetve 534-ig); Marcellinus egyik névtelen folytatója (a kézirat 548-nál megszakad); *Cassiodorus* (Prosper egyik kivonata, majd 456–519, *consularia* formájában); *Victor Tonnennensis* (Prosper, majd 444–567); *Iohannes Biclaensis* (Victor, majd 567–590); egy mára elveszett, Caesaraugustában írt krónika (450–568); és *Marius Aventicensis* (Euszebiosz-Hieronymus, 452-es gall krónika, Prosper 453–454, majd 455–581). Ezt követően vált a krónika a történetírás legnépszerűbb műfajává a középkorban.

Hydatius és a fent említett gall krónikák megtartották a korábbi kronológiai rendszert, az uralkodási évek rendszerét, ezt megelőzően viszont, feltehetően a *consularia* növekvő népszerűsége, pontossága és egyszerű használata miatt,

³ Az elveszett *Veronensis*-kéziratra 1320 körül, a margón találunk utalásokat *Giovanni Mansionario* saját *Historia imperialis*ának másolatában.

az idő megjelölésére a *consuli* dátumokat használták. A hivatalos *consul*ság vége, 541 után már más viszonyítási pontot kellett keresniük a szerzőknek, így előbb a barbár királyok uralkodási éveit, később pedig az *anno Domini* kelte-zést alkalmazták. Hydatius pontosan megőrizte Hieronymus szövegének felépí-tését, és Ábrahám születésétől számolta az éveket, valamint tovább alkalmazta az *olimpiász*okat, folytatta a hispániai *aerá*kat és hozzácsatolta saját kronoló-giáját, belevéve a mennybemenetel *ioboleus*ait is (ezekről bővebben a Krono-lógia című fejezetben lesz szó).

Hydatius egyetlen dologban tért el elődjétől: a részletességben. A krónika műfajának jellegzetes vonása, hogy röviden, tömören, egyszerű és közvetlen módon jegyzi fel a tényeket, a részletezés és a kifejtés alig elképzelhető. Hydatius ezzel szemben a késő antikvitás történetírói közül egyedülállóan rész-letes és bőbeszédű, különösen a *Chronica* második felében, ahol már nem kö-vet írott forrásokat. Úgy tűnik, Hydatius megpróbált egy hagyományosabb történeti elbeszélést alkotni, a felújított műfaj szerkezeti korlátain belül. A szöveg túlzott részletessége azonban megmagyarázza, miért merült majdnem teljesen feledésbe Hydatius krónikája: a munka túl hosszú, nyelvezete pedig túl bo-nyolult és nehézkes volt egy átlagos korabeli olvasó számára.

A *Chronica* legfontosabb forrása a *Consularia* egyik változata, melynek közvetlen hatása vagy átvétele csaknem 25 *caput* esetében kimutatható. A pris-cillianizmus eredetével kapcsolatban biztosan felhasználta *Sulpicius Severus Chronicá*ját. Ismerte Hieronymus munkáit és számos fordítását, szót ejtett *Theophilus*, *Paulinus* és *Merobaudes* irodalmi tevékenységéről is. Különös vi-szont, hogy meg sem említette korának két kiváló hispaniai íróját, a keresztény *Prudentiust* és a történetíró *Orosiust*.⁴ Hydatius több alkalommal is beszámol a püspökök egymás közötti kiterjedt levelezéséről, melyekben nemcsak vallási kérdések kaptak helyet, hanem a csodajelek és égi jelenségek is megvitatásra kerültek. A császári dinasztikus eseményekről és a katonai műveletekről Hy-datius valószínűleg követek útján hivatalos jelentéseket is kapott, de ezekről semmi többet nem árult el.⁵

Hydatius nem utalt arra sem, mikor kezdett a krónika írásába, bár a beveze-tőben [praef. 5–6] leírta, hogy püspökké szentelésének évétől, 428-tól voltak ismeretei az eseményekről, az ezt megelőző időszak eseményeihez szinte kizá-

⁴ Ez utóbbi azért is meglepő, mert Orosius is gallaeciai volt, és részletesen beszámolt a barbárok hispaniai betöréséről, továbbá Hydatiushoz hasonlóan elítélte a priscillianizmust. Lehet, hogy Orosius munkája nem volt annyira széles körben ismert az 5. századi Hispaniában, mint Italiában. Isidor volt az első, akinél kimutatható Orosius ha-tása.

⁵ A forrásokról bővebben: Muhlberger 1990, 204–212.

rólág csak szóbeli hagyományra támaszkodhatott. Beszámol Aëtius 430–432-es galliai hadjáratairól, amely bizonyosan saját tapasztalatainak eredménye, hiszen 431–432 telén feltehetően a galliai Arelatében tartózkodott. Úgy tűnik, nagyon korai időponttól kezdve készített történeti feljegyzéseket, de a ránk maradt munkát csak 457–458 után tudta elkezdni, mert a *Chronica* központi részét és tetőpontját a gótok 456–457-es lusitaniai és gallaeciai betörése jelenti. Általánosan elfogadott nézet, hogy Hydatius idős emberként emlékezett vissza múltjára, és tapasztalatait írta meg a *Chronicában*; ezzel magyarázhatók a kronológiával kapcsolatos pontatlanságok is.⁶

Felmerül a kérdés, miért vállalkozott Hydatius a krónikaírás különösen nehéz feladatára. A legnagyobb ösztönzőerő az lehetett, hogy a szerző meg volt győződve arról: a világ a végéhez közeledik, s a körülötte lévő zűrzavar Krisztus második eljövételének előjele.⁷ Ezt a nézetet erősítette egy Hydatius által is ismert apokrif apokalipszis, amely tartalmazta Krisztus Tamás apostolhoz írt levelét, miszerint a világ vége 450 évvel Krisztus mennybemenetele után, azaz 482. május 27-én lesz. A *Chronica* szemtanúként számol be Gallaecia és a Római Birodalom utolsó éveiről, a barbárokról, mint az Antikrisztus képviselőiről, és hevesen elítéli azt a világot, amelyben a gonoszság egyre csak nő, a bibliai prófécia pedig beteljesüléséhez közeledik. Hogy ezek a hiedelmek inkább egy történeti munka elkészítésére, mintsem a világ végi készülődéssel és bűnbánattal kapcsolatos prédikációk írására ösztönözték a szerzőt, arra utal, hogy jól ismerte a műfaj hagyományait és jelentőségét a keresztény eszkatológiára. Hydatius úgy gondolta, akkor tud legjobban eleget tenni kötelezettségeinek, ha befejezi Euszebiosz és Hieronymus munkáját, és ezzel talán elkerülhető a világ vége, vagy olvasóit bűnbánatra ösztönzi, de mindenképpen Istent és teremtményét dicsóítja, s így még előnyösebbé teszi saját helyzetét az esetleges ítéletnapon.⁸

Hydatius nagyfokú hozzáértést és tájékozottságot tanúsít a történetírással és módszereivel kapcsolatban. A *praefatio* például egy teljes értékű történeti bevezetőnek tekinthető, és kortársai közül egyedül ő hajlandó efféle téma fejtegetésére. A görög szavak használatában is megmutatkozik képzettsége. A történetírás Hydatius számára tehát egy természetes reakció a körülötte lévő és egyre növekvő zűrzavarra, s ez a háttér megfelelően felkészítette őt arra a feladatra, hogy feljegyezze a világ végéig bekövetkező eseményeket.

⁶ Thompson 1982, 140–141.

⁷ Burgess 1989, 155–193.

⁸ Burgess 1993, 9–10.

Hydatius Chronicájának nem maradt fenn a teljes szövege, csak egy majdnem teljes kézírata, ennek egy sokkal későbbi másolata, illetve jó néhány kivonat és összefoglalás. A *codex optimus* Phillips 1829-es (B) kézírata (Deutsche Staatsbibliothek, Berlin), amelyet feltehetően a trieri Szt. Maximinus-monostorban másoltak az eredetiről 830 körül.⁹ Ez az egyetlen olyan kézirat, amely egyaránt megőrizte az eredeti szöveg felépítését, az oldalak beosztását és a margón lévő kronológiai jelöléseket. A többi kézirat szövege többnyire rövid kivonat és összefoglalás, amelyekben számos *interpolatio* és szövegromlás fordul elő.¹⁰ A fordításnál Burgess (1993) kiadását vettem alapul, amely a B kéziratát tekinti a legteljesebbnek.

A modern kiadások közül Mommsen (1894) próbálta meg először egyesíteni a három legfontosabb kézirat szövegét, de a párhuzamos hasábok, idézőjelek és zárójelek következtelen használata egészen bonyolulttá teszi munkáját, ráadásul számos, mintegy 150 helyen téves a javítása, vagy hiányzik. Tranoy (1974) kiadása majdnem teljesen Mommsenén alapul, de felhasználja Courtois (1951) vitatható tanulmányát is. Campos (1984) a kéziratok vizsgálata helyett egy 1619-es kiadás javított változatát közölte, Tranoy kiadását pedig teljesen figyelmen kívül hagyta. Ez utóbbi hiányosságait igyekezett pótolni Nautin (1985). Burgess (1993) kiadása az első, amely az elérhető kéziratokat és a korábbi kiadások teljes apparátusát is figyelembe veszi. Hydatius Chronicájának eddig három spanyol, egy francia és egy angol fordítása készült.¹¹

A kéziratok szövege számos *lacunát*, töredéket és *interpolatiót* tartalmaz, amelyek közül csak keveset tudunk kiegészíteni a kivonatokból, vagyis a szöveg csaknem egytizede elveszett (ezeket a helyeket ebben a kiadásban [...] jelöli). El kell fogadnunk azt a feltételezést, hogy Hydatius feljegyzéseinek sorrendje helyes, ugyanis nincs másik forrásunk, amelyből az időrendet pontosan helyre tudnánk állítani.¹²

Burgess kiadása igyekszik a B szerkezetét a legpontosabban követni. Valószínű, hogy a B-ben található változat áll legközelebb a Hydatius által írt szöveghez, mivel a szerző ebben a kötetben folytatta a *Chronici canones* szövegét, ezenkívül Hydatius Hieronymus tudatos utánzására törekedett, illetve a *Canones B*-ben található változata pontosan tükrözi a Hieronymus által írt szöveg

⁹ A kézirat 192 darab 26 soros *folios*ból áll (287 mm x 262 mm), tartalmazza Hieronymus fordítását és Eusebiosz *Chronici canones* című munkájának folytatását (fos. 1^v–153^v), Hydatius Chronicáját (153^v–172^v), a *Consularia Constantinopolitana*t (173^v–184^v) és a *Liber generationis*t (184^v–192^v).

¹⁰ A kéziratokról és szövegkiadásokról bővebben: Burgess 1993, 11–26; 65–66.

¹¹ García del Corral 1886, Macías 1906, Campos 1984, Tranoy 1974, Burgess 1993.

¹² A problémáról bővebben: Burgess 1993, 47–58.

szerkezetét. A *Chronica* kézírata 26 oldalból áll, az oldalak közepén lévő szöveghasábjában vannak feljegyezve a történeti események, felosztva a császárok uralkodási évei szerint; ezek a bal oldali margón futnak a szöveg mellett. A pápák és a császárok trónralépésével kapcsolatos megjegyzések, illetve a többi kronológiai jelölés a jobb oldali margón szerepel piros uncíálissal; ezek ebben a kiadásban az áttekinthetőség kedvéért nem a szövegben, hanem egy kronológiai táblázatban kaptak helyet.¹³

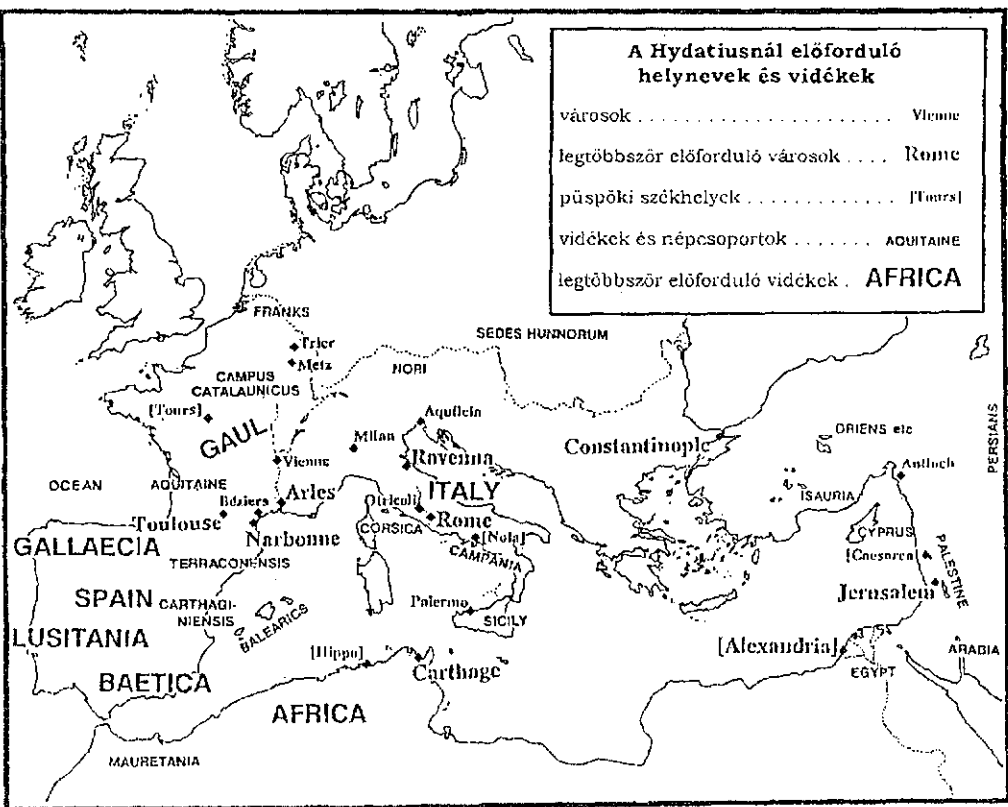
Burgess fordításában () jelöli azokat a kiegészítéseket, amelyek nélkül a szöveg nehezen vagy egyáltalán nem lenne érthető; ezeket csak néhány indokolt esetben hagytam meg. Lábjegyzetben azok a megjegyzések szerepelnek, amelyek a szövegben olvasható eseményeket kiegészítik vagy pontosítják; a latin szavak magyarázata, a helynevek meghatározása és az előforduló személyek rövid bemutatása a Jegyzetszótárban található. A kéziratokban a személy- és földrajzi nevek többféle változatban szerepelnek, ezek átírásáról a Jegyzetszótár bevezetőjében lesz szó.¹⁴

A *Chronica* sorainak számozásakor a célszerűsége törekedtem: a sorok végén ()-ben szerepelnek a Burgess-kiadás jelzései, mellette []-ben pedig a Mommsen-féle beosztás. Mivel a korábbi szakirodalomban (például Várady 1961; Thompson 1982; Muhlberger 1990) többnyire Mommsen szövegére hivatkoznak, ez a kiadás is ezt a módszert követi; ennek megfelelően a jegyzetekben [] a szöveg *caput*-számára, () pedig évszámra utal.

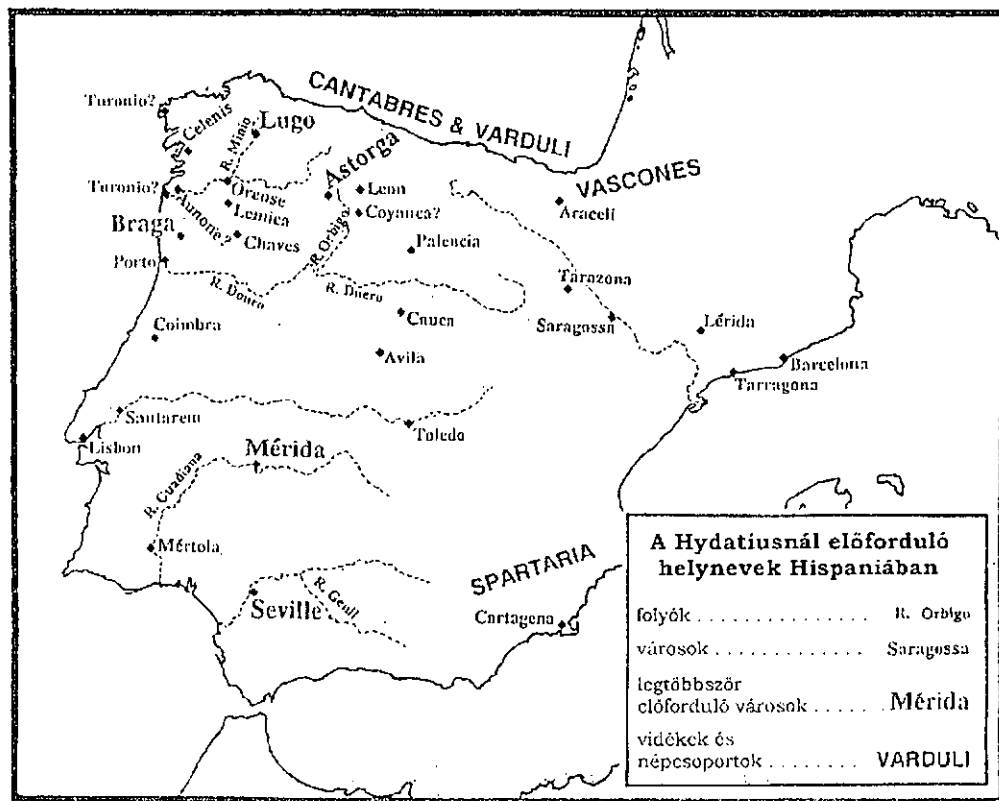
Sevillai Isidor *Historia Gothorum, Wandalorum, Sueborum* című munkájához forrásként használta Hydatius *Chronicáját*, ezért a fordítás során több esetben felhasználtam ennek magyar fordítását (Székely 1998). A jegyzetekben hivatkozott források, szövegkiadások és tanulmányok pontos adatai a kötet végén találhatóak.

¹³ A kronológiáról bővebben: Burgess 1993, 27–46.

¹⁴ Hydatius helyesírásáról bővebben: Burgess 1993, 143–153.



¹⁵ A térképek Muhlbberger (1990) angol nyelvű kiadásának melléklete alapján készült.



HYDATIUS: CHRONICA (HYDATII LIMICI CHRONICA SUBDITA)

14. Valens császárt kényszerítették, hogy elhagyja Antiochiát, majd késői bűnbánat gyanánt visszahívta a mieinket a száműzetésből.¹⁶ (249b)

Síralmas háború kezdődött Thráciában; amikor a gót lovasság elhagyta az erődítményt, bekerítették és teljesen lemészárolták a római *legiókat*. Valens császárt egy falusi házikóba szállították, mivel menekülés közben egy nyíl megsebezte, és erős fájdalmai miatt többször is lecsett a lováról. A barbárok azonban követték és felgyújtották ezt a házat, így még a temetéstől is megfosztották őt.¹⁷ (249c)

Egészen eddig terjed Szent Hieronymus (másik nevén Eusebius,¹⁸ ahogyan a könyv elejének bevezetőjéből kiderül) elbeszélése, amely Hispania jó néhány tartományában fennmaradt. Ha valamivel később, ahol éppen élt, folytatta munkáját, kellő óvatossággal járt el az írás során. De rátérve arra, mi következik, én, Hydatius, Jézus Krisztusnak, a mi Urunknak és Istenünknek tudatlan szolgája, s szolgálai közt is a leghitványabb, kiderítettem és bevezetővel kiegészítve röviden leírtam azokat az eseményeket, amelyek Theodosius *augustus* első éve után következtek.

Az összes év, egészen Valens *augustus* hatodik, és az ifjabb Valentinianus második *consulságáig* összesítve:

Tiberius uralkodásának tizenötödik évétől, és a mi Urunk, Jézus Krisztus igehirdetésétől:	351 év
A perzsák királya, Darius második évétől, amikor Hierosolyma templomát helyreállították:	899 év
Az első <i>olimpiásztól</i> , amikor Ézsaiás a zsidók között jövendölt:	1155 év
Salamontól és a templom első építésétől:	1411 év
Troia elfoglalásától, amikor Sámson a zsidók között élt:	1561 év
Mózesztől és Attica első királyától, Cecropstól:	1890 év
Ábrahámtól, Ninus és Semiramis uralkodásától:	2395 év

¹⁶ Hieronymus itt valószínűleg arra utal, hogy Valens, aki elszántan támogatta az arianizmust, üldözést indított a *catholicusok* ellen, és néhány püspököt még száműzött is. Később azonban a közvélemény nyomására vezetőjüket, Athanasziust 17 év után visszahívta alexandriai püspökségébe, és mások számára is engedélyezte a visszatérést.

¹⁷ 378. augusztus 9-én Hadrianopolis közelében, a vizigótok elleni csatában a római sereg kétharmada, csaknem 20 ezer ember halt meg, Valens pedig bennégett a házban (Amm. Marc. 31,13).

¹⁸ Hieronymus másik neve Sophronius Eusebius [vö. praef. 3].

A teljes <i>canon</i> hosszúsága, Ábrahámtól a fent megjelölt időpontig:	2395 év
Az Özönvízről Ábrahámig számítva:	942 év
és Ádámig az Özönvíz:	2242 év
Ádámig Valens uralkodásának tizennegyedik évéig, azaz Valens hatodik, az ifjabb Valentinianus második <i>consul</i> ságáig összesen:	5579 év.

Hydatius, a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak szolgája, üdvözlöl valamennyi igaz hitűt, akik a mi Urunkat, Jézus Krisztust szolgálják.

1. Vannak férfiak, akik az élet minden területén erényesek, és Isten nagyrabecsülése és tisztelete teszi őket az igazság tanúivá, különösen *catholicus* hitük és feddhetetlen életvitelük gyakorlásában. Írásaik nyelvezete annyira választékos és annyira érdemeiket tanúsítja, hogy minden munkájuknak az igazság szerez tekintélyt. De én, Hydatius, aki a Gallaecia tartománybeli Lemica városában születtem, és a legmagasabb egyházi tisztségre választottak, inkább Isten ajándékaként, mintsem saját érdemeim miatt, messzi vidéken és messze ifjúkoromtól is, bár kevés tapasztalatot szereztem világi dolgokban, és még kevésbé ismerem a szentek és a tudós atyák, Eusebius és Hieronymus szent könyveinek üdvözítő szövegét, amennyire csak értelmem és irodalmi jártasságom lehetővé tette, a korábbi munkák által nyújtott mintát követtem.

2. Eusebius, Caesarea püspöke, aki néhány könyvben az egyház történetét írta meg,¹⁹ elsőként egészítette ki a *chronografia historia*²⁰ felsorolását görög nyelven az asszírok királya, Ninus uralkodásától, Szent Ábrahám zsidó pátriárkán és a többi korabeli királyon keresztül, egészen Constantinus *augustus* uralkodásának huszadik évéig.

3. Eusebius után követője, Hieronymus *presbyter*, másik nevén szintén Eusebius, híres tettek és mondások *singrafus*aként²¹ átfogó feljegyzéseket készített, görögből latinra fordította és megírta a történet folytatását, a fent nevezett császár huszadik évétől Valens *augustus* tizennegyedik évéig.

4. Lehetséges, hogy amikor Hierosolyma szent területein élt, a lehető legtöbbet leírta azokból, amelyek Valens fent említett évétől következtek saját koráig, ugyanis ha egészsége engedte, sohasem hagyott fel sokoldalú írói tevékenységével. Biztos vagyok benne, hogy láttam őt, amikor kisfiúként a fent említett területre zarándokoltam, és utána még néhány évig boldogan élt. Ha valamivel ki is egészítette a történet folytatását azokban az években, amikor

¹⁹ Eusebiosz *Ekleziasztiké historia* című munkája 10 könyvből áll.

²⁰ Kronológia szerint írt történeti munka.

²¹ A szó írói, szerzői jelent.

eljutott a teljes gyűjteményig vagy éppen munkájának legfontosabb részéig, az teljes és pontos ismeretekre alapult. Tudjuk azonban, hogy egyik munkájában azt mondta, hogy már akkor féktelen barbárok törtek be a rómaiak földjére zűrzavart és pusztulást okozva, ezért véleményem szerint, s a kijelentés tanúsága alapján, semmivel sem egészítette ki a következő évekre vonatkozó események történetét, amelyet hozzákapcsolt Eusebius munkájához.

5. Mégis, ahogyan az előbbiekből kitűnik, a krónikairás egészen a korunkig hanyatlott, és bár többnyire csak a tapasztaltabbak tanulmányozták Hieronymus munkájának sorait, buzdították a tudatlanokat, hogy ha nem is egyenrangúan, de ismert szerzők nyomdokait kövessék, vagyis az elődök által kitaposott úton járjanak. Hűségem szívemben felvállaltam a feladatot, szem előtt tartva elődeimet, és kiegészítettem azzal, ami utána következik, részben írott forrásokra, részben néhány ember hiteles szóbeli beszámolójára támaszkodva, továbbá saját tudásomra is, amely most már csorbát szenved siralmas öregségem következtében.

6. Te, Olvasóm, az eseményeket és az időbeli viszonyokat így oszthatod fel: munkámat Theodosius *augustus* első évétől Placidia császárné fia, Valentinianus *augustus* harmadik évéig a fent említett tapasztalataimra, tudósítóim írott forrásaira vagy szóbeli jelentéseire támaszkodva írtam. Innentől kezdve, mivel meg nem érdemelten beválasztottak a püspöki hivatalba, s mivel jól ismerem e nyomorúságos kor összes sorscsapását, szót ejtek a szűk határok közé zárt Római Birodalomról, amely pusztulásra van ítélve, és ami még siralmasabb, a világ szélén fekvő Gallaeciáról: az egyházi rend állapotáról, amelyet a meggondolatlan kinevezések mocskoltak be, a dicső szabadság bukásáról, és az isteni parancsokra támaszkodó vallás csaknem teljes romlásáról, amely az ellenséges barbár törzsek szétszakadásának és az eretnekségek terjedésének eredménye. Erről szól tehát ez a könyv, de utódaimra hagytam az utolsó napok összegzését, amire egyszer majd rábukkannak.

A római császárok sorában a harminckilencedik Theodosius, akit Gratianus választott saját maga és az ifjabb Valentinianus mellé társcsászárnak az uralkodásban. Theodosius tizenhét évig uralkodott. (1) [1]

- 1 Gratianus *augustus* szá nevezte ki Theodosiust,²² aki hispaniai származású, és a Gallaecia tartománybeli Cauca városában született.²³ (2) [2]

²² 379. január 19-én, Sirmióban.

²³ Hydatius tévesen Gallaecia területére helyezi Cauca városát; valójában Carthaginiensis tartományban található.

- A rómaiak és a gótok számos csatát vívtak egymással.²⁴ [...] (3) [3]
- 2 Theodosius Constantinopolisba ment első *consuls*ága alatt, amelyeket együtt viselt Gratianus *augustus*szal.²⁵ (4) [4] 380
Alexandria huszonegyedik püspökét, a nagy tudású Theophilust kiváló embernek tartották. Ő állította össze a húsvéti szertartásra vonatkozó *laterculumot*,²⁶ amely száz évre terjedt ki Theodosius *augustus* első *consuls*ágától.²⁷ (5) [5]
- 3 Athanaric, a gótok királya Constantinopolisban halt meg, tizenöt nappal azután, hogy Theodosius befogadta őt.²⁸ [...] (6) [6] 381
- 4 A gótok látszólagos békéért cserébe megadták magukat a rómaiaknak.²⁹ [...] (7) [7] 382
Itáliában Ambrosiust, Mediolanum püspökét, Galliában pedig Martinust, Turoni püspökét tartották kiváló embernek, mivel életük során számos jótéteményt és csodát hajtottak végre. [...] (8) [8]

²⁴ Többek között egy gót-hun-alán csoport tört be Pannoniába.

²⁵ Fritigern gót serege szétszórta Theodosius megerősített csapatát, így Gratianus, a nyugati társcsászár kezébe került az irányítás, Theodosius pedig 380. november 24-én visszavonult Constantinopolisba.

²⁶ Táblás jegyzék, kimutatás.

²⁷ Theophilus húsvéti időrendi számításait a Hieronymus által lefordított húsvéti levelekből ismerhette Hydatius (Hieron., Ep. 96; 98; 100). Theophilus valójában 385-ben lett Alexandria pátriárkája.

²⁸ Theodosius, miután rájött, hogy katonailag nem képes a gótokat legyőzni, ajándékokkal és vendégségekkel próbálta megnyerni őket. Vezetőjüket, Athanaricot is feltűnően nagy tisztelettel fogadta Constantinopolisban 381. január 11-én, amikor az menedéket kért tőle. Halála után, 381. január 25-én állami temetésben részesítette, és ez mély hatást gyakorolt a vizigótokra.

²⁹ A béke azért volt csak látszólagos (*infida*), mert Theodosius a gótoktól elszenvetett vereségekből tanulva tudatosan más eszközökhöz fordult, ráadásul pár hónap múlva a gótok megszegtek a feltételeket. Több hónapig tartó tárgyalások után 382. október 3-án kötötték meg a szerződést, melyben a vizigótok, elsőként a germán népek közül, szövetséges (*foederati*) viszonyba kerültek a rómaiakkal, ők látták el a határ védelmét és segédcsapatokat állítottak ki, cserébe évpénzt és földet kaptak, területük pedig lényegében autonóm és adómentes lett (Marcell. com. 382).

- 5 Theodosius saját fiát, Arcadiust tette meg társuralkodójának, 383
amikor kinevezte őt *augustusszá*.³⁰ [...] (9) [9]
- 6 Theodosiusnak Honorius nevű fia született. [...] (10) [10] 384
A perzsák követei Constantinopolisba mentek Theodosiushoz.
[...] (11) [11]
- 7 [...] 385
- 8 Theodosius legyőzte a greuthungok törzsét.³¹ (12) [12] 386
Priscillianust, aki a gnosztikusok eretneksége felé fordult, Avila
püspökévé szentelték azok a püspökök, akiket ugyanerre a go-
noszságra hívatott magához. Priscillianus néhány püspöki meg-
hallgatás után Italiába és Rómába sietett, ahol még Damasus és
Ambrosius szent püspökök színe elé sem került, majd visszatért
Galliába azokkal, akik vele tartottak. Ott aztán Szent Martinus
és más püspökök egyhangúlag eretnökké nyilvánították, ő pedig
a *caesar*hoz fordult, hiszen ebben az időben Galliában Maximus
tyrannus tartotta kezében a császári hatalmat.³² (13) [13]
- 9 Megünnepezték Arcadius *quincuennaliáját*. [...] (14) [14] 387
A római egyház harminchatodik püspöke Siricius lett.³³ (15)
[15]
Priscillianust a fent említett eretnekség miatt eltávolították a
püspöki hivatalból, majd vele együtt Maximus *tyrannus* paran-
csára meggyilkolták a laikus Latronianust és jó néhány követőjét
Treveri közelében. Innen jutott Gallaeciába a priscillianusok
eretneksége.³⁴ (16) [16]

³⁰ Theodosius a hatéves fiát Gratianus hozzájárulása nélkül nevezte ki *augustusszá* 383. január 19-én, és ez tovább rontotta kettőjük viszonyát. Gratianus sohasem ismerte el Arcadiust.

³¹ A békeszerződés csak a thervingekre vonatkozott, a greuthungok egészen 382-ig harcoltak Theodosius ellen.

³² Bár Priscillianus hangsúlyozta keresztény elkötelezettségét, és Avila püspökévé is megválasztották, úgy gondolta, az ember hitvány fizikai létevel szemben aszketikus megvetéssel kell fellépni. Ez a püspökök szemében gyanakvást keltett, és a manicheizmus hívének tartották őt. 384-ben a burdigalai zsinaton elítélték, amikor pedig Maximushoz fordult, Treveriben boszorkánysággal vádolták meg. 386. január 23-án II. Valentinianus toleranciarendeletet hozott az arianusok védelmében, ami konfliktust okozott Ambrosiusszal [vö. 16].

³³ Siricius valójában 384. december 15-én kezdte meg pápaságát.

³⁴ Priscillianust és hat társát végül boszorkányság vádjával fejezték le 385-ben. Valószínűleg ez volt az első olyan keresztény kivégzés, amikor a hite miatt gyilkoltak meg valakit. A püspökök közül többen is tiltakoztak a Priscillianusszal szemben felho-

10	Július 28-án, Aquileiától három <i>lapisra</i> Theodosius megölette Maximus <i>tyrannust</i> , és ugyanebben az évben Galliában Arbogast <i>comes</i> kivégezte Maximus Victor nevű fiát. ³⁵ (17) [17] Cynegius, Theodosius <i>praefectusa</i> tekintélyes hírnevet szerzett: dicső tetteket hajtott végre, egészen Aegyptusig nyomult előre és ledöntötte a pogányok bálványait. [...] (18) [18]	388
11	Theodosius fiával, Honoriuszal Rómába ment. ³⁶ [...] (19) [19]	389
12	[...]	390
13	[...]	391
14	Vienna közelében megölték az ifjabb Valentinianust Arbogast <i>comes</i> árulása miatt, Eugenius pedig <i>tyrannus</i> lett. ³⁷ [...] (20) [22]	392
15	[...]	393
16	Theodosius <i>augustus</i> legyőzte és megölte Eugenius. ³⁸ [...] (21) [24]	394
17	Mediolanum közelében Theodosius vízkórban megbetegedett, majd uralkodásának tizenhetedik évében meghalt. ³⁹ (22) [25] Abban az esztendőben, amely Theodosius uralkodásának tizenhetedik éve volt, Arcadius és Honorius kezdte meg uralkodá-	395

zott vádak ellen; Martinus szerint az egyház is, az állam is foglalkozzon saját ügyeivel, Siricius és Ambrosius pedig a vádlókat kiközösítette az egyházból.

³⁵ Theodosius győzelmét gót és hun segédcsapatokkal érte el Siscianál [Sisak] és Poetovionál [Ptuj] 388 júliusában. Maximus kivégzése július vagy augusztus 28-án volt, Victoré pedig augusztusban vagy szeptemberben.

³⁶ 389. június 13-án.

³⁷ II. Valentinianus már egy ideje Arbogast befolyása alatt állt, de megijedve annak hatalmától, megpróbált átadni neki egy elbocsátó levelet, Arbogast viszont a földre dobta azt. 392. május 15-én viennai palotájában II. Valentinianust holtan találták: kevésbé valószínű, hogy öngyilkos lett, inkább Arbogast ölette meg, hogy bábcászárként saját jelöltjét, Eugeniuszt ültethesse a trónra. Erre 392. augusztus 22-én került sor Lugdunumban.

³⁸ Hydatius meglehetősen szűkszavúan emlékezik meg a 394. szeptember 5-én kezdődő Frigidus folyó [Vipava/Wippach] melletti csatáról. Theodosius 100 ezer főnyi seregében 20 ezer gót szövetséges harcolt, közülük mindjárt az első napon 10 ezret lemészárolt Arbogast csapata. Másnap azonban váratlan isteni segítségként viharos szél támadt, ezért Arbogast serege megfutamodott. Szeptember 8-án, Eugenius kivégzése után Arbogast öngyilkos lett. Theodosius és Eugenius csatája a kereszténység és a régi római vallás utolsó jelentős összecsapása volt.

³⁹ 395. január 17-én.

sát.⁴⁰ Ezt azért hirdették meg így, hogy az öt éves olimpiász zavartalan legyen: csak uralkodásuk kezdete miatt illesztettek be pótévet erre a helyre. (23) [26]

A római császárok sorában a negyvenedik Arcadius és Honorius, Theodosius fiai, akik apjuk halála után harminc évig uralkodtak. [...] (24) [27]

2	[...]	396
3	[...]	397
4	[...]	398
5	A Carthaginiensis tartománybeli Toletum városában püspöki <i>synodus</i> t hívtak össze, amelyen, ahogy a másolatokból kiderül, Symphosius, Dictinius, és más, Gallaecia tartománybeli püspökök, mindannyian Priscillianus korábbi követői, elítélték istenkáromló eretnekségét, mivel felbujtotta őket hitvallásuk elfogadására.	399
6	Határoztak még bizonyos, egyházi fegyelemmel kapcsolatos rendelkezésekről is. Ezen a tanácskozáson részt vett Ortygius is, akit Aquae Celenae püspökének szenteltek fel, de száműzetésben élt, mivel <i>catholicus</i> hitvallása helyett priscillianus közösségek felbujtására kényszerítették. (25) [31]	400
7	November 11-én napfogyatkozás volt. (26) [34] A római egyház harminchetedik püspöke Innocentius lett. ⁴¹ [...] (27) [35]	401
8	Arcadiusnak Theodosius nevű fia született. (28) [36]	402
9	[...]	403
10	[...] Constantinopolisban a kiváló Iohannes püspök prédikált. <i>Catholicus</i> hite miatt folyton üldözte az ariánus hitű Eudoxia, Arcadius ellenségeskedő felesége. ⁴² (29) [37]	404

⁴⁰ Arcadius a keleti, Honorius a nyugati birodalom ura lett. Bár korábban is előfordult, hogy a birodalmat két területi egységre osztották, de a császárok közül az egyik mindig magasabb rangú volt a másiknál; a mostani politikai felosztás viszont véglegesnek bizonyult.

⁴¹ 401. december 22-én.

⁴² Valójában nem is a hitbeli különbségek, hanem személyes nézeteltérés tette ellenségessé viszonyukat. Iohannes szenvedélyesen támadta Eudoxia lényűzését és hatalmaskodását. 401-ben ugyan a császárnét és fiát, II. Theodosius-t éppen Iohannes keresztelte meg, de a püspök nőellenes prédikációi miatt egy bizottság elé került, amely kivizsgálta az ellene felhozott vádakát és lemondatta, majd 403-ban száműzte Asia Minor tartományba.

- 11 Martinus, aki oly szent férfi volt, mint az apostolok, testét hát- 405
rahagyva megtért az Úrhoz. Életét és csodás tetteit kitűnő tanít-
ványa, Severus írta meg, aki egy másik krónikát is összeállított
a Teremtés kezdetétől egészen a priscilliánusok veszedelmes
szektájáig.⁴³ (30) [37a]
- 12 Iohannes Hierosolymában, Eulogius Caesareában, Epiphanius 406
Cypruson, a fent említett Theophilus pedig Alexandriában volt
kiváló püspök. (31) [38]
Hieronymust, aki a *presbyterium* előjárójaként a iudaeai Betle-
hem szomszédságában telepedett le, minden tekintetben rendkí-
vüli embernek tartották. (32) [39]
- 13 Hydatius, e sorok frója nem ismerhette a fent említett ariánusok 407
utódait, akik Iohannes előtt voltak Hierosolyma püspökei, látta
azonban árva kisfiúként a püspököt Szent Eulogiusszal, Theo- 408
philusszal és Hieronymusszal együtt. (33) [40]
- 15 Az *aera* 447. évében az alánok, a vandálok és a szvévek betör- 409
tek Hispaniába.⁴⁴ Néhány feljegyzés szerint szeptember 28-a,
mások szerint október 12-e volt, de mindenesetre kedd, abban
az évben, amikor Honorius nyolcadik, Theodosius, Arcadius fia
pedig harmadik alkalommal volt *consul*. (34) [42]
Alaric, a gótok királya megtámadta Rómát. Bár a városon kívül
és belül egyaránt mészárlás folyt, megkegyelmeztek mindazok-
nak, akik a szentélyekben kerestek menedéket.⁴⁵ (35) [43]
Róma városában a gótok elfogták Placidiát, aki Theodosius lá-
nya és Honorius császár nővére volt.⁴⁶ (36) [44]

⁴³ Sulpicius Severus legfontosabb munkáiról van szó: *Chronicorum libri II; Vita Sancti Martini*.

⁴⁴ Hydatius nem említi, hogy ugyancsak a vandál-szvév-alemann-alán-burgund csapat 406 utolsó napjaiban Radagaisus vezetésével átkelt a Rhenuson [Rajna] és előzönlötte Galliát, majd legyőzte a frankokat, és harc nélkül bevette Moguntiacum és Treveri városát (Isid., Hist. Wand. 71).

⁴⁵ Alaric három alkalommal támadt Rómára: 408 őszén egy hatalmas összeg átadásával még sikerült a vizigót vesztélyt elhárítani, 409-ben már elfoglalta a *Portus Augusti* és kényszerítette a *senatust*, hogy jelöltjét, Attalust ültessék a trónra. 410. augusztus 14-én aztán árulás folytán az egész város a kezébe került.

⁴⁶ A vizigótok néhány épület felgyújtása és némi zsákmány megszerzése után három nap múlva elhagyták Rómát, de magukkal vitték a császár féltestvérét, Galla Placidiát. Alaric Campanián keresztül Africába akart átkelni, de a messinai szorosnál egy vihar megakadályozta ebben (Iord., Get. 156).

- Alaric halála után Athaulf lett a király.⁴⁷ (37) [45]
 A barbárok betörték Hispaniába és elvetemült mészárlással végigpusztították azt.⁴⁸ (38) [46]
 A dögvész pusztító gyorsasággal terjedt szét. (39) [47]
- 16 Amint a barbárok féktelenül végigrabolták egész Hispaniát, a 410
 veszedelmes dögvész megállíthatatlanul terjedt tovább; a városokban felhalmozott kincseket és javakat az adószedő kegyetlenül elrabolta, a katonaság pedig felemésztette. Olyan szörnyű éhínség ütötte fel fejét, hogy az emberek éhségüket emberhússal csillapították; az anyák tulajdon gyermekeiket ölték meg, hogy testüket saját kezűleg megfőzve elfogyaszthassák; a vadállatok, amelyek korábban csak fegyverek, éhínség vagy dögvész által elhunyt tetemekkel táplálkoztak, most a legbátrabb férfiakat is megölték és húsukat elfogyasztották: így sodródott megállíthatatlanul pusztulása felé az emberi faj. Négy csapás sújtotta tehát az egész világot: a fegyver, az éhínség, a dögvész és a vadállatok, s beteljesedtek az Úr szavai, amelyet a próféták megjövendöltek. (40) [48]
- 17 Amikor az említett csapások teljesen végigpusztították Hispania tartományait, a barbárok az Úr könyörületességéből hajlandóak voltak békét kötni, és a tartományok területeit kisorsolták egymás között letelepedésre: a vandálok megszerezték Gallae-ciát, a szvévek pedig Gallaccia azon részét, amely az Óceán nyugati partján fekszik. Az alánoknak jutott Lusitania és Carthaginiensis tartománya, a siling vandáloknak pedig Bactica. A csapásokat túlélő hispániaiak városokként és erődítményeként alávetették magukat a tartományok fölött uralkodó barbár hatalomnak.⁴⁹ (41) [49]

⁴⁷ Alaric váratlan halála Cosentínánál [Cosenza] következett be. A hagyomány szerint a gótok a Burentinus [Busento] folyó medrében temették el királyukat (lord., Get. 158).

⁴⁸ Valószínűleg a fent említett [42] germán betörés egy újabb hullámáról van szó, vagy csak a barbár támadás rendkívüli nagyságát akarta Hydatius érzékeltetni az ismétléssel, előkészítve ennek embertelen következményeit [48]. Athaulf egyébként meg-egyezett Honoriuszal, hogy évi gabonaellátmány fejében elhagyja Italiát, és fellép a galliai ellencsászár szemből [54].

⁴⁹ A barbárok földosztása tehát a római uralkodó osztály felszámolásával járt, hiszen a helyi lakosság szolgaságba került.

- Honorius katonai parancsnoka (*dux*), Constantius három éves *tyrannis* után megölte Constantinust Gallia területén.⁵⁰ (42) [50]
- 18 Iovinust és Sebastianust, akik testvérek voltak, Gallia területén, 412
Heraclianust pedig Africában szállta meg az egyeduralom utáni
őrült vágy.⁵¹ [...] (43) [51]
A római egyház élén a harmincnegyedik püspök Bonifatius
volt. (44) [52]
Augustinus Hippo Regius kiváló püspöke volt. Lelkiismeretesen
végrehajtott tettei közé tartozik, ahogyan nagyszerű munkáiból
kiderül, hogy Isten segítségével legyőzte a donatistákat.⁵² (45)
[53]
- 19 Honorius katonai parancsnokai (*duces*) elfogták Iovinust és Se- 413
bastianust, majd Narbónál megölték őket.⁵³ (46) [54]
Szület idején a gótok megtámadták Narbót. (47) [55]
Heraclianus seregét Africából Honorius ellen indította, de mivel
az itáliai Utriculumban, ahol ötvenezer katona esett el, elveszí-
tette a csatát, Africába menekült. Heraclianust később Cartha-

⁵⁰ Amikor III. Constantinus számára nyilvánvalóvá vált, hogy el akarják fogni, levette császári bíborpalástját és egy szentélybe menekült, ahol gyorsan pappá szenteltette magát, így egy időre Honorius emberci garantálták biztonságát. Végül Arelatében, a városon kívül lefejezték, fejét pedig egy rúdra tűzve Ravennába küldték (Cons. Const. 411).

⁵¹ Iovinust a burgund király, Gundahar és az alán törzsfő, Goar kiáltotta *augustus*szá Mundiacumnál. 412-ben aztán saját fivérét, Sebastianust tette meg társascsászárrá.

⁵² Augustinus már 401-ben úgy foglalt állást egy két évvel korábbi africai vallási felkelés kapcsán, hogy le kell rombolni a pogányok bálványait, rövidesen pedig a pogányokat kizárták a hadseregből. 407/408-ban az eretnekséget újra társadalomellenes bűncselekménynek nyilvánították, majd az udvarból is távozniuk kellett a nem *catholicus*oknak. 411-ben a *catholicus*ok kezdeményezésére Marcellinus császári biztos egy zsinatot hívott össze Karthágóba 286 *catholicus* és 284 donatista püspök részvételével. Ennek eredményeképpen a donatistákat kiátkozták és folytatták üldözésüket, s mivel a 413 nyarán tartott gyűlésen sem közeledtek az álláspontok, a donatisták ereje végleg megtört.

⁵³ Iovinust valójában a vizigótok győzték le Athaulf vezetésével, a Honoriusszal kötött egyezségnek megfelelően. Iovinust Dardanus *praefectus praetorio* ölte meg, cserébe szövetséges államot szervezhettek Gallia délnyugati részén; Iovinus támogatói, a burgundok pedig elérték, hogy 413-ban szövetséges királyságot hozzanak létre a Rajna oldalán Borbetomagus fővárossal (Iord., Get. 165).

- góban, az *aedes Memoriae*ben ölték meg Honorius gyilkosai.⁵⁴ (48) [56]
- 20 Athaulf feleségül vette Placidiát Narbo közelében. Ebben Dániel jövődőlését látták beteljesedni, miszerint a déli király lánya egybekel az északi királlyal, de egyik utódjuk sem éli túl őket.⁵⁵ (49) [57] 414
- Amikor a fent említett Iohannes püspök Hierosolyma élén állt, megtalálták Szent Stephanus ereklyéit, aki az első vértanú volt Krisztus Urunk után.⁵⁶ (50) [58]
- 21 A fent említett Hieronymus, aki minden tekintetben rendkívüli ember volt, számtalan művet hagyott hátra. A héber ábécét is igen jól ismerte, és ahogyan írja, éjt nappallá téve szüntelenül Isten törvényeiről elmélkedett. Végül az igazság kökemény kalapácsával zúzta szét a pelagiánusok szektáját alapítójukkal együtt.⁵⁷ Ezek és más eretnkségek ellen írt nagyszerű munkái fennmaradtak. (51) [59] 415
- 22 Athaulfot, akit Constantius *patricius* arra kényszerített, hogy elhagyja Narbót és Hispaniába siessen, egyik embere bizalmas beszélgetés közben meggyilkolta Barcelona közelében.⁵⁸ Vallia követte őt a trónon, aki röviddel ezután békét kötött Constantius *patriciussal*, majd szembefordult a Lusitaniában és Baeticában letelepedett alánokkal és a siling vandálokkal.⁵⁹ (52) [60] 416

⁵⁴ Az *utriculumi* győztest Marinusnak hívták, Heraclianust pedig 413. március 7-én gyilkolták meg.

⁵⁵ vö. Dániel könyve 11,6: "dél királyának leánya feleségül megy észak királyához, de karjának nem lesz elég ereje, még ivadéka se marad."

⁵⁶ Stephanus, a hét *diaconus* egyike a 60-as években szenvedett vértanúhalált. Avitus és Lucianus *presbyterek* levélben számoltak be az eseményről (Cons. Const. 415). Ehhez és az alább következő püspöki levelekhez lásd: PL 41, 805–818.

⁵⁷ Augustinus kegyelemtana körül robbant ki a *pelagiánus-vita* (411–431). Augustinus szerint ugyanis a kegyelemben csak azok részesülhetnek, akiket Isten öröktől fogva az üdvösségre szánt, Pelagius ezzel szemben az emberi akarat szabadsága mellett és az eredendő bűn tana ellen érvelt. 411-től számos zsinat foglalt állást az ügyben, 418-ban a karthágói zsinat végül elítélte a pelagianizmust. A mostani leszámolás eszközét (*adamantino veritatis malleo*) Hieronymus is hasonló képpel fejezi ki a *Jeremiás-kommentárban* (*spirituali percutiendus est clava*).

⁵⁸ Athaulfot 415 nyarán gyilkolta meg Dubios, de halálát csak szeptember 24-én jelentették be Constantinopolisban (lord., Get. 163).

⁵⁹ Athaulf utódjául Sigericet választották, de mivel nagyon hajlott a békére a rómaiakkal, hamarosan megölték (Isid., Hist. Goth. 20). A III. Constantiusszal kötött béke jelyében fivére, Vallia 416 nyarán visszaengedte a rómaiaknak Placidiát, cserébe hatal-

- E sorok írója nem tudja, ki állt az alexandriai egyház élén Theophilus után. (53) [61]
- Constantius feleségül vette Placidiaát.⁶⁰ (54) [62]
- 23 A rómaiak nevében Vallia, a gótok királya hatalmas mérsárlást hajtott végre a barbárok fölött Hispania területén.⁶¹ (55) [63] 417
- Július 19-én, csütörtökön napfogyatkozás volt.⁶² (56) [64]
- A római egyház élén a harminckilencedik püspök Eulalius volt.⁶³ (57) [65]
- A fent említett püspök működése alatt erős földrengés rázta meg Hierosolyma szent helyeit és más területeket. Ez az esemény szerepel a püspök írásában is.⁶⁴ (58) [66]
- 24 Vallia király kiirtotta a siling vandálok törzsét Baeticában. (59) 418
- [67]
- A vandálok és a szvévek fölött uralkodó alánoknak akkora veszteséget okoztak a gótok, hogy királyuk, Addax halála után a néhány túlélő, még országuk nevét is feledve a Gallaeciában élő vandál király, Gunderic védelme alá vetette magát.⁶⁵ (60) [68]
- Constantius visszahívta a gótokat Galliába, ezért félbeszakították a hadjáratot, és letelepedésre megkapták Aquitaniát Tolosától egészen az Óceánig.⁶⁶ (61) [69]
- A gótok királya, Vallia halála után Theoderic lett a király. (62) [70]

mas mennyiségű gabonát kért (lord., Get. 164–165).

⁶⁰ 417. január 1-jén, azon a napon, amikor III. Constantius második *consulságába* lépett (Prosp. Aquit. 416).

⁶¹ Amikor Vallia 416-ban elűzte a vandálokat Hispaniából, arra a Constantiusnak tett ígéretére hivatkozott, miszerint a birodalomért kész mindenki ellen harcolni. (Isid., Hist. Goth. 21).

⁶² A teljes napfogyatkozás Gallaeciában 9.30-kor volt.

⁶³ Eulalius valójában ellenpápa volt 418–419-ben. A tényleges pápai hatalom 418. december 29. és 422. november 4. között I. Bonifatius kezében volt.

⁶⁴ Iohannes püspök [vö. 58] más csodajelekről is írt levelében (Cons. Const. 419).

⁶⁵ A siling vandálok és az alánok akkora veszteséget szenvedtek a vizigótoktól, hogy kénytelenek voltak a hasdingekhez csatlakozni. A latin forrásokban ettől kezdve a vandál uralkodók *reges Vandalarum et Alanorum*ként szerepelnek.

⁶⁶ Vallia Africába akart átkelni egy hajóhaddal, de a Gadesi-szorosnál támadt tengeri vihar ezt megakadályozta. Korábbi győzelmeiért viszont engedélyt kapott, hogy visszatérjen Galliába és szövetségesként telepedjen le népével. Így jött létre 418-ban a tolosai vizigót királyság, amely véget vetett a vizigótok 40 éves vándorlásának.

- 25 Amikor vita támadt Gunderic, a vandálok királya és Hermeric, a szvévek királya között, a vandálok körülzárták a szvéveket az erbasiai hegyekben. (63) [71] 419
Constantiusnak és Placidiának Valentinianus nevű fia született. (64) [72]
A galliai Biterrae városában látható rettenetes előjelekről írt köz-
kézen forgó levelében Paulinus, a város püspöke. (65) [73]
- 26 A vandálok Astirius, a hispaniai *comes* nyomására felhagytak a szvévek körülzárásával, amikor pedig *vicarius*, Maurocellus parancsára megöltek jó néhány Bracarából menekülő férfit, a vandálok elhagyták Gallaeciát és átkeltek Baeticába.⁶⁷ (66) [74] 420
Honorius Constantiust tette meg társcsászárává az uralkodásban Ravenna közelében.⁶⁸ (67) [75]
- 27 Constantius császár harmadik *consuls*ága alatt halt meg Raven- 421
nában.⁶⁹ [...] (68) [76]
- 28 Castinus, egy *magister militum* háborút indított nagy seregével 422
és a gótok segédcapataival a vandálok ellen. Amikor ostromló erejével akkora nélkülözésre kényszerítette őket, hogy már készek voltak megadni magukat, meggondolatlanul nyílt csatába bocsátkozott, a segédcapatok árulása miatt azonban veszített és Tarracóba menekült.⁷⁰ (69) [77]
Bonifatius elhagyta palotáját, és Africába sietett.⁷¹ (70) [78]
- 29 [...] 423
- 30 Honorius *tricennaliájának* ünneplése közben halt meg Raven- 424
nában.⁷² [...] (71) [80]
Paulinust, a campaniai Nola kiváló püspökét, aki oly szent férfi volt, mint az apostolok, már korábban is rendkívüli és ékesen szóló embernek tartották, de még kiválóbbá tette őt az Istennek szentelt aszkéta élet vállalása. Felesége, Therasia nővérnek ment

⁶⁷ A szvévek felajánlották a vandáloknak, hogy egy-egy emberük küzdjön meg egymással, és így döntsék el a vitát. A vandálok beleegyeztek, de amikor a szvévek megnyerték a párbajt, elhagyták a provinciát (Greg. Tur., Hist. Fran. 2,2).

⁶⁸ 421. február 8-án.

⁶⁹ 421. szeptember 2-án.

⁷⁰ Castinus csaknem 20 ezer katonáját veszítette el az ütközetben (Chron. Gall. CCCCLII, 107).

⁷¹ Bonifatius 422-ben Castinus kíséretjének jelölték ki a vandálok elleni hadjáratban, de összetűzésbe került velük, ezért Africába menekült (Prosp. Aquit. 422).

⁷² 423. augusztus 15-én.

és szent életet tanúsítva méltó társa lett. A kiváló férfi dicséretre méltó munkái fennmaradtak.⁷³ (72) [81]

A római császárok sorában a negyvenegyedik Theodosius, Arcadius fia, aki apja halála után jó néhány évig a keleti területeket uralta, huszonkét évesen nagybátyja, Honorius halálát követően pedig egyedüli császárként uralkodott.⁷⁴ (73) [82]

Iohannes magához ragadta a *tyrannist*.⁷⁵ (74) [83]

- 1 Theodosius *caesar*rá nevezte ki Valentinianust, nagynénje, Placidia fiát Constantinopolisban,⁷⁶ majd Iohannes ellen küldte, akit *tyrannis*ának első évében ölték meg Ravenna közelében a Theodosius által küldött katonai parancsnokok (*duces*) Valentinianus utasítására.⁷⁷ Ezután Felixet *patriciussá* és *magister militum*má nevezte ki. (75) [84]

Valentinianust, aki *caesar* volt, *augustus*sá választották Rómában.⁷⁸ (76) [85]

A vandálok kifosztották a Balaricae szigeteket, feldúlták Carthago Spartariát és Hispalist, majd Hispaniát is kifosztották és betörték Mauritaniába. [...] (77) [86]

- 2 A római egyház élén a negyvenedik püspök Caelestinus volt.⁷⁹ [...] (78) [87]

- 3 [...] 427

⁷³ Nola Szent Pál munkái közül költeményeit és leveleit ismerjük [vö. 73]. Keresztelő Szent Jánosról írt egy epülliönt, Szent Felix halálának évfordulójára pedig a *Carmena natalitia*t (Születésnap-i költemények).

⁷⁴ II. Theodosius 402. január 10-től Arcadius uralkodótársa, 408. május 1-jétől pedig a Keletrómai Birodalom egyedüli császára volt.

⁷⁵ Iohannest még Castinus tette meg a nyugati rész *augustus*ává 423 szeptemberében (Prosp. Aquit. 423).

⁷⁶ II. Theodosius szerette volna unokaöccsét, III. Valentinianust saját kezűleg megkoronázni, el is indult Italiába, de Thesszalonikében megbetegedett, ezért Hélión, a *magister officiorum* hajtotta végre a feladatot. A támogatásért cserébe a keleti birodalom része lett a dalmatiai Salonac és környéke.

⁷⁷ Iohannest Aspar fogta el 425 májusában, majd Aquileiába vitték és Placidia halálra ítélte. Jobb kezét levágták, megcsonkított testét egy számarra ültetve a cirkuszban tették közszemlére, majd megölték 425 májusában vagy júniusában (Chron. Gall. CCCCLII, 99).

⁷⁸ *Caesar*rá 424-ben kiáltották Thesszalonikében, 425. október 23-án lett *augustus*, Placidia pedig egészen 437-ig *regens*.

⁷⁹ Caelestinus pápasága korábban, 422. november 10-én kezdődött.

- 4 Gundericet, a vandálok királyát elfogták Hispalisban, amikor 428
különös kegyetlenséggel tette rá a kezét a város templomára; rövid-
vel ezután Isten büntetéseként megszállta az ördög és meg-
halt.⁸⁰ Fivére, Gaiseric követte őt a trónon, akiről azt beszélük,
hogy *catholicus* hitről tért át az ariánus eretnekségre, és így vált
hitehagyottá.⁸¹ (79) [89]
- 5 Májusban Gaiseric király elhagyta Hispaniát, és az összes van- 429
dállal és családjaikkal együtt Baetica tartomány partvidékéről
átkelt Mauritániába és Africába.⁸² Még átkelés előtt figyelmez-
tették, hogy a szvév Heremigarius útja során fosztogatja a szom-
szédos tartományokat, Gaiseric ezért jó néhány emberével visz-
szafordult és követte őt Lusitániába. Nem messze Emeritától,
amelyet Heremigarius megvetett és így megsértette a város vér-
tanúját, Szent Eulaliát, Gaiseric lemészárolta az elátkozott szvév
katonákat. Heremigarius azt gondolta, megmenekülhet, ha a
szélnél is sebesebben távozik, de Isten kezétől vezérelve hirtelen
az Anas folyóba vetette magát és meghalt.⁸³ Röviddel halála
után Gaiseric eredeti céljához hajózott.⁸⁴ (80) [90]
- 6 A szvévek Hermeric király alatt kifosztották Gallaecia közép- 430
ső területeit. Amikor a biztonságosabb erődítmények birtokosai
a férfiak egy részét lemészárolták, más részüket pedig foglyul
ejtették, az elfogott családok visszaadásával állították helyre a
megsegett békeszerződést. (81) [91]

⁸⁰ Gunderic a hatalom jogcímén szerezte meg Hispalis vértanújának, Vincentiusnak a *basilicáját*. Az isteni büntetés olyan gyorsan utolérte őt, hogy még a templom kapu-
jában halálát lelte (Isid., Hist. Wand. 73).

⁸¹ Gaiseric nem öröklés, hanem a nép választása által került a trónra, ekkor már a
vandálok és az alánok királyaként.

⁸² Gaisericet a 427-ben lázadónak nyilvánított africai *comes*, Bonifatius hívta segít-
ségül, mire Gaiseric 80 ezres seregével a marokkói partvidéken, a mai Oran környékén
szállt partra. Ezt tekintjük az észak-africai vandál birodalom kezdetének, amely 534-ig
állt fenn [vö. 115].

⁸³ Heremigarius Hermeric király mellett a szvévek egyik befolyásos katonai veze-
tője volt. Hatalma és a királytól való függetlensége annyira erősnek látszott, hogy Gai-
seric még a vandálok africai átkelését is megszakította, hogy a hátsószálgba visszafor-
dulva személyesen számolhasson le Heremigariusszal.

⁸⁴ Gaiseric 431-ben, 14 hónapnyi ostrom után elfoglalta Hippo városát.

- Aëtius *comes* Arelate közelében lemészárolta a gótok egyik csapatát, és elfogta vezetőjüket, Anaolsust.⁸⁵ (82) [92]
Hasonló módon igázta le a juthungokat és a norokat. (83) [93]
Felixet, akit Patriciusnak is szólítottak, egy katonai zendülés alkalmával ölték meg Ravennában.⁸⁶ (84) [94]
- 7 Aëtius, a *dux utriusque militiae* legyőzte a lázadó norokat. (85) 431 [95]
Amint alkalom adódott rá, a szvévek ismét megszegték a gallaeciabeliekkel kötött békét. Fosztogatásuk miatt Hydatius püspök követséget vállalt Aëtius katonai parancsnokhoz (*dux*), aki hadjáratot tartott Galliában.⁸⁷ (86) [96]
Vetto, aki család módra a gótoktól Gallaeciába ment, eredmények nélkül tért vissza a gótokhoz. (87) [97]
- 8 Aëtius egy csatában legyőzte a frankokat és békét kötött velük, majd elküldte Censorius *comes*et követként a szvévekhez, aki a fent említett Hydatiusszal tért vissza. (88) [98] 432
Bonifatius, akit Aëtius vetélytársául Placidia hívott Africából Italiába, visszatért a palotába. Aëtius eltávolítása után Bonifatius vette át a helyét, de néhány hónappal később belehalt sérülésébe, amelyet az Aëtius ellen indított csatában szerzett. Ekkor veje, Sebastianus lépett helyébe, de Aëtius legyőzte és elűzte őt a palotából.⁸⁸ (89) [99]
Szent Augustinus, a kiváló püspök elhunyt.⁸⁹ (90) [108a]
- 9 Censorius visszatért a palotába,⁹⁰ majd Hermeric túszoikat ejtett és a püspök közbenjárásának köszönhetően megerősítette a bé- 433

⁸⁵ A gót Anaolsus a főszerep kíséretének vezetője volt, és valószínűleg a szvév Here-migariushoz hasonlóan függetlenedett saját királyától, I. Theoderictól.

⁸⁶ Felixet és feleségét, Padusiát, illetve egy *diaconust*, Grunitust Aëtius-ellenes összeesküvéssel vádolták meg (Prosp. Aquit. 430).

⁸⁷ Hermeric a vandálok kivonulása (429) előtt békepártinak mutatkozott, azt követően azonban folyamatosan kegyetlen támadásokat indított Gallaecia ellen [vö. 91]. Ez készítette Hydatiust arra, hogy Aëtiustól kérjen segítséget a barbár fosztogatások megállítására végett.

⁸⁸ Bonifatius Africa helytartójaként kezdetben Placidia támogatását élvezte, de 429-ben viszonyuk megromlott; Placidia Bonifatiuszt Italiába hívatta, hogy elismíthassák az ellentétet, és azt remélte, hogy Bonifatius fellépése véget vethet Aëtius hatalmának. Gaiseric még 430-ban legyőzte Bonifatiuszt Africában, aki 432-ben Rimini közelében kapott halálos sebet az Aëtiuszal vívott csatában (Chron. Gall. CCCCLII, 111).

⁸⁹ Augustinus korábban, 430. augusztus 28-án halt meg.

⁹⁰ Valószínűleg Ravenna palotájáról van szó.

- két a gallaacciabeliekkel, akiket állandóan fosztogatott. (91) [100]
- Hermeric Symphosius püspököt küldte követként az udvarhoz, de kezdeményezése meghiúsult és eredmények nélkül maradt.⁹¹ (92) [101]
- Lucus kolostorában Pastort és Syagriust szentelték fel püspökké a város püspöke, Agrestius akaratával szemben. (93) [102]
- Aëtiust, a *dux utriusque militiae* patriciussá nevezték ki. (94) [103]
- 10 Sebastianus, mivel száműzetésében menekülnie kellett, a keleti udvarhoz hajózott. (95) [104] 434
- A római egyház negyvenegyedik püspöke Xystus lett.⁹² (96) [105]
- Hierosolyma élén Iuvenalis püspök állt; ezt bizonyos görög forrásokból és Germanus beszámolójából tudom, aki az arab területek *presbytereként* látogatott Gallaeciába. A források szerint Iuvenalist más, keleti és Palaestina tartománybeli püspökökkel együtt összehívták Constantinopolisba, hogy részt vegyenek a Theodosius *augustus* jelenlétében megtartott püspöki tanácskozáson. Itt arról határoztak, hogy el kell pusztítani az ebioniták eretnekségét, hiszen ugyanennek a városnak a püspöke. Atticus ostoba ötlettől vezérelve megpróbálta újra feléleszteni az ártalmas szektát. Tudósítónk nyilatkozatából azonban nem derül ki, mikor halt meg Szent Iohannes, Hieronymus és mások, akiket fent említettem, valamint az sem, ki volt a püspök Iohannes és Iuvenalis között, bár tudjuk, hogy volt egy idősebb püspök, aki csak rövid ideig élt.⁹³ (97) [106] 435
- 11
- 12 A gótok megkezdtek Narbo ostromát. (98) [107] 436
- A rómaiak Aëtius vezetésével legyőzték a lázadó burgundokat.⁹⁴ (99) [108]

⁹¹ Hermeric abban bízott, hogy ha egy *catholicus* püspököt küld a tárgyalásokra, az többet érhet el, mint egy pogány követ.

⁹² III. Sixtus pápa uralkodása korábban, 432. július 31-én, I. Caelestinus halála után kezdődött.

⁹³ A zsinat valójában Epheszoszban volt, Nestorius kezdeményezését pedig Hydatius tévesen tulajdonítja Atticusnak.

⁹⁴ A burgundok Gundahar királyuk alatt megpróbáltak betörni Belgica Prima provinciába, de Aëtius és hun zsoldos serege szétverte Worms környéki államukat [110], majd szövetségesként Sabaudiában telepítette le őket.

- Pontosan ugyanebben az időben Alexandria élén Cyrill püspök, Constantinopolis élén pedig Nestorius ebionita püspök állt. Cyrill levelet küldött Nestoriusnak az eretnokség megsemmisítése és hitük alapelveinek ügyében. Ezt a levelet másokkal küldte el.⁹⁵ (100) [109]
- 13 Narbo felszabadult az ostrom alól.⁹⁶ (101) [110] 437
 Aëtius katonai parancsnok (*dux*) és *magister militum* húszezer burgundot mészárolt le. [...] (102) [110]
 Censoriust és Fretimundot újra elküldték követként a szvévekhez. (103) [111]
- 14 Aëtius katonai parancsnok (*dux*) nyolcezer gótot mészárolt le.⁹⁷ (104) [112] 438
 A szvévek békét kötöttek a gallaeciabeliek egy részével, akik korábban harcban álltak velük. (105) [113]
 Hermeric király, mivel megbetegedett, átadta a hatalmat fiának, Rechilának, aki a baeticai Singillio folyó mellett nyílt csatában legyőzte seregével Andevotust, és megkaparintotta temérdek mennyiségű aranyát és ezüstjét.⁹⁸ (106) [114]
- 15 Október 19-én Gaiseric király ravasz csellel megszerezte Carthagót, majd megtámadta egész Africát.⁹⁹ (107) [115] 439
 Theoderic király alatt a gótok elleni háborúban Litorius, egy római katonai parancsnok (*dux*) meggondolatlanul a hunok segédcsapatára támadt Tolosa közelében, de amikor a mészárlás közben sebesülést szerzett, elfogták, és néhány nappal később meghalt. (108) [116]

⁹⁵ A *nesztoriánus-vita* (428–431; 433) tárgya a Máriára vonatkozó *theotokosz* jelző jogossága volt. Nestorius tagadta Mária istenanyaságát, és három prédikációt is írt ezzel kapcsolatban. Cyrill 429-es húsvéti körlevelében a jelző használatát mellett érvelt, és ezzel szenvedélyes levélváltás kezdődött kettőjük között, végül Rómához fordultak ítéletért. A 431. június 22-én Epheszoszban tartott zsinaton Cyrill nyomására először megbuktatták Nestoriust, de Iohannes néhány nap múlva egy másik zsinaton Cyrillt bírálta. Ugyanezen a zsinaton ítélték el a pelagianizmust, és elfogadták Cyrill tanítását Krisztus két természetéről és azok egymáshoz való viszonyáról.

⁹⁶ I. Theoderic 436-ban kezdte Narbo ostromát, de Litorius a hunok segítségével most még el tudta üzni őt [vö. 116].

⁹⁷ Valószínűleg a mons Colubrarius mellett (Prosp. Aquit. 438).

⁹⁸ Isidor szerint Andevotus római hadvezér volt (Hist. Sueb. 85). A Chronicában itt hallunk utoljára Hispania római helyőrségének jelenlétéről.

⁹⁹ Azt a cselt alkalmazták, hogy mikor már feltétel nélkül bíztak Gaiseric barátságában, az megszegte esküjét, és békét színlelve a városra támadt (Isid., Hist. Wand. 75).

- A rómaiak és a gótok békét kötöttek. (109) [117]
 Gaiseric király különös kegyetlenséggel távolította el Carthago püspökét és papságát a városból, s ahogyan Dániel megjövendölte, a szentek nyughelyeit feldúlta, a *catholicus* templomokat pedig az ariánusok kezére adta.¹⁰⁰ (110) [118]
- 16 Rechila, a szvévek királya elfoglalta Emeritát. (111) [119]
 Gaiseric Sicilia kifosztásakor sokáig ostromolta Panormust; 440
 Maximinust a *catholicus* püspökök Siciliánál az ariánusok vezéréként elítélték; Maximinus a *catholicus*okkal szemben üldözést indított, hogy őket valamilyen módon az ariánus hitetlenségre kényszerítse. Néhányan megadták magukat, de a legtöbben kitartottak *catholicus* hitük mellett és vértanúságot szenvedtek. (112) [120]
 Censorius *comes*, akit követként a szvévekhez küldtek, feltétel nélkül megadta magát, amikor Rechila ostrom alá vette tartózkodási helyét, Martylis.¹⁰¹ (113) [121]
- 17 Hermeric, a szvévek királya négy évig tartó hosszú betegskedés után meghalt.¹⁰² (114) [122] 441
 Rechila király elfoglalta Hispalist, majd uralma alá hajtotta Baetica és Carthaginiensis tartományait.¹⁰³ (115) [123]
 Miután Sabinus püspököt fondorlat útján eltávolították Hispalisból, helyére, inkább csellel, mint joggal, Epiphaniust választották. (116) [124]
 Asturiust *dux utriusque militiae*ként Hispaniába küldték, és hatalmas mérsárlást végzett a bagaudák között Tarraconensisben.¹⁰⁴ (117) [125]

¹⁰⁰ Ezenkívül elrendelte, hogy a *catholicus*ok templomai ne az istentisztelet helyei legyenek, hanem az övéi lakhelyeül szolgáljanak (Isid., Hist. Wand. 75).

¹⁰¹ Censorius ezután nyolc évet töltött fogságban, utána megölték [vö. 139].

¹⁰² Isidor ezzel szemben hét évi betegskedést említ (Hist. Sueb. 85).

¹⁰³ Carthaginiensis elfoglalása erős túlzás lehet, és azt mutatja, hogy Hydatiusnak pontatlan ismeretei voltak a keleti és partmenti eseményekről. A szvévek ugyan meghódították Hispania középső területeit, mégsem valószínű, hogy eljutottak a Mediterraneum partvidékéig, továbbá arról sem tudunk, hogy ezt a területet később a rómaiaknak vissza kellett volna foglalniuk. Emerita [119] és Hispalis viszont biztosan a szvévek kezébe került.

¹⁰⁴ Ekkorra a szvég hódítás folytán már csak Tarraconensis tartománya volt a rómaiak uralma alatt. Az elszegényedett lakosság a bagaudák segítségével felkelt a rómaiak ellen, és ezt csak 445 körül tudták elfojtani az alánok közreműködésével.

- 18 Decemberben egy üstökös jelent meg az égen. Néhány napig lehetett látni, így jelezte előre az újabb csapást, a dögvészt, amely csaknem az egész világon szétterjedt. (118) [126] Nestorius eltávolítása után az egyház élén Constantinopolisban Flavianus püspök állt.¹⁰⁵ (119) [127] 442
- 19 Asturius, a *magister utriusque militiae* utóda előkelő származású veje, Merobaudes lett, akinek ékesszólását méltán hasonlították őseiéhez, különösen ami költői tehetségét illeti; szobrok is tanúskodnak nagyságáról.¹⁰⁶ Rövid ideig tartó uralma alatt megtörte Aracelli bagaudáinak elbizakodottságát. Nem sokkal ezután néhány irigykedője kieszközölte, hogy császári utasításra térjen vissza Róma városába.¹⁰⁷ (120) [128] 443
- 20 Miután Sebastianus elmenekült és észrevette, hogy a korábbi figyelmeztetéseknek megfelelően élete veszélyben van, elhagyta Constantinoplist, és felkereste Theodericet, a gótok királyát, de ő ellenséggé nyilvánította, így jobb lehetőség híján Barcilonába ment. (121) [129] 444
- 21 A gallaeciabeli Asturicában bizonyos manicheusokat, akik korábban néhány évig bujkáltak, leleplezték azok a püspöki jelentések, amelyeket kihallgatásuk során Hydatius és Thoribius püspök küldött Antoninushoz, Emerita püspökéhez.¹⁰⁸ (122) [130] 445
A vandálok váratlanul partraszálltak hajóikkal a gallaeciabeli Turoninál, és jó néhány családot foglyul ejtettek.¹⁰⁹ (123) [131]
Sebastianust elűldözték Barcilonából, ezért a vandálokhoz költözött át. (124) [132]

¹⁰⁵ Iohannes 433-ban eretnekké nyilvánította Nestoriust [vö. 109]. 435-ben Egyiptomba száműzték, ahol tizenhat év múlva halt meg.

¹⁰⁶ Írói és katonai érdemeiért 435. július 30-án egy ércszobrot állítottak tiszteletére Rómában, a Forum Traianin (Sid. Ap., Carm. 9,277–301).

¹⁰⁷ Utoljára akkor hallunk Merobaudesről, amikor Aëtius 446. évi *consulságát* ünnepli egyik panégürikoszában.

¹⁰⁸ 445-ben Thoribius, Asturica új püspöke egyik levelében Hydatius és Caeponius segítségét kérte a manicheusok ellen (Thoribius, Epistula ad Hydatium et Caeponium: PL 54, 693–695).

¹⁰⁹ Amikor a vandálok tengeri fosztogatása elkezdődött, a rómaiak már nem rendelkeztek parti őrséggel, amely visszaverhette volna támadásukat, a polgári lakosság pedig nem mutatott különösebb ellenállást [vö. 171; 194]. A vandálok inkább fosztogattak és tárgyalásokba kezdtek, csak hogy ne kelljen visszatérniük hazájukba: már Africát tekintették igazi otthonuknak.

- A püspök, aki ebben az időben Róma élén állt, Hispania összes tartományába szétküldte a manicheusokról szóló jelentéseket. (125) [133]
- 22 Vitus, akit *magister utriusque militiae*nek neveztek ki és His- 446
paniába küldtek, jelentős katonai csapatok támogatásában bízva Carthaginiensis és Baetica lakosságára támadt. Amikor azonban a szvékek közeledtek királyukkal, és a fosztogatásban segítségükre érkező gótokat is legyőzték az ütközetben, megijedt és szégyenteljesen elmenekült.¹¹⁰ Ezt követően a szvékek végigfosztogatták és felforgatták ezeket a tartományokat.¹¹¹ (126) [134]
- 23 A római egyház élén a negyvenkettedik püspök Leo volt,¹¹² aki- 447
nek a priscilliánusok elleni írásait Pervincus, Thoribius püspök *diaconusa* küldte el a hispaniai püspökökhöz. Ezek között volt egy átfogó értekezés a *catholicus* hit előírásaival és az eretnek-
ségek istenkáromlásával kapcsolatban, amelyet elküldtek Thori-
bius püspökhöz. Ezzel néhány gallaeciabeli ravasz számításból egyetértett.¹¹³ (127) [135]
- 24 December 23-án, kedden napfogyatkozás volt.¹¹⁴ (128) [136]
Augusztusban, Emeritában meghalt Rechila, a szvékek pogány 448
királya. Röviddel ezután fia, a *catholicus* Recharius lett a király.¹¹⁵ Jó néhány vetélytársa akadt saját családjából, mégsem leplezte le őket, hanem azonnal magához ragadta a hatalmat,

¹¹⁰ Vitus először minden erejét Baetica és Carthaginiensis védelmére fordította, de amikor a szvékek többször is csapataira támadtak, elmenekült katonáival, hogy elkerülje a megsemmisítő vereséget.

¹¹¹ A szvékek ellenőrzést gyakoroltak a félsziget déli, nyugati és középső területei felett, Carthaginiensis és Tarraconensis tartománya azonban továbbra is római uralom alatt állt. A római hadsereg befolyása egyre kisebb lett Hispaniában, és minden császári erőfeszítés ellenére [vö. 200] a birodalmi hatóságok is fokozatosan elveszítették jelentőségüket.

¹¹² I. Leo pápasága korábban, 440. szeptember 29-én kezdődött.

¹¹³ A dekrétum valójában néhány évvel korábban, 444-re tehető, melyben III. Valentinianus elismerte és növelte a pápa hatalmát, és kezébe adta a tartományok egyházainak irányítását (Leo, Epistula 15.19: PL 54, 677–692).

¹¹⁴ A teljes napfogyatkozás 13 órakor volt. 447-ben egy másik természeti jelenség is történt: Constantinopolisban földrengés volt, melynek hírére Attila hun seregei a Thermopülai-szorosig nyomultak.

¹¹⁵ Recharius volt az első, aki az ariánus szvékeket áttértette a *catholicus* hitre.

hogy Gallaecia legtávolabb eső területeire is betörhessen és fosztogathasson. (129) [137]

Pascentius, egy Róma városából való manicheus elmenekült Asturicából, de Emeritában Antoninus püspök elfogta, majd kihallgatta és elűzte Lusitania tartományból. (130) [138]

25 Agiulf meggyilkolta Censoriust Hispalisban. (131) [139] 449

Rechiarus uralkodását azzal kezdte, hogy feleségül vette Theoderic király lányát, és februárban kifosztotta Vasconiát.¹¹⁶ (132) [140]

Basilius rendkívüli merészségét bizonyítva összegyűjtött egy seregnyi bagaudát, majd szövetséges csapataikat legyilkolta Tyriasso templomában. Basilius kísérői megsebesítették Leót, ugyanennek a templomnak a püspökét is, aki rövidesen meghalt.¹¹⁷ (133) [141]

Júliusban Rechiarus apósához, Theoderichez utazott, a visszaút során pedig Basiliusszal kifosztotta Caesaraugusta környékét. Erőszakkal és cselt alkalmazva betörték Ilerda városába, ahol jelentős számú foglyot ejtettek. (134) [142]

26 Asturiust, egy *vir illustris* a *consuli* tisztségre emelték. (135) [143]

A száműzött Sebastianus Gaiseric védelme alatt keresett menedéket, de éppen ez okozta vesztét, mint később kiderült, ugyanis röviddel érkezése után Gaiseric megölette őt.¹¹⁸ (136) [144]

Galliából elküldték Flavianus püspök Leo püspökhöz írt levelét, Cyrill alexandriai püspök azon, a constantinopolisi Nestoriushoz címzett írásaival együtt, amelyek egy Eutyches nevű ebionita eretnekekkel kapcsolatosak,¹¹⁹ valamint Leo Flavianushoz intézett

¹¹⁶ Rechiarus azért szállta meg az Iberus folyó völgyét, hogy innen kiindulva Tarraconensist, majd az egész félszigetet meghódítsa (Iord., Get. 229). A szvévek itteni uralma azonban nem tartott sokáig, ezért később több alkalommal is támadást kellett intézniük Tarraconensis felé [vö. 170; 172].

¹¹⁷ Basilius valójában nem a bagaudák vezetője, hanem egy vállalkozószelleméről híres gót főember volt, aki alkalmilag szövetkezett a bagaudákkal, és rajtaütésszerűen legyőzte a császáriak egyik csapatát. Leónak a lázadók fegyverei okoztak halálos sebet. A [141–142] értelmezéséről bővebben: Szádeczky-Kardoss 1961.

¹¹⁸ Gaiseric tanácsadóként alkalmazta Sebastianust, de nem bízott benne teljesen, ezért megölette (Marcell. com. 435).

¹¹⁹ Eutyches Krisztus testét isteníttette, mert szerinte a test ugyan emberinek látszott, de mégsem volt emberi. Flavianus pátriárka 448-ban elítélte Eutychest, Dioscuros pátriárka pedig ezt akarta felhasználni politikai céljainak elérésére, ezért kieszközölte

válaszát is.¹²⁰ Ezeket a leveleket más püspökök jelentéseivel és írásaival együtt szétküldték az egész egyházban. (137) [145]

- 27 Theodosius császár negyvenkilenc éves korában halt meg Constantinopolisban.¹²¹ (138) [146] 450

Theodosius halála után Constantinopolisban a katonák és a hadsereg azonnal Marcianust választotta meg negyvenkettediknek a császárok sorában,¹²² amihez Theodosius nővére, Pulcheria császárné is ragaszkodott.¹²³ Feleségül vette Pulcheriát és a keleti részeket uralkodott.¹²⁴ (139) [147]

- 28 Valentinianus császár anyja, Placidia meghalt Róma közelében.¹²⁵ (140) [148] 451

Gallacciában folyamatosan földrengések voltak, és jó néhány előjel mutatkozott az égen. [...] Április 4-én, kedden naplemente után ugyanis északon az ég tűzbe és vérbe borulva elvörösödött, és ragyogó fénycsíkok vörösen villogó lándzsák alakjában cikáztak a tűzvörös égbolton. Az előjel, amely egy rövidesen bekövetkező eseményre utalt, alkonyattól csaknem folyamatosan az éjszaka harmadik órájáig tartott. (141) [149]

A hunok megszegték a békeszerződést, fosztogatni kezdték Gallia tartományait és rengeteg várost kizsákmányoltak.¹²⁶ Aëtius

a 449-es epheszoszi zsinat összehívását.

¹²⁰ Leo pápa Flavianushoz intézett tanító levelében Constantinopolis pártjára állt és hangsúlyozta, hogy Krisztusban mindig is két természet létezett egymás mellett. Flavianust a zsinaton végül megfosztották hivatalától.

¹²¹ II. Theodosius 450. július 28-án a város melletti Lykos folyónál lovagolt, amikor leesett lováról, és az így szerzett gerincsérülés okozta halálát.

¹²² Marcianus beiktatása 450. augusztus 25-én történt.

¹²³ Pulcheriának 414. július 4. óta *augustaként* jelentős becseszlása volt a birodalom ügyeibe.

¹²⁴ Theodosius a halálos ágyán Aspar, az ariánus hitű *magister militum* jelenlétében közölte Marcianusszal, hogy látomása szerint ő lesz az utóda. Pulcheria nemcsak hogy jóváhagyta ezt a kívánságot, hanem feleségül is ment hozzá, igaz, szüzességi fogadalma miatt csak névlegesen.

¹²⁵ 450. november 27-én, Ravennában.

¹²⁶ A hunok már 447-ben fosztogatták a Balkán római tartományait és adófizetésre kényszerítették a Keletrómai Birodalmat, 450-ben viszont Marcianus megtagadta ezt. Attila meggyőzte I. Theodericet, a vizigótok királyát, hogy adja fel korábbi szövetségét a rómaiakkal [vö. 117], és egyesítsék a vizigótok és a hunok erejét (Iord., Get. 186). Amikor Attila megindította hadjáratát Dél-Gallia irányába, Theoderic mégis a rómaiakhoz pártolt át.

katonai parancsnok (*dux*) és Theoderic király békeszövetséget kötött egymással, majd nyílt csatában összezsaptak a hunokkal a catalaunumi síkságon, nem messze a kizsákmányolt Mettis városától. Isten segítségével legyőzték és lemészárolták a hunokat, de késő éjszaka félbeszakadt a küzdelem: Theoderic király holtan esett össze a csata helyén.¹²⁷ Azt mondják, csaknem háromszázezer ember esett el ebben az ütközetben.¹²⁸ (142) [150] Ebben az esztendőben jó néhány előjel látszódtott; szeptember 26-án az égbolt keleti részén elsötétült a hold. Eufronius, Augustodunum püspöke Agrippinus *comes*nek címzett levelében részletesen beszámolt arról, hogy a húsvét utáni napokban milyen égi jelenségek látszódtak Gallia területén. Június 18-án megjelent egy üstökös, amely 29-én hajnalban az égbolt keleti, majd röviddel naplemente után a nyugati részén volt látható. [...] ¹²⁹ már csak a nyugati részen látszódtott. (143) [151] Theoderic meggyilkolása után fia, Thorismund lett a király. (144) [152]

A hunok királyukkal, Attilával a csata után elhagyták Galliát és Itáliába siettek. (145) [153]

- 29 Marcianus *princeps* uralkodásának második évében a hunok 452–3 Itáliát fosztogatták és betörték jó néhány városba. Isteni büntetésként égi csapások, éhínség és betegség sújtotta őket, ráadásul a Marcianus által küldött segédcsapatok is irtották őket Aëtius vezetésével, így az égi csapások és Marcianus serege

¹²⁷ Amikor Mettis [Metz] feldúlása után Aurelianum [Orléans] területén feltartóztatták Attila hadait, a hunok Szajjánál való átkelése lassan haladt, és az üldözők is beérték őket, ezért a nyílt összecsapás elkerülhetetlen volt. (A hagyomány szerint amikor Attila a nyugati birodalom ellen fordult, III. Valentinianus húga, Grata Honoria elküldte pecsétgyűrűjét Attilának, hogy mentse meg egy nem kívánatos házasságtól, Attila viszont ezt házassági ajánlatként értékelte és Valentinianustól hozományként a birodalom felét követelte. 451 júniusában, amikor kérését elutasították, Galliába vonult, majd összecsapott Aëtiuszal és vizigót szövetségeseivel; vö. Iord., *Get.* 224). Az ütközetben többnyire gyalogos csapatok harcoltak: Attila seregében a hunokon kívül osztrogótok, gepidák, rugierek, skírek, alemannok, ripuári frankok, rajnai burgundok és thervingek, Aëtius seregében pedig vizigótok, Rhone-menti burgundok és száli frankok.

¹²⁸ Hydatius nyilvánvalóan túloz a halottak számát illetően; vö. Iordanes, aki 165 ezer áldozatot említ (*Get.* 217).

¹²⁹ A szövegben [...] *kal. Aug.* szerepel, ezért nem tudjuk pontosan, augusztus *Kalendae*ja előtt hány nappal történt az esemény (valamikor július 16. és augusztus 1. között).

- együttessen kerekedtek föléljük saját területükön.¹³⁰ A legyőzöttek azonnal békét kötöttek a rómaiakkal, és mindannyian visszatértek szállásterületükre; királyuk, Attila röviddel visszatérésük után meghalt.¹³¹ (146) [154]
- Mansuetust, Hispania *comes*-ét és Frontót, aki szintén *comes* volt, a béke követeként a szvévekhez küldték, és megerősítették a korábban kiszabott békefeltételeket. (147) [155]
- Thorismund, a gótok királya ellenségesen fenyegetőzött, ezért fivére, Theoderic és Frederic meggyilkolták. Theoderic követte őt a trónon.¹³² (148) [156]
- 30 Marcianus *princeps* uralkodásának harmadik évében, július- 453–4
ban meghalt Pulcheria császárné. (149) [157]
- Frederic, Theoderic király fivére lemészárolta a bagaudákat a római fennhatóságú Tarraconensisben.¹³³ (150) [158]
- Gallaeciában földrengés volt, és hajnalban megjelent egy jel a napban, mintha egy másik nap viaskodna vele.¹³⁴ (151) [159]
- Valentinianus császár cseles módon egyedül hívatta magához a palotában Aëtium, aki katonai parancsnok (*dux*) és *patricius* volt, majd saját kezével megölte őt. Valentinianus *spatharius* ugyanilyen csellel még jó néhány előkelőt meggyilkolt.¹³⁵ (152) [160]

¹³⁰ Miután a hunok kirabolták Mediolanumot és Aquileiát, Paviánál előrenyomulásuk elakadt. Attila találkozott I. Leo pápával, aki valószínűleg a hadifoglyok kiváltásáról tárgyalt és rávette őt, hogy forduljanak vissza (Iord., Get. 218–224).

¹³¹ Attila 453 tavaszán a lakodalmán halt meg orrvérzés következtében (Iord., Get. 254–258).

¹³² Thorismund és őt testvére között már apjuk halála előtt is feszült volt a viszony. Thorismund az alánok ellen vonult, hogy elfoglalhassa a Rhone völgyét, de ezzel veszélybe került a rómaiakkal kötött béke, ezért testvérei 453 tavaszán meggyilkolták (Prosp. Aquit. 453).

¹³³ A korábbi évtizedek bagauda felkelései (435–437; 444–445) után Hispaniában ez volt az utolsó megmozdulásuk, amelyről adataink vannak. Parasztfelkeléssel legközelebb csak 572-ben Leovigildnek, a vizigótok királyának kell számolnunk.

¹³⁴ A csodás jelek a 454. év eseményeire utalhattak: a germánok felkeltek a hunok ellen, a vandálok elfoglalták Sziciliát, Sardiniát, Corsicát és a Baleári-szigeteket.

¹³⁵ 454. szeptember 21-én Petronius Maximus, a *praefectus praetorio* biztatására Valentinianus és az udvari eunuch, Heraclius szúrta le Aëtium.

- A történetek után Valentinianus követeket küldött a barbár törzsekhez; a szvévekhez Iustinianus ment.¹³⁶ (153) [161]
- 31 Marcianus *princeps* uralkodásának negyedik évében Aëtius két barbár barátja csapatával bekerítette és megölte Valentinianust, Róma császárá. Mindez életének harminchatodik, uralkodásának harmincegyedik évében történt.¹³⁷ (154) [162]
- Nem sokkal Valentinianus halála után a volt *consult*, Maximust választották Róma *augustus*ává negyvenharmadikként a sorban.¹³⁸ Maximus lázadástól tartott és félt, hogy komolyabb zavargások támadnak, ezért császárrá választása után feleségül vette Valentinianus özvegyét; Valentinianus lányát pedig hozzáadta Palladiushoz, az előző házasságából született fiához, majd *caesar*tá nevezte ki őt. Maximus még császárrá választása előtt álnok módon a hatalomra tört, és eltervezte Valentinianus és azok halálát, akiket később maga Valentinianus öletett meg.¹³⁹ Amikor alig négyhónapnyi uralkodás után el akarta hagyni Rómát és a császári hatalmat, a tömeg lázadása és katonai zendülés közben megölték a városban.¹⁴⁰ (155) [162]
- Ugyanebben az évben Galliában az előkelők és a gall sereg egyik polgárukat, Avitust választotta *augustus*szá, először Tolosában, majd Arelate közelében. Avitus azonnal Rómába sietett és trónra került.¹⁴¹ (156) [163]

¹³⁶ A szvévek és a rómaiak megújították a 452-es békeszerződést [vö. 155].

¹³⁷ Ez alkalommal is Petronius Maximus szervezkedéséről van szó: felfogadott két hűt, Optilát és Thraustilát, akik bosszút akartak állni parancsnokuk, Aëtius meggyilkolásáért, hogy 455. március 16-án öljk meg Heracliust és Valentinianust. A császár éppen a lováról szállt le a Mars-mezőn, hogy íjászatot gyakoroljon, amikor arcára és halántékára halálos sebet kapott (Iord., Get. 235).

¹³⁸ 455. március 17-én.

¹³⁹ III. Valentinianus özvegye, Eudoxia gyűlölte Maximust, mert felelősnek tartotta a császár haláláért. Kétségbeesésében Gaiserichez fordult, már csak azért is, mert 445-ben az ő fiát, Hunericet jegyezték el lányával, Eudociával. Maximus azonban felbontatta ezt a jegyességet és saját fiát, Palladiust tette meg Eudocia férjének.

¹⁴⁰ Gaiseric támadásának hírére Maximus 455. május 31-én kilovagolt a városból, ahol közáporral támadtak rá. Miután belehalt sérüléseibe, testét megcsonkították és a Tiberisbe dobták.

¹⁴¹ II. Theoderic ösztönözte az udvarában vendégeskedő Avitust arra, hogy a vizigótok támogatásával foglalja el a trónt. A *senatorok* és a katonák 455. július 9-én kiáltották *augustus*szá.

Theodosius nemzedéke egészen Valentinianus idejéig kormányozta a *principatust*. (157) [164]

A római császárok sorában a negyvenharmadik Marcianus, aki uralkodásának negyedik évében már egyedüli császár lett. (158) [165]

A rómaiak magukhoz hívták és császárrá választották Avitust, aki követeket küldött Marcianushoz a birodalom egységének érdekében.¹⁴² (159) [166]

Gaiseric, a rossz nyelvek szerint Valentinianus özvegyének hívására, még mielőtt Avitust *augustus*szá választották, megtámadta Rómát, kincseket rabolt a rómaiaktól, majd visszatért Carthagóba és magával vitte Valentinianus özvegyét, két lányát és Aëtius Gaudentius nevű fiát.¹⁴³ (160) [167]

A szvévek kifosztották Carthaginiensis területeit, amelyeket korábban visszaadtak a rómaiaknak. (161) [168]

Marcianus és Avitus egyetértésben kormányozták a Római Birodalom *principatusát*.¹⁴⁴ (162) [169] 456

- 1 Avitus *augustus* Fronto *comest* küldte követként a szvévekhez. Theoderic, a gótok királya, a birodalomhoz való hűségét kifejezve hasonló módon követeket küldött hozzájuk, hogy saját maga és a Római Birodalom számára egyaránt fenntartsa a békeszerződést, amelyre mindketten felelősek és megtartották feltételeit. A szvévek azonban a követeket mindkét részről visszautasították és megszegtek esküjüket, majd betörték a római uralom alatt álló Tarraconensis tartományba.¹⁴⁵ (163) [170]

A herulok törzsből jó néhányan elérték Lucus partjait hét hajóval, amikor megjelent egy népes csapat, amelyet csaknem négyszáz könnyűfegyverzetű katonából szerveztek. Csupán kétőt öltek meg közülük, mégis megfutamodtak és saját területeik

¹⁴² Marcianus, ha formálisan is, de hozzájárult Avitus kinevezéséhez.

¹⁴³ Gaiseric tényleg Eudoxia hívására érkezett Rómába 455. június 2-án, hogy elfoglalja a várost. Két hétig tartó fosztogatás után a hatalmas zsákmányon kívül magával vitte Eudoxiát, és lányait, Placidiát és Eudociát.

¹⁴⁴ A 456-os esztendő döntő jelentőségű volt a szvévek történetében: a félsziget korábbi barbár hódítói közül már csak a szvévek maradtak életben, és egészen közel álltak ahhoz, hogy tervüknek megfelelően az egész félszigetet uralmuk alá vonják (vö. 439-ben elfoglalták Emeritát [119], 441-ben Hispalíst, majd Baetica tartományt [123]).

¹⁴⁵ Rechiarius, a szvévek királya, hogy megszerezze egész Hispania fölött az uralmat, kihasználta Theoderickel való rokonságát [vö. 140].

felé visszavonulva kegyetlen pusztítást végeztek Cantabria és Vardullia partvidékén. (164) [171]

- 2 A gótok követői ismét a szvévekhez mentek,¹⁴⁶ majd érkezésük 456–7 után a szvévek királya, Rechiarius, embereinek népes csapatával betört Tarraconensis tartomány területeire, kifosztotta azt, és nagyszámú foglyot vezetett vissza Gallaeciába.¹⁴⁷ (165) [172] Röviddel a történetek után Theoderic, a gótok királya, részben saját akaratából, részben Avitus császár utasítására¹⁴⁸ hatalmas seregével Hispania ellen indult.¹⁴⁹ Rechiarius és a szvévek számos csapata Asturica városától tizenkét *miliariumra*, az Urbicus folyónál csapott össze vele október 5-én, pénteken. Röviddel a csata megkezdése után legyőzték a szvéveket:¹⁵⁰ seregüket lemészárolták, néhányukat foglyul ejtették, de legtöbbjük megfutamodott. Rechiarius is sebesülést szenvedett, és alig tudott elmenekülni Gallaecia legtávolabb eső területeire.¹⁵¹ (166) [173] Október 28-án, vasárnap Theoderic király seregével Bracarába, Gallaecia legtávolabbi városába sietett. A fosztogatás ugyan nem járt vérontással, mégis nagyon tragikus és borzalmas volt: a római népesség jelentős részét fogságba ejtették; a szentek *basilicáit* feltörték; az oltárokat ledöntötték és összetörték; az Istennek szentelt szüzeket elrabolták, de nem gyalázták meg; a papságot szemérmetlenül meztelenre vetkőztették; az egész lakosságot nemre való tekintet nélkül, a kisgyermekkel együtt elhurcolták a menedékhelyek szent területeiről; ösvérek, marhák és tevék bőgése töltötte be a megszentelt területeket.¹⁵² Ezek részben felelevenítették a Hierosolymával kapcsolatban leírt égi harag példás büntetéseit. (167) [174]

¹⁴⁶ II. Theoderic követek útján felszólította Rechiariust a visszavonulásra, de a szvév király visszautasította ezt és háborúval fenyegetőzött (lord., Get. 231).

¹⁴⁷ Isidor (Hist. Sueb. 87) nem tud erről, csak a szvévek korábbi támadását [170] említi.

¹⁴⁸ Avitus csalatt (456) Pannoniában harcolt.

¹⁴⁹ A gótok seregében burgundok, frankok és vizigótok harcoltak (lord., Get. 231).

¹⁵⁰ A csata az Urbicus partján, a Campus Paramuson zajlott (Sid. Ap., Ep. 8,12).

¹⁵¹ Rechiariust, amikor övéi már nem tudták megvédeni, egy dárda sebezte meg (Isid., Hist. Goth. 31).

¹⁵² A gótok felszabadították Hispania déli részét a szvév uralom alól, azt azonban még Hydatius sem tudja, miért folyamodtak ilyen kegyetlen eszközökhöz Bracara esetében.

Rechiariusnak sikerült a Portus Cale nevű helyre menekülnie, mégis elfogták és visszavitték Theoderic királyhoz. Amikor őrizet alá vették, a csata túlélői közül sokan megadták magukat, de jó néhányukat megölték.¹⁵³ Így dőlt romba és pusztult el a szvévek királysága.¹⁵⁴ (168) [175]

Ezekben a napokban jutott el a hír Theoderic királyhoz, hogy Ricimer *comes* cselével Avitus legyilkolta a vandálok népes csapatát, amely Carthagóból hatvan hajóval Gallia és Italia felé nyomult.¹⁵⁵ (169) [176]

Hesychius *tribunus*, akit szent ajándékokkal küldtek követként Theoderichez, Gallaeciába ment és hírül vitte a történeteket, miszerint a vandálok népes csapatát lemészárolták Corsicán, és hogy Avitus elhagyta Italiát és a galliai Arelatéba ment. Amikor a keletiek hajóikkal Hispalisba érkeztek, hírül adták, hogy Marcianus serege lemészárolta a vandálok népes csapatát.¹⁵⁶ (170) [177]

Decemberben, Rechiarius meggyilkolása után Theoderic király Gallaeciából Lusitaniába vonult. (171) [178]

Bracara területének egy részét rablók fosztogatták.¹⁵⁷ (172) [179]

Aioulf elhagyta a gótokat, és Gallaeciában varakozott.¹⁵⁸ (173) [180]

¹⁵³ Jordanes szerint (Get. 232) Rechiarius a Tírrén-tengerhez hajózott, egy vihar miatt azonban vissza kellett fordulnia; ekkor fogták el a gótok.

¹⁵⁴ A szvéveknek végül nem sikerült meghódítaniuk a teljes félszigetet, és ebben döntő szerepet játszott kis létszámuk és mértéktelen barbárságuk. Annymra azonban még erők maradtak, hogy a következő években négy alkalommal is támadást indítsanak Lusitania területére [vö. 188; 193; 240; 249].

¹⁵⁵ Gaiseric flottájával sokáig nyugtalanította a birodalom partjait. Ricimer Siciliába vonult és Agrigentum mellett visszaverte a vandálok partraszállási kísérletét (Sid. Ap., Carm. 2,367).

¹⁵⁶ Mommsen szövegében a *caesam* helyett *caes[os Laz]as* áll; erről bővebben: Burgess 1988.

¹⁵⁷ Ezek a rablók valószínűleg bagaudák voltak, csak más eredetűek, mint akikről a korábbi évtizedekben hallottunk. 456 után semmit sem tudunk a bagaudák tevékenységéről.

¹⁵⁸ Aioulf itt akarta kivárni a megfelelő időt, hogy a szvévek királya lehessen [vö. 187].

A szvévek, akik Gallaecia legtávolabb eső részein maradtak, Massilia Maldras nevű fiát választották királyukká.¹⁵⁹ (174) [181]

Theoderic Emerita kifosztására készült, amikor a boldog vértanú, Eulalia csodája rémületbe ejtette. (175) [182]

- 3 Avitus már három éve uralkodott a gallok és a gótok felett, amikor a gótok megszegték ígéretüket és megvonták támogatásukat, így a császár elveszítette hatalmát, nem sokkal később pedig meghalt.¹⁶⁰ (176) [183]

Marcianus uralkodásának hetedik évében halt meg a keleti részen.¹⁶¹ (177) [184]

A római császárok sorában negyvennegyediként Italiában Maiorianust, Constantinopolisban pedig Leót választották augusztusszá.¹⁶² (178) [185]

- 1 Röviddel húsvét után, március 31-én Theoderic, megrémülve a kedvezőtlen hírektől, elhagyta Emeritát és visszasietett Galliába, hogy a vele lévő, különféle származású népes csapat egy részét saját katonai parancsnokaival (*duces*) vezesse Gallaecia síkságaira.¹⁶³ Cselt és hamis esküt alkalmazva, és ahogyan parancsba kapták, béke színlelésével és a rájuk jellemző kétszínűség alkalmazásával támadták meg Asturicát, ahová már Theoderic fosztogatói betörték, látszólag római utasításra, azzal a hazugsággal, hogy a hátramaradt szvévek elleni hadjáratra érkeztek. Azonnal lemészárolták az ott tartózkodó népes csapatokat;

¹⁵⁹ Amikor 456-ban a vizigótok megölték Rechiariust [173; 178], a Hermerictől eredő királyi ág kihalt, nem tudunk ugyanis arról, hogy Maldras rokonságban állt volna Hermerickel.

¹⁶⁰ Avitus Ricimer üldözése elől Galliába menekült, de Placentia mellett elfogták. 456. október 17-én lemondatták a trónról és megengedték, hogy a város püspöke legyen. Avitus azonban megtudta, hogy a *senatus* ki akarja végeztetni, ezért tovább menekült, útközben pedig vagy a pestis, vagy egy gyilkos keze végzett vele 456 utolsó napjaiban (Greg. Tur., Hist. Fran. 2,11).

¹⁶¹ Marcianus 457 elején megbetegedett, majd január 26-án meghalt. Pulcheria mellé temették el, a Szent Apostolok templomában.

¹⁶² Marcianus halála után veje, Anthemius került volna a trónra, de Aspar, a *magister militum* egyik *tribunus*át, Leót támogatta, így Anatolius, Constantinopolis pátriárkája kénytelen volt őt megkoronázni 457 februárjában. Nyugaton Ricimer javaslatára április 1-jén Maiorianust kiáltották ki császárrá, de hivatalosan csak december 28-án iktatták be. Leo február 7-én lett keletrómai császár.

¹⁶³ A gótok csapata, ahogyan már korábban is, burgund, frank és vizigót katonákból állt [vö. 173].

a szent templomokat feltörték; az oltárok kifosztása és ledöntése után minden szent tárgyat és felszerelést elraboltak; az ott lévő két püspököt a papsággal együtt foglyul ejtették és elhurcolták; a gyengébbeket nemre való tekintet nélkül nyomorúságos fogásba vetették; a város megmaradt üres házait felgyújtották; a mezők területeit pedig feldúlták. Palentia városát a gótok hasonló pusztítással döntötték romba, mint Asturicát. A gótok sokáig tartó csatában a végsőkéig ostromolták Covicumot, egy Asturicától harminc *miliarium*ra lévő erődítményt, Isten segítségével az mégis ellenállt és felülkerekedett az ellenségen. Rengeteget megöltek csapataik közül, ezért a túlélők azonnal visszatértek Galliába. (179) [186]

Aioulf azt remélte, hogy a szvévek királya lesz, de júniusban Portus Caléban meghalt.¹⁶⁴ (180) [187]

A szvévek két részre szakadtak, és békéért folyamodtak a gallaeciabeliekhez; egyik részük Framtanét, a másik Maldrast tartotta királyának.¹⁶⁵ Maldras követői a rájuk jellemző kétszínűséget alkalmazva kifosztották Lusitaniát, lemészárolták a rómaiakat és zsákmányt gyűjtöttek, majd látszólagos békével betörték Ulixippona városába.¹⁶⁶ (181) [188]

- 2 Húsvét és pünkösd között Framtane meghalt. (182) [189] 458
A szvévek Maldras utasítására, a szokott álnokságukkal végigpusztították Gallaecia Durius folyóval határos területeit. (183) [190]

¹⁶⁴ Theoderic a szvévek leigázása után egyik *cliens*ét, Agriwulfot bízta meg a szvévek irányításával, de maguk a szvévek is támogatták, hogy Gallacianának független uralkodója legyen. Idegen származásával magyarázható, hogy nem maradt hű a gótokhoz és elárulta támogatóit, ezért Theoderic elfogta és megölette őt. Ezt követően a szvévek papokat küldtek Theoderichez, ő pedig megengedte nekik, hogy saját népükből válasszanak királyt; így került a trónra Remismund (Iord., Get. 233–234).

¹⁶⁵ A katonák egy része nem ismerte el Maldras uralmát, talán mert nem Hermeric leszármazottja volt [vö. 181], ezért jó néhányan Framtanéhoz csatlakoztak.

¹⁶⁶ A szvévek gyakran alkalmazott csele a következő volt: megüzenték az ellenségnek, hogy békét akarnak kötni velük, és mikor azok jóhiszeműen beengedték őket a városba, kifosztották azt [vö. 229; 241].

Május 28-án, szerdán a negyedik órától a hatodik óráig úgy tűnt, a nap fénye csökken, egészen az ötödik vagy hatodik napig, amikor megjelent a hold.¹⁶⁷ (184) [191]

Júliusban a gót sereg, amelyet Theoderic király küldött Cyrila katonai parancsnokkal (*dux*) Hispaniába, előrenyomult Baeticába. (185) [192]

A gótok és a vandálok követői egyszerre mentek a szvévekhez, majd visszatértek. (186) [192]

Sabinus, Hispalis püspöke, aki húsz évig harcolt száműzetésben, visszatért Galliából saját templomába. (187) [192a]

- 3 Theoderic seregéből egy csapatot Sunieric katonai parancsnokkal (*dux*) Baeticába irányított, Cyrilát pedig visszahívta Galliába. A szvévek eközben Maldras vezetésével Lusitania, Rechimunddal Gallaecia részeit fosztogatták.¹⁶⁸ (188) [193]

A Baeticába tartó herulok kegyetlen fosztogatással törtek be a lucusi kolostor partvidékének jó néhány területére. (189) [194] Maldras megölte saját fivérét, és ugyanilyen kegyetlenséggel betört Portus Cale erődtámaszába. (190) [195]

Jó néhány római előkelő megölése után felerősödött a szvévek és a gallaeciabeliek közti ellenségeskedés. (191) [196]

Nepotianus *magister militiae* és Sunieric *comes* követeket küldött a gallaeciabeliekhez, akik hírül vitték, hogy Maiorianus *augustus* és Theoderic király megerősítették egymás között a tartós békére tett esküjüket,¹⁶⁹ mivel a gótokat egy bizonyos csatában legyőzték.¹⁷⁰ (192) [197]

¹⁶⁷ A jelenség 9.20–12.00 óra között tartott, tetőzése 10.40-kor 80 %-os volt.

¹⁶⁸ Framtane halála után [189] ugyanis hívei átálltak Rechimundhoz, békét kötöttek Maldrasszal és együtt fosztogattak (Isid., *Hist. Sueb.* 88). Ehhez hasonlóan két, egymástól független uralkodó, Hunimund és Alaric állt a szvévek két tábora élén 469-ben, a Bolia-menti csatában (Iord., *Get.* 277).

¹⁶⁹ Maiorianus igyekezett minden olyan akadályt félreállítani, ami veszélyeztethette a sereg jobb szárnyának átvonulását a Pireneusoktól egészen Carthago Nováig [vö. 200].

¹⁷⁰ II. Theoderic csapata Arelátét ostromolta, de Maiorianus parancsnoka, Aegidius visszaverte őket, majd pedig Gallia arisztokráciája a kiegyezés jeleként számos kitüntetésben részesült.

A szvévek a húsvét körüli napokban néhány Lucusban élő római előkelő születésű helytartójukkal együtt váratlanul megtámadtak és megölték, a rómaiak ugyanis azt gondolták, hogy az ünnep iránti tisztelet miatt biztonságban vannak. (194) [199]

Májusban Maiorianus császár Hispaniába ment, majd Carthaginiensis tartományába sietett és jó néhány hajót felszerelt, hogy átkeljen és megtámadja a vandálokat. Carthaginiensis partjainál viszont árulók figyelmeztették a vandálokat, akik nyomban hatalmukba kerítették a hajókat.¹⁷² Amikor Maiorianus terve meghiúsult, visszatért Italiába.¹⁷³ [...] (195) [200]

A gót sereg egy része, amelyet Sunieric és Nepotianus *comes* irányított Gallaeiciába, kifosztotta a Lucus közelében élő szvéveket, de amikor félelemkeltésből Dictynius, Spinio és Ascanius besúgók kétszínűséget alkalmazva elárulták őket, a gótok visszasiettek embereikhez.¹⁷⁴ Nem sokkal ezután, július 26-án, ugyancsak a fent említett besúgók ösztönzésére Frumarius a vele lévő szvég csapattal együtt elfogta Hydatius püspököt Aquae Flaviae templomában, feldúlta ennek kolostorát, és hatalmas pusztítást végzett. (196) [201]

Rechimund hasonlóképpen végigdúlta Auregens környékét és Lucus kolostorát, egészen a tengerpartig. (197) [202]

Frumarius és Reichmund között viszály támadt a hatalom gyakorlásáért.¹⁷⁵ (198) [203]

¹⁷¹ A kegyetlensége miatt népszerűtlen Maldrasszal [vö. 195] saját emberei végeztek (Isid., Hist. Sueb. 88). Halála után meglepő módon a szvévek nem Reichmund vezetésével egyesültek, hanem egy addig kevésbé jelentős vezérük, Frumarius irányítása alá kerültek, és Aquae Flaviae ellen indultak [201].

¹⁷² Maiorianus germán, hun és szkíta csapatokból 300 hajós flottát szervezett és a hispaniai Carthago Nova ellen vonult, de római árulók segítségével Gaiseric felégette az őrizetlenül hagyott római hajókat a Lucentumi-öbölben.

¹⁷³ Ez a római vereség azért is döntő jelentőségű, mert Italiából *magister* 460-ban vonult utoljára Hispania területére.

¹⁷⁴ Nepotianus nem római, hanem gót sereggel támadt a szvévekre, ezért vezérségét megosztotta a gót Sunierickel. Feltehetően ekkor már egyáltalán nem állomásozott római haderő Hispaniában.

¹⁷⁵ Végül egyiküknek sem sikerült megszerezni a trónt, így 464-ig a szvévek király nélkül maradtak.

A gallaeciabeliek és a szvévek látszólag békét kötöttek egymással. (199) [204]

Theoderictől követek mentek a szvévekhez, majd visszasiettek. (200) [205]

Sunieric megtámadta és elfoglalta Scallabis városát. (201) [206]

A fent említett Hydatius Isten kegyelméből novemberben, három hónapi fogság után, a fent említett besúgók szándéka és kívánsága ellenére visszatért Flaviaebe. (202) [207]

A kétszínű pogányok követői visszatértek Theoderic királytól. (203) [208]

Gaiseric király követek útján békét kért Maiorianus császártól.¹⁷⁶ (204) [209]

- 5 Maiorianus visszatért Galliából Rómába, hogy a birodalom sorsdöntő ügyein fáradozzon, de Ricimer, irigységtől felindulva és haragosai tanácsára, csellel törbe csalta és megölte őt.¹⁷⁷ (205) [210] 461

A római császárok sorában negyvenötödikként a római *senatus* Severust választotta *augustus*zá, Leo uralkodásának ötödik évében.¹⁷⁸ (206) [211]

- 1 Sunieric visszatért Galliába. (207) [212] 462

Nepotianus Theoderic utasítására elfogadta Arboriust utódjának.¹⁷⁹ (208) [213]

Gallaecia tartományában különféle csodák és előjelek tűntek fel. Az *aea* 500. évében, március 2-án, egy pénteki napon naplementekor kukorékoltak a kakasok, és a telihold vérvörösre változott. (209) [214]

Isauriában, mivel a város lakói nem fogadták meg a hasznos intelmeket, megnyílt a föld és a nagyobb Antiochia elsüllyedt; a tornyok csúcsain kívül semmi sem maradt a föld színén, azon-

¹⁷⁶ Valójában a Carthago Novánál elszenvedett kudarc után Maiorianusnak egy kedvezőtlen megállapodással hivatalosan el kellett ismernie, hogy Mauritania és Tripolitania a vandálok fennhatósága alá tartozik.

¹⁷⁷ Maiorianus ellen Italia északi részén, Dertonában lázadás tört ki, ezért Ricimer nyomására 461. augusztus 2-án lemondott a trónról. Augusztus 7-én halt meg vérhasban, vagy Ricimer keze által.

¹⁷⁸ 461. november 19-én, de Leo sohasem ismerte el őt.

¹⁷⁹ A római hatalom gyengeségét mutatja, hogy a legmagasabb római katonai tisztségre a vizigótok jelöltjét választották meg [vö. 230].

ban a város püspöke s az a jó néhány istenfélő, aki engedelmesen követte őt, megmenekült a pusztulástól.¹⁸⁰ (210) [215]

Gaiseric visszaküldte Valentinianus özvegyét Constantinopolisba. Egyik lánya Gentóval, Gaiseric fiával, a másik Olybriusszal, Róma város *senator*ával házasodott össze.¹⁸¹ (211) [216]

Agrippinus, egy gall *comes* és előljáró, a kiváló Aegidius *comes* ellensége, Theoderic kezére adta Narbót, hogy elnyerje a gótok támogatását.¹⁸² (212) [217]

Júniusban Gallaeciában a villámlás majorságokat gyújtott fel és juhnyájakat égetett el, húsdarabok hullottak az égből, esővel keveredve. Két ifjú összekapaszkodva és egymást szorítva halt meg. (213a) [217a] Bracara kolostorában két gyermekkel kapcsolatos csodajel tűnt fel; Legióban is emlegetnek egy hasonló esetet négy gyermekkel kapcsolatban. (213b) [214a]

- 2 Frederic, Theoderic király fivére Armorica tartományában fel- 463
lázadt Aegidius, a *comes utriusque militiae* ellen, aki nagyszerű munkái miatt jó hírnévnek örvendett és Isten szemében is kedves volt, ezért Fredericet követőivel együtt legyőzték, majd megölték.¹⁸³ (214) [218]

Cyrla követként Gallaeciába ment Palogoriusszal, egy gallaeciabeli előkelővel, aki már korábban elindult Theoderichez, majd találkozott Rechimund követivel, akik szintén a királyhoz mentek. Mivel a követek gyorsan visszatértek Theoderictől, Lucus városában várták, hogy Cyrla visszaérjen Rechimundtól. Amikor Cyrla elindult Gallacciából, a szvévek, ahogyan kétszínűen mindig is meghazudtolták saját ígéreteiket, a rájuk jellemző módon ismét fosztogatni kezdték a szerencsétlen helyzetű Gallaccia különböző területeit. (215) [219]

Theoderic visszaküldte Remismundot és Cyrilát a szvévekhez azzal a jó néhány góttal együtt, akik még korábban jöttek vele Gallaeciába. Cyrla Gallaeciában maradt, Remismund azonban

¹⁸⁰ Az antiochiai földrengés teljesen lerombolta a vidéket, Leo viszont nagyon észszerű intézkedésekkel próbálta helyreállítani a katasztrófát.

¹⁸¹ Az ifjabb Placidia, Eudocia testvére ahhoz az Olybrius nevű nemeshez ment hozzá, akit Gaiseric a nyugati trón várományosának tartott.

¹⁸² A rómaiak korábban hevesen védelmezték Narbót a gótok ellen; Agrippinus a város átadásával Aegidius ellen akarta felhasználni a gótok segédcsapatait [vö. 218].

¹⁸³ Frederic csapatait Aurelianum [Orléans] mellett győzte le Aegidius.

rövidesen visszasietett a királyhoz; eközben pedig féktelen lázadás tört ki a gallaeciabeliek és a szvévek között. (216) [220]
A római egyház élén a negyvenharmadik püspök Hilarus volt.¹⁸⁴ (217) [221]

3 Nepotianus elhunyt. (218) [222] 464–5

Frumarius halála után Remismund királyi felségjogon uralma alá vonta az összes szvévet, és megújította a békét, amely időközben érvényét veszítette.¹⁸⁵ (219) [223]

Májusban a fent említett Aegidius követei átkeltek az Óceánon a vandálokhoz, majd szeptemberben ugyanazon az útvonalon visszatértek embereikhez.¹⁸⁶ (220) [224]

Július 20-án, hétfőn, a harmadik órától a hatodikig úgy tűnt, a nap fénye csökken, egészen az ötödik napig, amikor megjelent a hold. (221) [225]

Remismund követeket küldött Theoderichez, aki viszonzásképpen elküldte sajátjait Remismundhoz fegyverekkel és egyéb ajándékokkal, sőt Remismund nála lévő feleségét is visszaadta.¹⁸⁷ (222) [226]

Marcellinus Sziciliában lemészárolta a vandálokat, és elűzte őket onnan.¹⁸⁸ (223) [227]

Aegidius meghalt; egyesek szerint törbe csalták, míg mások szerint mérge végzett vele. A birodalom védelem nélkül maradt, ezért a gótok röviddel ezután betörték a római fennhatóság alá tartozó területekre. (224) [228]

A szvévek csalárd módon megtámadták Conimbricát, kifosztották Contaber előkelő családját, és elhurcolták a foglyul ejtett anyát fiaival együtt. (225) [229]

¹⁸⁴ Pápasága 461. november 19-én kezdődött.

¹⁸⁵ Frumarius és Rechimund versengése [203] óta a szvéveknek nem volt királyuk. Most egyhangúlag ismerték el uralkodójuknak Remismundot, aki korábban Gallia és Gallacia között vállalt követséget [220].

¹⁸⁶ Aegidius cselszövést folytatott Gaisericke, és azt tervezte, hogy mialatt ő leszámol a vizigótokkal, Gaiseric vandáljai megtámadják Ricimert Italiában.

¹⁸⁷ Theoderic ezzel nyilvánosan kifejezte, hogy elismeri Remismund szvévek fölötti uralmát.

¹⁸⁸ Marcellinus még 461-ben kapta *comesi* kinevezését, hogy hun segédcsoportokból álló serege visszaverje a vandálok szicíliai betörését. Ricimer azonban megvesztegette a hunokat, így a sereg nélkül maradt Marcellinus visszatért Dalmatiába.

A szvévek királya abban az évben két alkalommal küldött követeket Theoderic királyhoz, aki Arboriust is magához hívatta. (226) [230]

- 4 A szvévek követei visszatértek, s hírül vitték, hogy Severus 465–6 uralkodásának negyedik évében meghalt.¹⁸⁹ A fent említetteket Conimbricába küldték. (227) [231]

Ekkor tűnt fel a király segítségével a szvévek közt egy hitehagyott gall származású ariánus vezető, Ajax, aki a *catholicus* hit ellensége és a Szentháromság tagadója volt. Ez a gyűlöletes ember hozta be a gótok által megszállt galliai területől ezt a veszedelmes mérget. (228) [232]

A szvévek Aunona népén töltötték ki haragjukat, majd Theoderic követeket küldött Remismundhoz; eredménytelenül, mivel elutasították őket. Röviddel ezután pedig a követek visszatértek. (229) [233]

Leo *augustus* Isten parancsára elindította Anthemiust, Procopius fivérét Constantinopolisból. Anthemius Marcellinusszal és más, *comes*nek választott férfiakkal együtt egy hatalmas méretű, jól felszerelt népes csapat élén hamarosan Italiába érkezett.¹⁹⁰ (230) [234]

A római császárok sorában negyvenhatodikként Anthemiust választották *augustus*szá, Rómától nyolc *miliarium*ra, Leo uralkodásának kilencedik évében, augusztusban.¹⁹¹ (231) [235]

- 1 A vandálok ellen szervezett afrikai hadjárat a körülmények 466–7 megváltozása és a hajózásra való alkalmatlanság miatt félbeszakadt.¹⁹² (232) [236]

¹⁸⁹ Severust valószínűleg Ricimer mérgezte meg 465. november 14-én. Anthemius trónralépéséig az ő kezében volt a nyugatrómai hatalom [vö. 235].

¹⁹⁰ Egy Gaiseric elleni összehangolt hadjáratról van szó, amely a források szerint 1113 hajóval és csaknem 100 ezer emberrel indult a vandálok ellen. Basiliscus seregével elérte Karthágót, Marcellinus pedig Sardinia és Tripolitania partjainál kötött ki, de éppen az ő fővezérsege tartotta távol a sértődött Ricimert a harcoktól (Marcell. com. 468).

¹⁹¹ Valójában 467. április 12-én.

¹⁹² Az időjárási körülmények tették a rómaiak számára hajózásra alkalmatlanná Karthágó partjait, mert Gaiseric kedvező széljárást kapott és sikerült felgyújtania jó néhány hajót. A többiek Basiliscusszal és Marcellinusszal Sziciliába menekültek.

Theoderic elküldte Sallát követként Remismundhoz, a szvévek királyához, s amint visszatért Galliába, arról értesült, hogy Theodericet megölte saját fivére, Euric. (233) [237]

Euric a fivéréhez hasonló gaztett révén lett király.¹⁹³ Amikor a tisztséget bűnös úton megszerezte, követeket indított a császárhoz és a szvévek királyához, Remismund azonban rögtön visszaküldte őket és saját követeit indította útnak: néhányat a császárhoz, néhányat a vandálokhoz, másokat pedig a gótokhoz.¹⁹⁴ (234) [238]

Miután a szvévek ellenségesen rátámadtak Aunona népére, Opilio visszatért a városból Galliába, azokkal a férfiakkal, akik vele indultak el a gótok királyától, valamint jó néhány olyannal is, akiket vele együtt küldtek Galliába.¹⁹⁵ (235) [239]

A vandálokhoz küldött gótok megrettentek a fent említett hadjárat hírére, ezért gyorsan visszavonultak. Hasonlóképpen a szvéveket is visszahívták, amikor is a követek elbocsátása után a rájuk jellemző módon, zsákmányszerzés végett különböző területeken szétszóródtak, majd néhány hónappal később maga a szvév király is átkelt Lusitaniába. (236) [240]

Megfeledkezve a békéről ismét kifosztották Conimbriciát. A házakat a falak egy bizonyos részéig lerombolták, a lakókat elfogták és elkülönítették, a várost és környékét pedig otthagyták néptelenül. [...] (237) [241]

A követek visszatértek a gótok királyától, s jó néhány Galliában látható csodajelről hoztak hírt. Elmondták, hogy szemük előtt [...] úgy tűnt, az igazi naphoz hasonló nap jelenik meg hirtelen [...] naplementekor [242]; és hogy egy bizonyos napon, amikor a gótok tanácskozássra gyűltek össze, a kezükben tartott fegyverek vasrésze és hegye zöld, piros, sárga vagy fekete színű lett, azaz rövid idő alatt megváltozott a vas természetes színe.¹⁹⁶

¹⁹³ Fivére, Theoderic is úgy szerezte meg a trónt, hogy Frederic segítségével megölte Thorismundot. [vö. 156].

¹⁹⁴ Ezúttal az osztrogótokról van szó.

¹⁹⁵ Aunona lakói és a szvévek a tárgyalások eredményeképpen két év múlva békét kötöttek egymással [249].

¹⁹⁶ Euric király előtt fényes katonai díszszemlélt tartottak a gótok, és egy római megfigyelő a fenti leírás szerint látta kézfegyverek színében pompázó sokaságát, amely a középkori lovagi hadseregek színes változatosságát juttatja eszünkbe (Várady 1961, 197).

[243]; valamint hogy ezekben a napokban Tolosa városának közepén vér tört elő a talajból, és egy teljes napig hömpölygött. (238) [244]

- 2 Jó néhány gót csapat a visszatérő szvév követekhez csatlakozott, majd Emeritába sietett. (239) [245]

A szvévek elfoglalták Ulixipponát, Lusidius, a város előljárójának árulása következtében. Amikor a gótok érkezésükkor hírt kaptak erről, rátörtek az alávetett szvévekre és rómaiakra, majd kifosztották őket Lusitania területén. (240) [246]

A császárhoz küldött követek visszatértek, és hírül hozták, hogy ottlétükkor Leo császár kiválasztott három katonai parancsnokot (*duces*), és rendkívül nagy sereggel a vandálok ellen küldte őket, s hogy ugyanekkor Anthemius császár segítségével Marcellinus is elindította hozzá szövetséges csapatait. Elmondták még, hogy Ricimer Anthemius császár veje és *patriciusa* lett,¹⁹⁷ valamint hogy Aspart elbocsátották, fiát pedig megölték, mivel leleplezték, hogy a vandálokkal összeesküvést szervezett a Római Birodalom ellen.¹⁹⁸ (241) [247]

Hilarus halálát követően, több mint hat éves papi szolgálat után Simpliciuszt szentelték fel a római egyház negyvennegyedik püspökévé.¹⁹⁹ (242) [248]

Aunona lakói békét kötöttek a szvévek királyával, ők azonban betörték és fosztogatni kezdték Lusitania és az asturikai kolostor bizonyos területeit. (243) [249]

A kolostor környékén a gótok hasonló ellenségeskedéssel töltötték ki haragjukat, majd kifosztották Lusitania területeit. (244) [250]

Remismund néhány szvév emberével Lusidiust indította követésbe a császárhoz. (245) [251]

¹⁹⁷ Ricimer először 457. február 28-án lett *patricius*. Feleségét, Anthemius lányát Alypiának hívták (Iord., *Get.* 236).

¹⁹⁸ Hydatius kissé pontatlan, mert Aspart valóban leváltották és helyére Zénont nevezték ki *magister militum*má, de fiát, Ardaburiust és őt magát is pár évvel később, 471-ben ölték meg, míg másik fia, Patricius, ha sebesülten is, de el tudott menekülni Constantinopolisból.

¹⁹⁹ Hilarus pápasága 468. február 29-én ért véget, Simplicius március 3-án került a helyére.

Ebben az időben a szokásosnál keményebb esztendő összezavarta az időjárást: a tavasz, a nyár, az ősz és a tél gyümölcseit. (246) [252]

Gallaecia területein jó néhány csoda és előjel tűnt fel. Csaknem öt *miliarium*ra Aquae Laeae *municipium*ától négy halat fogtak Minius folyójában. Azt mondják, istenfélő és keresztény férfiak fogták ki a halakat, amelyek külseje és fajtája rendkívüli volt: héber és görög betűkkel voltak megjelölve, latinul pedig az *aera* számjegyeivel, amely háromszázhatvanöt esztendőnyi időszakot foglalt magába. Néhány hónappal később, nem messze a fent említett *municipium*tól, többféle mag hullott az égből. Ezek a magvak olyan zöldek voltak, mint a fű, alakjuk a lencsére hasonlított, de ízük annál jóval keserűbb volt. Sok más csodajel volt még látható, de ezeket hosszú lenne elmesélni.²⁰⁰ (247) [253]

²⁰⁰ A következő évek szvénv történetéhez lásd: Isid., *Hist. Sueb.* 90–92.

JEGYZETSZÓTÁR

Hydatius a tulajdonnevek megjelölésére egy szónak több változatát is használta, így ezek egységesítése elkerülhetetlen volt. A latin nevek a szövegben és a jegyzetekben is eredeti formájukban szerepelnek, lehetőség szerint azonban igazodtam a magyar nyelvben elterjedt alakjukhoz, és elhagytam az -us végződést a nevek végéről (például *Agiulf*, *Alaric*, *siling*).

A szakkifejezések a pontosság kedvéért szintén latinul szerepelnek (például *augustus*, *legio*), Róma nevét, a népek és vallási csoportok megnevezéseit viszont magyarra fordítottam (például *szvévek*, *priscilliánusok*). A görög és más eredetű szavak esetében, mivel az eredeti szövegben is latinos formákat találunk, változatlanul hagytam a Hydatius által használt alakot, a jegyzetekben viszont fonetikusán átirтам őket (például *Eusebius* és *Eusebiosz*, *Carthago* és *Karthágó*). A bibliai nevek átirásához a Szent István Társulat által kiadott Bibliát használtam (Budapest, 1992).

A címszavakban az első helyen mindig a fordításban alkalmazott és egységesített alak található, utánuk a Hydatius által használt és egyéb formák, zárójelben pedig magyar megfelelőjük szerepel, ha az különbözik az előbbiektől.²⁰¹

Ábrahám, Abraham: zsidó pátriárka, Taré fia és Sém leszármazottja, Izrael népének ősatya.

Ádám, Adam: az emberiség ősatya, Isten a föld porából teremtette saját képére.

Addax, Atac: alán király Hispaniában. 418-ban Vallia vizigótjai ölték meg egy csatában; ezt követően az alánok egyesültek a vandálokkal.

aedes Memoriae: Karthágó egyik temploma, 413-ban itt temették el Heraclianust.

Aegidius, Egidius: *comes* és *magister utriusque militiae* (456/457–465) Galliában. Visszaverte II. Theodericet, aki vizigótjaival Arelatét ostromolta. Severus idején tekintélyes sereggel rendelkezett, és keresztény jámborsága miatt népszerű volt. A frankok felajánlották számára a királyi címet, amit nyolc évig, Childeric száműzetése idején gyakorolt is (Greg. Tur., *Hist. Fran.* 2,12). 463-ban Aurelianum [Orléans] mellett legyőzte a vizigótokat, 465-ben pedig

²⁰¹ A jegyzetek készítésekor a következő munkákra támaszkodtam: Martindale (1971; 1980), Thompson (1982), Diós (1984), Grant (1996), Székely (1998), Orosz (1999), Heussi (2000), Németh (2001).

Gaisericcel próbált szövetségre lépni, de 465 őszén megmérgezték vagy törbe csalták.

Aegyptus [Egyiptom]: Asszuántól a Földközi-tengerig húzódó völgy, Hérodotosz a Nílus ajándékának nevezte. A terület Kr. e. 30-ban római provincia és a birodalom gabonaellátásának fő központja lett.

Aëtius, Aecius, Etius (390 k.–454): *magister utriusque militiae* (433–454), a Nyugatrómai Birodalom utolsó nagy védelmezője, többször *consul* (432; 437; 446) és *patricius*. Támogatta Iohannes uralkodását, és hatalmas hun sereget hozott magával Italiába. Placidia hatalmas összeg fejében tudta csak rávenni a hunokat, hogy hazatérjenek, Aëtius pedig 425-ben *magister equitum*-má nevezte ki. 427–428-ban sikerrel harcolt a vizigótok és a frankok ellen. 429-től *magister militum*. 432-ben Galla Placidia császárné Bonifatiuszt Africából Italiába hívta, hogy megtörje Aëtius hatalmát, de végül újból a birodalom hadvezére lett. 437 körül viasszaszorította a Rajna-vidékről Galliába áttörő burgundokat, és szövetségesként Sabaudiába telepítette őket. 451-ben a vizigótok segítségével legyőzte Attila hun seregét a catalaunumi csatában, és 452-ben ismét megakadályozta Attilát Italia elfoglalásában. 454-ben negyedik alkalommal volt *consul*, de Petronius Maximus, a *praefectus praetorio* féltékeny volt sikereire, ezért buzdítására 454. szeptember 21-én III. Valentinianus és Heraclius nevű eunuchja megölte őt.

Africa [Afrika]: római tartomány a karthágói állam területén. Eredetileg a Karthágó körüli területeken lakó Afri törzsről kapta nevét, később a Földközi-tenger egész déli partvidékét jelentette. Kr. e. 146-ban a rómaiak lerombolták a várost, a lakosságot rabszolgává tették, az országot pedig elfoglalták. A *principatus* idején Africa területét több tartományra osztották: Aegyptus (Kr. e. 30-tól), Cyrenaica (Kr. e. 74-től, Cretával együtt Kr. e. 27-től), Africa proconsularis, Numidia, Mauretania Caesariensis és Mauretania Tingitana (Kr. u. 40-es évek végétől). A provinciák a 2–4. században éltek virágkorukat, 429 után, a vandálok betörését követően azonban pusztulásnak indultak. Belisar 534-ben megsemmisítette a vandálok birodalmát, majd a Bizánci Birodalomhoz tartozott, végül 670-től az arabok fennhatósága alá került.

Agiulf, Agiulfus: valószínűleg szvév férfi, aki 448-ban Hispaliában meggyilkolta Censoriust. Lehet, hogy azonos Aioulfal.

Agrestius: püspök Lucas Augusti városában 430 körül. 433-ban ellenezte a priscillánus-ellenes Pastor és Syagrius püspökké választását, ezért valószínűleg priscillánus volt.

Agrippinus: *magister utriusque militiae* (452–456/457; 461 k.) Galliában, Aegidius ellensége. 452-ben levelet kapott Eufronius püspöktől a Galliában látható csodajelekről. 462-ben feladta Narbót a vizigótoknak.

Aiax, Alax: ariánus vezető Galliában, 465 körül a szvévek között működött.

Aioulf, Aioulfus: szvév uralkodó (456–457). II. Theoderic 455-ben bízta meg az újonnan meghódított szvévek irányításával. 456-ban elhagyta a gótokat, és a szvévek biztatására megpróbálta magához ragadni a hatalmat Galliában. 457 júniusában, Portus Caléban a vizigótok legyőzték és megölték őt.

alánok, Alani: iráni eredetű lovasnómád nép, a szarmata törzsszövetség tagja. Az 1. században elvándoroltak Belső-Ázsiából, és a Dontól keletre, a Kaukázustól északra elterülő sztyeppvidéken telepedtek meg. A 3. században többször betörték Thracia provinciába, 242-ben Philippopolisz falait ostromolták. 370 körül a hunok előrenyomulása miatt nyugatra vándoroltak, az 5. század elején pedig a szvévek és a vandálok szövetségesei Galliában és Hispaniában. 429-ben egy részük Gaiserickel Észak-Africába vonult, ahol nyomuk veszett.

Alaric, Alaricus (I. Alarich, 370 k.–410): a vizigótok vezetője (391 k.–395), majd királya (395–410); *magister utriusque militiae* (399; 409–410). II. Theoderic nagyapja, Athaulf sógora. 391-ben I. Theodosius ellen vonult, 394-ben legyőzte Eugeniuszt. 394-ben Thráciában szövetséget kötött I. Theodosiuszal, 395-ben a hunok elől Macedóniába és Graeciába vonult népével. 401-ben megtámadta Italiát, Stilicho azonban 403-ban vereséget mért rá Pollentia és Verona mellett. 408-ban, Stilicho halála után újra Italiába vonult, 409-ben császárrá tette Attalust, 410. augusztus 24-én pedig elfoglalta Rómát. Ezután Campanián keresztül Africába akart átkelni, de Cosentianál meghalt.

Alexandria, gör. Alexandria [Al Iskandariyah]: a várost Nagy Sándor alapította Kr. e. 331-ben Egyiptom területén, a Nílus deltájánál. A Ptolemaioszok alatt főváros, kereskedelmi és kulturális központ volt. Itt volt az ókor legnagyobb könyvtára, a filozófia és a filológia jelentős központja. A város 640-ben az arabok kezébe került.

Ambrosius (Szent Ambrus, 339 k.–397): későrómai költő, egyházi író, ariánus püspök. 373-ban Felső-Italia helytartója volt, 374. december 7-én Mediolanum püspökévé választották. Fellépett a pogányok és az ariánusok ellen, intézkedéseket hozott a szerzetesség érdekében, tevékenykedett prédikátorként. Metrum ambrosianumban írt himnuszaival (például *Veni redemptor gentium, Te deum laudamus*) elindította az egyházi népi ének fejlődését. 390-ben Theodosiuszt egy Thesszalonikében végrehajtott mérsárlás miatt nyilvános egyházi bünbánatra kényszerítette. De officio ministrorum című munkája Cicero költelességtanának átdolgozása, mellyel a sztoikus etikának teremtetett utat. Az egyház függetlenségére törekedett a római államhatalommal szemben. 397. április 4-én halt meg Mediolanumban.

Anaolsus, Anaulfus, Anawuls: vizigót előkelő. 430-ban Aëtius legyőzte a gótok egyik csapatát Arelate közelében, ekkor fogta el vezérüket, Anaolsust.

Anas [Guadiana]: folyó Hispania keleti részén, Lusitania és Baetica határán.

Andevotus: valószínűleg a vandálok egyik vezetője volt Baeticában. 438-ban Rechila a Singillio folyó mellett legyőzte és megszerezte kincseit. Andevotus feltehetően a Baeticában maradt vandálokat irányította, miután Gaiseric egy részükkel átkelt Africába.

Anthemius, Antimus, Antimius: nyugatrómai császár (467–472). 454–454-ben *comes* volt Thraciában, 454–467 között *magister militum*, 455-ben *consul* és *patricius*. 459–464 között az osztrigótok ellen Illyricumban, 466/467-ben a hunok ellen Serdicanál aratott győzelmet. 467-ben Leo császárrá nevezte ki, de megszerezte Ricimer támogatását is. A két birodalom hosszú idő után, de utolsó alkalommal ekkor még együttműködött és támogatta egymást. Gaiseric ellen összehangolt, a források szerint 1113 hajóból álló, 100 ezer fős támadást indítottak; Marcellinus Sardinian és Tripolitaniában, Basiliscus pedig Karthágóban kötött ki. Gaiseric sok hajót felgyújtott, a maradék pedig Sziciliába menekült. Arvandus árulásával Euric teljes vereséget mért a római seregre a Rhone folyónál. Anthemius és Ricimer növekvő ellentétének eredményeképpen 472-ben Ricimer Rómába vonult, hogy Olybriust ültesse a trónra. Három hónapnyi ostrom után Ricimer behatolt a városba, fosztogatni kezdte, Anthemiusnak pedig álrúhában kellett elmenekülnie. 472. július 11-én Ricimer unokaöccse, Gundobad lefejeztette.

Antiochia, gör. Antiokheia [Antakya]: eredeti nevén Antiochia Epidaphnes, a Szeleukidák fővárosa az Orontész partján. Kr. e. 300-ban alapította I. Szeleukosz apja, Antiokhosz tiszteletére. A keleti birodalom egyik gazdasági és kulturális központja; itt született Ammianus Marcellinus és Aranyszájú Szent János.

Antoninus: püspök Emeritában 445 körül, keményen fellépett a manicheusok ellen.

Aquae Celenae [Caldas de Reis]: gyógyvízforrásáról híres város Galliciában, a spanyol Pontevedra tartományban, az Umia jobb partján. A szvév királyság fontos püspöki központja volt.

Aquae Flaviae [Chaves]: melegforrással rendelkező város Portugália északi részén, Tras os Montes tartományban, a Tamega jobb partján. 428-ban itt választották püspökké Hydatiust.

Aquae Laeae [Ribadavia]: termálvizéről és bortermeléséről híres város Ribeiróban, a Mino és az Avia összefolyásánál.

Aquileia [Aglar]: város Venetia keleti részén, a Sontius és a Natiso folyók között. Kr. e. 181-ben alapították a rómaiak, később fontos kereskedelmi csomóponttá vált. A császárság korában gyakran a hadsereg gyülekezőhelye és az Adriai-tenger többször ostromlott erődítménye volt. A várost 167-ben Marcus Aurelius erősítette meg a betörő markomannokkal szemben, 238-ban Maxi-

minus Thrax ostromolta, 361-ben Iulianus meghódította. 452-ben Attila serege elfoglalta és lerombolta a várost.

Aquitania [Gascogne]: Gallia déli tartománya, a mai Franciaország délnyugati része, a Pireneusok, az Atlanti-óceán és a Garonne folyó közötti terület. Caesar idejében került római fennhatóság alá, Augustus korától nevezték Gallia Aquitaniának. Diocletianus óta Aquitania Prima, Aquitania Secunda és Novempopulana részekből állt.

arabok, Arabici: nevük jelentése héberül: pusztában lakók; a görögök és a rómaiak az Arab-félsziget lakóit nevezték így. A terület északi részén alakult nabateus királyság egy részét Petrával együtt Traianus hódította meg 105–106-ban, fővárosa Bosra lett. Az arabok kultúrája főleg Hispania révén közvetítte az ókori műveltséget a középkori Európa felé.

Aracelli, Aracellitani, Aracillo, Aracillum: pontosan nem azonosítható város Hispania Tarraconensisben, nem messze Caesaraugustától; a bagaudák egyik központja volt.

Arbogast, Arbogastes, Arvagast: a rómaiak szolgálatában álló frank *magister militum* (388–394). 388-ban I. Theodosiusszal harcolt Maximus trónbitorló ellen, majd II. Valentinianus alatt a nyugati birodalom politikáját irányította és a rajnai határt védelmezte. 392. május 15-én megölette II. Valentinianust, majd Eugeniuszt nevezte ki nyugati császárrá. Arbogast támogatta a pogány restaurációt, fő támasza a *senatusi* nemesség volt. A 394-ben, a Frigidus-menti csata elvesztése és Eugenius kivégzése után öngyilkos lett.

Arborius: *comes* és *magister utriusque militiae* Galliában és Hispaniában (461–465). II. Theoderic 461-ben nevezte ki Nepotianus helyére. 465-ben hivatalos ügyben Hispaniából Theoderic udvarába ment.

Arcadius, Archadius (377–408): az első keletrómai császár (395–408), I. Theodosius és Flavia Flaccilla legidősebb gyermeke. Theodosius 383-ban tette meg *augustus*zá. Amikor 394-ben Eugenius ellen indult, Arcadiust hagyta az állam névleges fejeként Constantinopolisban. 395. január 17-én, Theodosius halála után Arcadius a keleti, testvére, Honorius a nyugati császár lett, és a korábbi gyakorlattól eltérően a két császár közül egyik sem volt magasabb rangú a másiknál, így a Római Birodalom most már ténylegesen két részre szakadt. Uralkodása alatt a hatalom valójában Rufinus *praefectus praetorio* és Stilicho, Honorius gámja kezében volt. Versengésük Rufinus meggyilkolásával végződött, akinek helyét 397–399 között Eutropius töltötte be. A keleti birodalom irányítása 400-ban felesége, Eudoxia kezébe került, aki előbb Stilichóval, majd 403-ban Iohannes püspökkel számolt le. Eudoxia halála után a hatalmat Anthemius, a *praefectus praetorio* gyakorolta, akit *patricius*sá nevezték ki. Arcadius 408-ban halt meg természetes halállal.

Arelate, Arelas [Arles]: kereskedőváros Gallia Narbonensisben, Franciaország délkeleti részén, a Rhone torkolatánál. Kr. e. 120 táján került római ura-

lom alá, Caesar idején élte virágkorát. 400 körül a galliai praefectura fővárosa lett, I. Constantinus idején pedig területe áttegyeszkedett a folyó jobb partjára is. A késő középkorban Arelat néven a burgundiai királyság fővárosa volt.

ariánusok, Arrianae: eretnek keresztények, akik tagadták a Szentháromság egylényegűségét (*homousziosz*). Ez az eretnokség volt a germán népek körében a leginkább elterjedt. A tanítás megalapozója Arius (Areiosz) keresztény egyházatya (260 k.–336), aki 318 körül kezdte hirdetni tanait Alexandriában. Az ortodox kereszténységgel szemben azt vallotta, hogy Krisztus nem egylényegű Istennel, hanem annak teremtménye. Tanaiért 319-ben Alexandria püspöke, Alexandrosz kiátkozta, ezután verses és prózai munkájában, a Thaleiában (Vendégség) hirdette gondolatait. A 325-ös niceai zsinaton Athanasziosz püspök (296–373) elítélte az arianizmust, és kinyilvánította a Fiú egylényegűségét az Atyával. Ariust számkivetésbe küldték, 327-ben rehabilitálták, 333-ban I. Constantinus ismét elítélte, 335-ben Euszebiosz javaslatára ismét rehabilitálták, egy évvel később pedig meghalt. II. Constantius és Valens császár az ariánus irányzatot támogatta, I. Theodosius 381-ben a constantinopolisi zsinaton azonban betiltotta mint eretnokséget. Wulfila (311–383), a gótok püspöke a tanokat újra elterjesztette a keresztény germánok között, így a keleti germánok a kereszténységet ariánus formában vették fel. Amikor a frank Chlodwig 497-ben a *catholicus* forma mellett döntött, az arianizmus végső vereséget szenvedett.

Armorica, Aremorica: tartomány Gallia északnyugati részén, a mai Bretagne és Normandia területe a Liger és a Sequana között; itt volt a bagauda-mozgalom központja.

Ascanius: valószínűleg római előkelő társaival, Dictyniusszal és Spinióval együtt Gallaeciában. Miután a gótok 460-ban Lucusnál legyőzték a szvéveket, Ascanius, Dictynius és Spinio besúgók (*delatores*) pánikot keltettek a hadseregben, ezért a gótok rögtön visszavonultak. Hármuk tanácsára támadta meg Frumarius Aquae Flaviae városát, ahol foglyul ejtette Hydatiust, majd végigpusztította a környéket.

Aspar (Flavius Ardabur Aspar): II. Theodosius egyik legtehetségesebb alán hadvezére, *magister utriusque militiae* (431–471) és *consul* (434), Ardaburius ariánus hitű fia. 425-ben Aquileiában foglyul ejtette Iohannest, 431-ben Africába küldték, hogy segítsen Bonifatiusnak a vandálok elleni harcban. 441-ben, a hunok győzelme után tárgyalásokat folytatott a hunokkal, akik 443-ban legyőzték. 457-ben támogatta Leo császárrá való kinevezését, de ezután hatalma fokozatosan csökkent. Fiát, Patriciust 469-ben *caesar*-rá nevezték ki, 470-ben házasságot kötött Leo lányával, Leontiával. Megpróbálta maga mellé állítani az isauriai katonaságot, de Zénón ellene vonult, ezért Aspar a constantinopolisi Szent Euphémia-templomba menekült. Bár a császár szabad elvonulást ígért neki, elfogták és meggyilkolták másik fiával, Ardaburiusszal együtt,

Patricius pedig megsebesült. Úgy tartják, Aspar bukását szinte teljes egészében ariánus hitének köszönhetette, hiszen Leo buzgó keresztény volt.

Astirius, Asterius: hispaniai *comes* (420) és *patricius* (420/422). A vandálok 420-ban Astirius hatására hagytak fel a szvévek körülzárásával.

Asturica, Asturica Augusta [Astorga]: város Hispania Tarraconensis északnyugati részén, Asturia központja. Rómaiak fontos közigazgatási és katonai központja, a 3. század óta püspöki székhely volt. Környékén éltek az asturok, akiket Augustus Kr. e. 25–19 között hódított meg.

Asturius, Astyrius: *magister utriusque militiae* (441–443) és *consul* (449), a költő Merobaudes apósa. 441-ben lemészárolta Tarraconensis bagaudáit, 449-ben pedig Arelatébe ment, ahol dicsérő himnuszt írt tiszteletére Nicetius (Sid. Ap., Ep. 8,6,5).

asszírok, Assyrii, Assirii: a Tigris-parti Asszíria lakói Mezopotámia északi részén, melynek fővárosa Assur [Es-Sarkát] volt. A terület már a Kr. e. 3. évezredben jelentős kereskedőváros és kultikus hely volt. Kr. e. 115-ben a rómaiak a meghódított parthus birodalom egy részéből alakították ki Assyria provinciáját, ugyanebben az évben viszont egy felkelés miatt Róma vazallus állama lett.

Atharic: a Duna és a Dnyeszter között élő vizigót törzsek szövetségének vezetője, majd vizigót király (364–381). Kezdetben Hermeneric, az osztrogót király fennhatósága alatt állt, halála után pedig a vizigótok egy részével a mai Erdélybe húzódtott vissza. 376-ban átkelt Macedoniába és Thesszáliába, majd Frigigern halálát követően békét kötött I. Theodosiusszal. 381. január 21-én halt meg Constantinopolisban.

Athaulf, Atavulfus (Athavulf): a vizigótok királya (410–415), Alaric sógora. 408-ban Felső-Pannonia területére vezette hun és vizigót csapatait, amikor Alaric Italiába hívta. 409-ben súlyos vereséget szenvedett Pisa környékén a hunoktól. 410-ben Alaric utódjának választották. 412-ben a Honoriuszal való egyezés értelmében a vizigótokat Galliába vezette, hogy fellépjen az ellencsászárral szemben. 413–415 között a vandálok ellen harcolt, 414 januárjában feleségül vette Galla Placidia. 415 nyarán Barcelonában egy Dubios nevű katonája személyes bosszúból meggyilkolta.

Attica, gör. Attiké [Attika]: félsziget Közép-Görögország délkeleti részén, Boiótia és Megara mellett, az Égei-tenger partján.

Atticus: püspök Constantinopolisban 435 körül; megpróbálta újra feléleszteni az ebioniták eretnekségét.

Attila, Attala (410–453): a hunok másodfejedelme (434 k.–445), majd nagykirálya (445–453). Európa központi és keleti részén lévő nagybirodalmát 434-ben testvérevel, Bledával együtt örökölte, akit megöletett és egyeduralkodó lett. 447-ben fosztogatni kezdte a balkáni római tartományokat, és adófizetésre kényszerítette a Keletrómai Birodalmat. 450-ben az új császár, Mar-

cianus megtagadta a további fizetést, és kitiltotta a hunokat a római piacokról. 451-ben Attila Galliára támadt, ahol Catalaunum síkján csapott össze Aëtiuszal és vizigót szövetségeseivel. A vereség után visszavonult, majd 452-ben Észak-Itáliára támadt, elfoglalta Aquileiát és Mediolanumot, de Róma ostromáról lemondott, mert seregében járvány tört ki. I. Leo pápa rávette, hogy forduljon vissza. Attila 453-ban a lakodalma után halt meg orrvérzésben.

Augustinus (Szent Ágoston, 354. november 13.–430. augusztus 28.): későrómai keresztény író és egyházatya, Hippo Regius püspöke (395–430). Életről elsősorban a *Confessiones* (Vallomások) című önéletrajzi művéből értesülünk. 375–384 között a manicheizmus híve volt, majd 383-ban Rómába költözött és retorikát tanított, 384-től pedig Mediolanum rhetora volt. 386 nyarán hirtelen megért, és az aszketikus kereszténység felé fordult. 387 húsvétján Ambrosius megkeresztelte, majd évekig egy aszketikus közösséget vezetett Tagastében. 391-ben Hippo Regius presbytere, 395-ben a püspöke lett. A *De civitate dei* című apologetikus írásában cáfolta a pogányok vádját, miszerint a kereszténység az oka annak, hogy Alaric 410-ben elfoglalta Rómát. Polémiáiban keményen fellépett a manicheusok, a donatisták és a pelagíanusok ellen. További munkái: *Retractationes*, *De trinitate*, *Enchiridion ad Laurentium*, *De doctrina Christiana*.

Augustodunum [Autun]: püspöki székhely Gallia Lugdunensis területén, az Arar [Saone] és a Liger [Loire] folyó között. A várost többször elpusztították, 451-ben Attila, 523-ban a burgundok, 731-ben az arabok, 888-ban pedig a normannok. Területén számos ókori épület romja fennmaradt.

augustus: a latin szó jelentése: kiemelkedő, kimagasló, fenséges, átvitt értelemben: tiszteletre méltó, magasztos. Kr. e. 27. január 16-án a rendkívüli megtiszteltetés jeleként adományozta ezt a melléknevet a *senatus* Octavianusnak; ettől kezdve a tényleges hatalommal bíró uralkodó megkülönböztető jelzésévé vált, és a hivatalos császári titulátúra része lett (*Imperator Caesar Augustus*).

Aunona [Tui]: valószínűleg a mai Tui vidéke Spanyolországban. 466-ban a svévek rátámadtak a város lakosságára.

Auregens, Auria [Orense]: püspöki székhely Spanyolország északnyugati részén, a Minó bal partján.

Avila: püspöki székhely a spanyol Castilla y Leon tartományban, az Adaja és a Paramera határán. Itt található a világ legjobb állapotban megmaradt középkori erődített városfala. A város püspöke a 380-as években Priscillianus volt.

Avitus (Eparchius Avitus): nyugatrómai császár (455–456), Sidonius Apollinaris apósa. 437-ben *magister militum*, majd Gallia *praefectus praetorio*ja. 437-ben rávette I. Theodericet, a vizigótok királyát, hogy fogadja el a békefeltételeket, 451-ben pedig hogy segítsen a rómaiaknak az Attila elleni

harcban. Petronius Maximus halála után II. Theoderic biztatására elfoglalta a trónt a vizigótok támogatásával 455. július 9-én. Marcianus elismerte a galliai származású császárt, 456. január 1-jén pedig felvette a *consuli* tisztséget. Avitus nevezte ki Ricimert katonai vezetővé, aki a következő tizenhat éven át irányította a nyugati birodalmat. Végül éppen Ricimer elől kellett Galliába menekülnie, de Placentia mellett elfogták. 456 októberében lemondott a trónról, a város püspöke lett, de amikor kiderült, hogy a *senatus* ki akarja végezni, tovább menekült az Alpok felé. Végül vagy meggyilkolták, vagy pestisben halt meg.

Baetica, Betica, Hispania Ulterior: tartomány a Pireneusi-félsziget déli részén, a mai Andalusia és Granada egyik területe, nevét a Baetis [Guadalquivir] folyóról kapta. A területet Kr. e. 1100-tól a föníciaiak gyarmatosították, a Kr. e. 8. században kapcsolatba kerültek a görögökkel, a Kr. e. 3. században pedig Karthágó birtokába került. A II. pun háborút követően a félsziget többi részével együtt a rómaiak fennhatósága alá került.

bagaudák, Bagaudae, Bacaudae, Baucadae: kelta nevük jelentése: harcosok. Elszegényedett parasztokból, szökött rabszolgákból és volt katonákból álló rablóbandáikhoz gyakran a római falusi lakosság is csatlakozott. Első nagyszabású felkelésükre 283–286 között került sor Amandus és Aelianus vezetésével Galliában. Maximianus legyőzte őket, de mozgalmuk átterjedt Hispaniára is, ahol másfél évszázadig harcoltak a rómaiak ellen. Az 5. században a bagaudák mozgalma a barbár invázióval szemben magára maradt lakosság önszerveződését és Rómával való szembefordulását jelentí. A 407–408-ban, az alán-vandál-szvév betörés idején az Alpok térségében egy bagauda sereg kifosztotta Saurus gót vezért, mozgalmuk Armorica tartományára helyeződött át, majd fokozatosan kiterjedt Gallia és Hispania területére. Mozgalmukat csak átmenetileg sikerült leverni 411–417 között, Armoricában pedig 435–437-ben és 444–445-ben bontakozott ki újabb felkelés Tibatto vezetésével. Róma az alánok segítségével verte le a bagaudákat. 449-ben Tarraconensisben Basilius vezetésével tört ki felkelés, amelyet csak 454-ben a gótok segítségével sikerült elfojtani (a bagaudák mozgalmáról bővebben: Czúth–Szádeczky-Kardoss 1956; 1957).

Baliaricae insulae, Baleares, gör. Balearidesz [Baleári-szigetek]: sziget-csoport a Földközi-tenger nyugati részén. Egy nagyobb (*maior*) és egy kisebb (*minor*) szigetből állt, ezeket később Maiorica [Mallorca] és Minorica [Menorca] névvel illették. Először a föníciaiak, majd a karthágóiak fennhatósága alá tartozott, Kr. e. 132–122 között pedig a rómaiak foglalták el. Minkét sziget Augustus felosztása után Tarraconensis tartományhoz tartozott, Diocletianus idején, 369-től pedig a Pityusae insulae is csatlakozott. Az 5. században a vandálok szállták meg, 534–768 között pedig Bizánchoz tartozott.

Barcelona, Barcino [Barcelona]: város Hispania északi részén, a Földközi-tenger partján. Kikötőjét a karthágóiak alapították, a rómaiak idején katonai tábor volt. 415-ben Athaulf kezébe került, 713-ban pedig az arabok foglalták el.

basilica: a görög *basziliké* (csarnok) szóból. Dél-italiai görög városok hellenisztikus kori építészetéből került Rómába. Eredetileg téglalap alaprajzú, oszlopokkal körülvett és oszlopsorokkal hajókra osztott épület, amely a városokban az üzleti élet, a bíraskodás színhelye volt, a legióstáborokban pedig az eligazításokat és a parancsokat hirdették itt ki. A császárkorban kultikus célokat is szolgált, a kereszténység pedig átvette ezt az épülettípust.

Basilius: gót főember Hispaniában. 449-ben szövetkezett a bagaudákkal, és rajtaütésszerűen legyőzte a császáriak egyik csapatát Tyriasso templománál. Júliusban Recharius királlyal kifosztotta Caesaraugusta környékét és betört Ilerda városába. Egy másik, kevésbé valószínű feltételezés szerint Basilius egy vérszomjas provinciai helytartó volt.

Betlehem, Bethleem: város Iudaeában, Dávid és Jézus születési helye.

Biterrae, Baeterrae [Béziers]: város Gallia Narbonensis területén, a Canal du Midi mellett. Kr. e. 120-ban a rómaiak meghódították és Iulia Biterra Septimanorumnak nevezték el; 418-ban a vizigótok, 725-ben a szaracénok kezébe került.

Bonifatius (I. Bonifác): pápa (418. december 29.–422. november 4.) Egy ideig Eulalius ellenpápával és a császárral kellett küzdenie a római püspök fennhatósága kérdésében, majd Eulaliust elűzték, II. Theodosiust pedig meggyőzte, hogy az illír egyházak a római patriarchátus joghatósága alá tartoznak. Bonifatius elítélte Pelagius tanítását, a velencei papság pedig nála vádolta be püspökét, Maximust.

Bonifatius, Bonifacius: *magister utriusque militiae* és *patricius* 432-ben. 417-ben sikeresen harcolt mór törzsek ellen Africában. 422-ben Castinus oldalán a vandálok ellen nyomult, majd 423-ban betört Africába, és az itteni sereg parancsnoka lett. Placidia kezdetben támogatta őt, később megromlott viszonyuk. Bonifatius 429-ben egy itáliai utazással újra rendezte barátságukat, amitől Placidia azt remélte, hogy véget vethetnek Aëtius hatalmának. 432-ben Rimini közelében csapott össze a két hadvezér; Bonifatius megsebesült és röviddel ezután meghalt.

Bracara, Bracara Augusta [Braga]: város Hispania Tarraconensis területén, érsekség székhelye Entre-Douro e Minho portugál tartományban. Az 5. században a szvév királyság központja volt, később az arabok foglalták el.

burgundok, Burgundi, Burgundiones: keleti germán törzs, őshazájuk Dél-Skandinávia volt. Innen az Odera torkolatához, majd a Visztula vidékére vándoroltak, később a Felső-Majna völgyében telepedtek le. 279-ben harcoltak először a rómaiakkal, a 4. században elűzték az alemannokat. 406-ban betörték

Galliába, 407-ben Gundahar király vezetésével átlépték a Rajnát. 413-ban megkapták Honorius császártól a mai Mainztól Wormsig terjedő területet. 437-ben Gundahar betört Belgica Prima területére, de Aëtius és hun zsoldosserege megsemmisítő vereséget mért rájuk (ezt megemlíti a Nibelung-ének is). 443-ban Aëtius egy részüket áttelepítette a Rajnától a Rhone-hoz, Sabaudia területére [Savoyarde, Szavoja], központjuk Genava [Genf] volt. A második burgund királyság legjelentősebb királya Gundebad; birodalmukat 534-ben a frankok igázták le.

Caelestinus (I. Coelestin): pápa (422. november 10.–432. július 27.) 430-ban Rómában a nesztoriánusok ellen zsinatot tartott. Pápasága alatt az afrikai egyház ismét elszakadt a római egyháztól.

caesar: eredetileg a Iulius-nemzetség egyik családjának cognomene, jelentése bizonytalan, talán a *caesa* (elefánt), *caesius* (kékesszürke) vagy *caesaries* (haj) szóból ered. Iulius Caesar végrendeletében hagyta örökölni ezt a nevet Octavianusnak, amely a hivatalos császári titulátúra része lett. A késő császárkorban a kijelölt utódot, a trónörököszt jelentette, a *tetrarchia* korától pedig az alacsonyabb rangú társuralkodók hivatalos megjelölése.

Caesaraugusta, Caesarea Augusta [Zaragoza]: város és érseki székhely Hispania északkeleti részén, az Ebro folyó jobb partján.

Caesarea, gör. Kaiszareia [Kayseri]: város Kappadókiában, a bizánci korig Kis-Ázsia politikai és katonai központja. Tiberius Kr. u. 18-ban a provincia fővárosává tette.

Campania, gör. Kampania: tartomány Italia nyugati partvidékén, Latiumtól délre. Kr. e. 338-tól a rómaiak uralma alá került, 211-ben pedig befejeződött Campania romanizálása. Augustus idején Misenumot flottatámaszponttá építették ki, a késő császárkorban pedig virágzó kikötő- és kereskedőváros.

canon: a görög *kanón* (szabály, mérték) szóból. A keresztényeknél az Ó- és Újszövetség azon könyveinek gyűjteménye, amelyet valódinak, isteni eredetűnek ismertek el. Így nevezték a *synodusok* határozatait is.

Cantabria: Hispania északi része a Pireneusokig, Augustus óta az asturoktól nyugatra, a vasconoktól keletre fekvő terület.

Carthago, gör. Karkhédón [Karthágó]: kereskedőváros Africa északi részén, Tunisztól északkeletre. A főnőcziak alapították Kr. e. 815-ben Kart Hadast (Új Város) néven. Kr. e. 600-tól a Földközi-tenger nyugati medencéjének legjelentősebb kereskedővárosa, hatalmát kiterjesztette Észak-Africa, Dél-Hispania, Sicilia és Sardinia partvidékére. Kr. e. 146-ban a rómaiak lerombolták a várost, lakóit rabszolgává tették, és létrehozták Africa provinciát. Caesar és Augustus újjáépítette, és Colonia Iulia Carthago néven a tartomány virágzó székhelye lett. 439-ben a vandálok, 533-ban Belisar csapatai hódították meg, 698-ban pedig az arabok elfoglalták és végleg lerombolták.

Carthaginiensis, Cartaginiensis, Carthago Spartaria, Carthago Nova [Cartagena]: város Hispania délkeleti partján. Kr. e. 226-ban Hasdrubal hozta létre Karthágó katonai támaszpontjaként. Kr. e. 209-ben foglalta el az id. Scipio, később Hispania Citerior fővárosa lett. 425-ben a vandálok, 615-ben a vizigótok pusztították el.

Castinus: *magister utriusque militiae* (422–425) és *consul* (424). 422-ben a vandálokkal harcolt Africában; a kezdeti sikerek után azonban súlyos vereséget szenvedett. A 423-ban a Ravennából száműzött Placidia ellen fordult, és szeptemberben Iohannest tette meg császárnak, hogy megakadályozza a császárné visszatérését és fia, III. Valentinianus kinevezését, ezért 425-ben száműzték.

Catalaunum, Catalauni: síkság Chalons és Troyes között, a mai Champagne vidékén, központja Durocatalauni [Chalons sur Marne] volt. 451-ben Attila hun serege a várostól 7,5 kilométerre fekvő Mauriacum területén szenvedett vereséget Aëtius és I. Theoderic nyugatrómai-galliai szövetséges seregétől.

catholicus (katolikus): a görög *katholikosz* (egyetemes) szóból. Az egyház egyik jelzője, amely kifejezi a földrajzi és időbeli egyetemességet; azt a tényt, hogy az üdvösségre mindenki meghívást kapott. A keresztényeknek azt a közösségét nevezzük így, amelynek tagjai a római pápa és az egyházi hierarchia vezetése alatt a katolikus hitet vallják. Minden korban különböző jelentése volt; ma gyakran a protestáns ellentétjeként használjuk.

Cauca [Coca]: város Carthaginiensis területén, a Durus folyó partján; itt született I. Theodosius.

Cecrops, Cicrops, gör. Kekropsz: Attika első királya, a mitológia szerint félig kígyó, félig ember. Kekropsz számára az athéni Akropoliszon külön szent kerületet alakítottak ki (Kekropia), itt található állítólag a király sírja is.

Censorius, Censurius: *comes* nyugaton (432–448). Aëtius 432-ben követként a szvévekhez küldte, ahonnan 433-ban Hydatiusszal együtt tért vissza. 437-ben Fretimunddal újra a szvévekhez ment, 440-ben Martylisben megadta magát Rechilának, és nyolc évi fogság után, 448-ban gyilkolta meg Agiulf Hispalisban.

comes: a latin szó jelentése: kísérő, aki valaki mellett bizalmi vagy kíségtő feladatot lát el. A *principatus* alatt hozzátartoztak a tartományok helytartóinak környezetéhez. Claudius idején tisztség jellegűvé vált, Marcus Aurelius alatt már katonai szakértőkből álló tanácsadó testület. I. Constantinus idején a császár bizalmi emberei, és rögzített hatáskörrel, többnyire katonai megbízatással rendelkeztek. Ekkor lett a központi mozgócsapatok (*comitatenses*) főparancsnoki címe, a határvédők főparancsnokának társa. Hasonló címet viseltek a magas rangú udvari tisztviselők is, például a *comes rerum privatarum* igazgatása alá tartoztak a császári birtokok és bevételek, a *comes sacrarum largitionum*

irányította az állam pénzügyeit, a pénzverdéket, a bányákat és kezelte az állami adókat, a *comes domesticorum* pedig a császári testőrség parancsnoka volt. Kimagasló katonai szolgálatért a csapatparancsnok elnyerhette a *comes rei militaris* címet.

comes utriusque militiae: olyan *comes*, akinek mindkét fegyvernem (*equites* és *pedites*) az irányítása alá tartozott.

Conimbrica, Conymbriga, Coninbrica, Conynbrica [Coimbra]: püspöki székhely Lusitania területén, Spanyolország nyugati részén, a Tajo és a Duero folyó között.

Constantinopolis, gör. Konsztantinupolisz [Konstantinápoly, Isztambul]: 324–330 között I. Constantinus által épített kereskedőváros, 330-tól a Római Birodalom fővárosa. II. Theodosius és Iustinianus megerősítette és kibővítette.

Constantinus (III. Constantinus): ellencsászár nyugaton (407–411), központja Arelate volt. 407-ben a britanniai *legiók* császárrá kiáltották. Győzelmeket aratott egyes germán csoportok felett, irányítása alá vonta a Galliában állomásozó *legiókat* is. 408-ban fia, Constans vereséget mért Gerontiuszal Honorius csapatára Hispaniában, majd 409-ben Galliában *augustus*szá nevezték ki. Honorius Constantinus hatalmát Alaric közelsége miatt elismerte. Gerontiuszt visszatérésre kényszerítette Hispaniába, aki ezután öngyilkosságot követett el. A császári erők 411-ben Arelatében fejezték le.

Constantius (III. Constantius): nyugatrómai császár (421. február 8. – szeptember 2.). Honorius *magister militum*aként, majd 415-től mint *patricius* a nyugati birodalmat irányította. 410-ben Vulfilasszal Arelateba ment, és kényszerítette Gerontiuszt, hogy vonuljon vissza Hispaniába. 411-től Heraclianus afrikai felkelését igyekezett leverni. 414-ben Athaulfot is Hispaniába kényszerítette, majd Placidia visszatérése után, 417. január 1-jén összeházasodtak. 421-ben rávették Honoriuszt, hogy társcsászárrá nyilvánítsa, de II. Theodosius sohasem ismerte el megválasztását.

consul: a *consulere* (megkérdez, tanácsot kér) szóból. A római köztársaság korában a legmagasabb állami tisztségviselő. A császárkortól az uralkodók is rendszeresen viselték ezt a hivatalt, és címeik között az is megjelent, hány évig voltak *consulok*. A *consules ordinarii* társukkal együtt a teljes hivatali évet kitöltötték, a *consules suffecti* viszont csak rövid időre voltak kinevezve. A *consulok* hivatali évük lejárta után a consuli provinciák kormányzói lettek. A *consul designatus* a következő hivatali évre kijelölt *consul* neve.

Contaber: conimbricai előkelő, családját a szvévek rabolták el 465 körül.

Corsica, gör. Kürnosz [Korzika]: sziget a Földközi-tenger nyugati medencéjében, népessége ligur és ibér eredetű. Kr. e. 259-ben Cornelius Scipio hódította meg a karthágóiaktól, de csak Kr. e. 238-ban lett Sardiniával együtt

római provincia. Vespasianus után már önálló tartomány; az 5. században a vandálok, 534-ben pedig Bizánc uralma alatt állt.

Coviacum: erődítmény, amely Hydatius szerint Asturicától harminc római mérföldre fekszik, de pontos helyét nem tudjuk meghatározni. A 18. századig Cayanza kastélyával azonosították az Esla folyó partján (ma: Valencia de Don Juan, három mérföldre Palenciától), de ma már ez vitatható.

Cynegius: Theodosius *praefectus* 388 körül; egészen Egyiptomig nyomult előre.

Cyprus, gör. Küprosz [Ciprus]: sziget a Földközi-tenger keleti medencéjében. Már a Kr. e. 13. században akhájok lakták, ettől kezdve kulturális és kultikus központ, kereskedelmi csomópont. Kr. e. 294-ben a Ptolemaioszok kezébe kerül, Kr. e. 58-ban pedig Cato foglalta el.

Cyrila: vizigót *dux* (458–459). 458 júliusában Baeticába nyomult, 459-ben visszahívták Galliába. 461-ben Theoderic követeként Gallaeciába ment Pallogoriusszal. Röviddel később Remismunddal ismét a szvévekhez küldték; ekkor Gallaeciában telepedett le.

Cyrril, Cyrillus (Kürrillosz): Alexandria pátriárkája (412–444). Az ortodoxia képviselőjeként erőszakosan fellépett a kereszténységen belüli irányzatok és az alexandriai zsidók ellen. Fennmaradt az epheszoszi zsinaton kiközösített constantinopolisi Nestorius ellen írt tizenkét munkája, és dogmatörténeti jelentőségű írásai Iulianus Apostata pogány nézeteivel szemben. Amikor Hypatiát, egy tanításáról híres pogány nőt meglincselték laikus keresztények Alexandriában, súlyos vallási lázadás tört ki, és Cyrill is belekeveredett, de Pulcheria megakadályozta, hogy az ellene folytatott vizsgálat befejeződhessen.

Damasus (I. Damazusz): római pápa (366. október 1.–384. december 11.), meghonosította az epigrammát a keresztény költészetben. Kezdetben Liberius pápa *diaconus*a volt, akit hűségesen elkísért a számkivetésbe is, ahová Constantius császár üzte a pápát. Liberius halála után, 366-ban Ursinusszal kellett megküzdenie a trónért. Damasus idejében lezárult az ariánusokkal folytatott hitvita; I. Theodosius 380-ban rendeletetben szólította fel a birodalom összes keresztényét, hogy csatlakozzanak a püspökök által jóváhagyott hitvalláshoz. 382-ben zsinatot hívott össze Rómába, hogy megvédje Alexandria és Antiochia püspökségét Constantinopoliséval szemben. A szentmisében kötelezővé tette a latin használatát, és az ő kérésére készítette el Hieronymus latin nyelvű bibliafordítását.

Dániel, Daniel, Danihel: az ószövetségi négy nagy próféta egyike, Hierosolyma első ostroma után hurcolták a babiloni fogságba (Kr. e. 605/598). Dániel könyve a Kr. e. 2. században keletkezett, és Dániel ennek nem a szerzője, csak fiktív hőse. A 7–8. fejezet az apokaliptikus irodalom első ismert példája.

Darius (I. Dareiosz): óperzsa király (Kr. e. 521–486). Uralkodása idején érte el legnagyobb kiterjedését a perzsa birodalom. Dareiosz adott engedélyt a Hierosolymába hazatelepülőknek templomuk végleges felépítésére.

diaconus (diakónus): a görög *diakonein* (szolgálni) szóból. Egyházi tisztségviselő az ókeresztény közösségekben; a püspök mellett a közösség irányítását és jótékony tevékenységek megszervezését bízta rá. Később a görög-keleti és a *catholicus* egyházban szerep, a protestánsoknál lelki gondozást végző lelkész.

Dictinius: püspök Gallaeciában 399 körül; püspöktársaival együtt elítélték Priscillianus tanításait.

Dictynius: lásd **Ascanius**

donatisták, Donatistae: a kereszténység egyik irányzata, amelyet Donatus karthágói püspök alapított 313 körül, és a korai egyháztörténet legnagyobb szakadásához vezetett a 4. században. Különösen elterjedt volt Africa területén, illetve Numidia és Mauritania bennszülött lakossága körében. Erős hatást gyakorolt rá a judaizmus és a montanista szekták gondolatvilága. Diocletianus keresztényüldözései alatt számos püspök a szent könyvek kiszolgáltatójává (*traditor*) vált, őket Cyprianus szentségtanának hatására árulóknak, a hívek megfertőzőinek tartották. 309/311-ben a hívek által gyűlölt Caecilianus lett Karthágó püspöke, 313-ban pedig Donatus. Amikor 316-ban Constantinus újra Caecilianust erősítette meg püspöki székében, Donatus hívei minden városban a *catholicusoktól* elkülönülve létrehozták önálló gyülekezeteiket. Folyamatos üldözések után Donatus 336-ban Karthágóban zsinatot hívott össze, 346/347-ben azonban száműzték, és 355-ben bekövetkezett halála után csökkent a donatisták befolyása. Iulianus Apostata engedélyezte működésüket. 405-ben törvényen kívül helyezték őket, és megkezdődött üldözésük. 411-ben Marcellinus császári biztos kiátkozta a donatistákat és folytatta üldözésüket. Ennek ellenére még a 6. században is szerveztek kisebb felkeléseket, az arab hódítás azonban véget vetett tevékenységüknek. A donatista tanítás az africai keresztény hagyomány folytatója, erős konzervativizmusa és a hívekkel szembeni szigorú különbségtétel meg a katolicizmustól, de valójában nem volt eretnkség.

Durius [Duero]: a legnagyobb vízterületű folyó Hispaniában, Pelendones területén, a gallaeciai határnál.

dux: a latin szó jelentése: vezető, vezér; katonai parancsnok. A korai császárkorban egy alkalmi, rendkívüli katonai parancsnoki megbízatás volt, később több tartományra kiterjedő összevont katonai főparancsnokságot is jelölt. Diocletianus uralkodásától kezdve a határok menti területek élére neveztek ki lovagrendű katonai parancsnokokat, I. Constantinus idején pedig már a kisebb területen állomásozó haderő irányítása tartozott jogkörébe.

dux utriusque militiae: olyan katonai parancsnok (*dux*), akinek mindkét fegyvernem (*cquites és pedites*) az irányítása alá tartozott.

ebioniták, Hebionitae, Hebionei: a héber *ebjonim* (szegények) szóból. A kereszténység egyik irányzata, képviselői a zsidók alsóbb néprétegeiből szerveződtek. Amikor a hierosolymai egyházban Thebuthis szakadást idézett elő, mivel Jakab apostol halála után nem ő lett a város püspöke, a Thebuthishoz hű keresztények Pellába [Dekapolisz] menekültek és a környéken tartózkodó eszénusok befolyása alá kerültek, így jött létre az ebioniták közössége. Vállalták a szegénységet, megvetették a földi javakat és szigorúan aszketikus életet éltek. Krisztust nem tartották Istennek, csak erényes embernek, Isten prófétájának.

Emerita, Emerita Augusta [Mérida]: város Hispaniában, a Guadiana jobb partján. A római korban Lusitania tartomány fővárosa és Hispania egyik leggazdagabb városa volt. 711-ben az arabok foglalták el. Itt született és szenvedett 308-ban mártírhalt Szt. Eulalia.

Epiphanius, Epifanius, Epyfanius: Cyprus püspöke 406 körül, majd 441-ben Hispalis püspökévé választották Sabinus helyére. Sokat tett a béke fenntartásáért Anthemius és Nepos császár alatt. Az ariánus Odoaker, majd II. Theoderic uralkodása idején a nép közbenjárója és jótévedője volt.

Erbasis [Nerbasis]: hegyvidék Gallaeiciában, itt zárta körül 419-ben Gunderic a szvévek csapátát.

Eudoxia, Eodoxia: Bauto frank hadvezér lánya, akit 395. április 27-én Arcadiushoz adtak feleségül. 400-ban *augustának* nyilvánították, és erőteljesen arra biztatta férjét, hogy számoljon le Stilichóval, aki Illyricum visszaszerzését tervezte. Fényűző életvitelle és ariánus hite miatt szembekerült Iohannes constantinopolisi püspökkel, amely végül a férfi száműzetéséhez vezetett 403-ban. Eudoxia 404. október 6-án halt meg egy vetélés során. Október 12-én temették el Constantinopolisban, a Szent Apostolok templomában.

Eufronius: Augustodunum püspöke; 452-ben levelet írt Agrippinus *comes*-nek a Galliában látható csodajelekről.

Eugenius: nyugatrómai császár (392. augusztus 22.–394. szeptember 6.), latin nyelv- és szónoklattan-tanár, Symmachus barátja. A frankok támogatásával lett a császári titkárság igazgatója (*magister scrinii*). II. Valentinianus halála után Arbogast a nyugati birodalom császárává nevezte ki, de I. Theodosius nem ismerte el őt. Bár keresztény volt, támogatta a pogányság utolsó restaurációját. 394-ben, a Frigidus melletti csatában ölték meg.

Eulalia: szent vértanú; Emeritában született, és 308-ban itt szenvedett mártírhalt.

Eulalius: római főszerep, Bonifatius ellenpápája (418–419). 419 áprilisában száműzte Rómából Honorius.

Eulogius: püspök Caesareában 406 körül.

Euric, Euricus, Everic (Eurich, Eurik): vizigót király (466–484), I. Theoderic fia. 466-ban orvul meggyilkolta fivérét, II. Theodericet, majd átvette a hatalmat. Uralma alatt felbontották a vizigótok szövetségét a Nyugatrómai

Birodalommal, és a Rhone bal partján teljes vereséget mértek a rómaiakra. Euric kiterjesztette a vizigót királyságot Hispaniára is; uralkodása alatt érte el legnagyobb kiterjedését a vizigótok birodalma. Ő volt az első germán uralkodó, aki népének törvénykönyvet állított össze Codex Euricianus néven 475 táján. 484-ben halt meg Arelatében.

Eusebius (Euszebiosz, 265 k.–339): keresztény atya és egyháztörténeti író, Origenész és Pamphilosz tanítványa, I. Constantinus bizalmasa. Az ariánusok körüli vitában megpróbált közvetíteni, 313 körül Caesarea Maritima püspöke lett. Arius tanítását elutasítva a *subordinatio* tanát vallotta, miszerint Krisztus Isten hatalmának van alárendelve. Euszebiosz az első egyháztörténeti munka (Ekklesiásztiké historia) szerzője, melyben az egyház alapításától 324-ig tartó időszak történetét mutatja be. A *Chronici canones* (Khronikoi kanónesz) című világtörténeti munkáját Hieronymus latinra fordította és kiegészítette. A bizánci államelmélet kialakulására jelentős hatást gyakorolt az a gondolata, mellyel párhuzamba állította Constantinus birodalmát Isten országával.

Eusebius: Hieronymus mellékneve (Sophronius Eusebius).

Eutyches: ebionita eretnek Constantinopolisban. Eutyches védelmébe vette Krisztus testének istenítését, amelyet 433-ban elutasítottak. Tanítása szerint Krisztus teste emberi testnek látszott, de mégsem volt emberi. 448-ban Flavianus pátriárka elítélte Eutychest, a 449-es epheszoszi zsinaton pedig ortodoxnak nyilvánították és megfosztották hivatalától.

Ézsaiás, Isaiás: az ószövetségi négy nagy próféta egyike. Ézsaiás könyvének ő a központi alakja, és felének a szerzője is.

Felix (Flavius Constantius Felix): *magister utriusque militiae* és *patricius* (425–430), majd *consul* (428). Bonifatius ellen küldött 427-ben egy sereget Africába. 430 májusában feleségével, Padusiával, és egy *diaconussal*, Gruntusszal együtt Aëtius-ellenes összeesküvéssel vádolták és megölték Ravenában.

Flavianus: constantinopolisi pátriárka (433–449). 448-ban elítélte Eutychest, így vitába keveredett Dioscurosszal. Leo pápa levelet írt hozzá, a 449-es epheszoszi zsinaton pedig megfosztották hivatalától.

Framtane, Framtano (Franta, Famata): a szvévek egy része királlyá választotta 457-ben; nem sokkal ezután meghalt.

frankok, Franci: alsó-rajnai germán népek szövetségének a neve, melynek jelentése: merész, bátor, vitéz, más magyarázatok szerint: minden ember. Először a 257–261 és 270–278 közötti barbár támadások résztvevőjeként említik a népet. A Rajna és a Weser folyó közötti területről fokozatosan délebbre húzódtak, 358-tól pedig a birodalom területére költöztek. Feltehetően két águk volt, száliak és ripuáriak. Az 5. század elején már a birodalom szövetségesei, így nem vettek részt a germán népek 406-os betörésében. A frankok igen magas katonai tisztségeket töltöttek be a Római Birodalomban: Silvanus, a ma-

gister peditum praesentalis frank származású volt, Childerich (megh. 482) és Chlodvig (megh. 511) frank királyok szintén római tisztségviselők. A késő császárkorban a frank Merobaudes, Bauto és Arbogast is magas katonai rangot kapott; tekintélyüknek köszönhetően Gallia északi részét és Belgicát a frankoknak adományozták. A 460-as években a Loire-től északra eső rész a frank befolyás növekedése miatt önállósult.

Frederic, Fredericus, Fretiricus: a vizigótok egyik vezetője, *magister utriusque militiae* Hispaniában (453/454), I. Theoderic egyik fia. 453-ban II. Theoderickel megölte fivérüket, Thorismundot, 453/454-ben Tarraconensisben lemészárolta a bagaudákat. 455-ben II. Theoderickel támogatta Avitus trónralépését. 463-ban Aurelianum [Orléans] mellett, a frankok és Aegidius elleni csatában ölték meg. Frederic *catholicus* volt és levelezést folytatott Hilarus pápával.

Fretimund, Fretimundus: 437-ben Censoriusszal vállalt követséget a szvévekhez.

Fronto: *comes* nyugaton (452–455). Mansuetusszal 452-ben a béke következt a szvévekhez küldték, 455-ben Avitustól hasonló megbízást kapott. Valószínűleg azonos Auspicia férjével, aki Aper nagyapja volt.

Frumarius: szév király (460–465). 460-ban a szvévek csapatát Aquae Flaviae ellen vezette, majd elfogta Hydatius püspököt és kifosztotta a környéket. Ezután Rechimunddal vetélkedett a trónért, 465-ben halt meg.

Gaiseric, Gaisericus (Geiserich): a vandálok és az alánok királya Hispaniában (428–477). 429-ben Észak-Africába vezette a vandálok egy csoportját, és letelepítette őket a mai Tunézia területén. 439-ben meghódította Karthágót, és függetlennek nyilvánította magát. 432-ben és 441-ben visszaverte a Ravennából ellene induló támadásokat. 455-ben Petronius Maximus felesége, Eudoxia tőle kért segítséget, mert férjét felelősnek tartotta III. Valentinianus haláláért. Gaiseric június 2-án érkezett Rómába, két héten át fosztogatta a várost, majd elrabolta Eudoxiát és leányait. Ezt követően 60 hajós flottájával nyugtalanította a birodalom partjait. 460-ban partraszálltak a Liris [Garigliano] torkolatánál és Campaniát pusztították, a rómaiak azonban váratlanul rajtuk ütöttek, és a zsákmánytól megfosztva visszakergették őket hajóikra. A tél folyamán ellopták a Carthago Nova partjainál állomásozó római hajókat, így Maorianus elismerte fennhatóságukat Mauritania és Tripolitania fölött. 465-ben hatalmas hadjáratot indított Italia és Sicilia ellen, majd sikeresen visszaverte Marcellinus és Basiliscus támadásait. 477. január 25-én halt meg.

Gallaecia, Gallacia, Gallecia, Gallicia, Galacia, Callecia, Callicia [Gallicia]: római tartomány Hispania északnyugati részén, a Duriustól északkeletre. Nevét a kelták gallaecus törzséről kapta.

gallaeciabeliek, Galleci, Galletii, Gallecii: Hispania Tarraconensis lakói. A Gallaeci Bracarenses nevűek fővárosa Bracara [Braga], a Gallaeci Lucenses nevűeknek Lucus Augusti [Lugo] volt.

Gallia, Galia: a Rajna, az Alpok, a Pireneusok, a Földközi-tenger és az Atlanti-óceán által határolt terület. Kr. e. 120 körül a rómaiak meghódították a terület déli részét, Gallia Narbonensist, amelynek fővárosa Narbo volt. Kr. e. 58–51 között Caesar elfoglalta Gallia többi részét is, egészen a Rajnáig. Kr. e. 27-ben Augustus a területet három részre osztotta: Aquitaniára, Gallia Lugdunensisre (fővárosa Lugdunum [Lyon] volt) és Belgicára; ezeket a részeket Gallia Comatanak (üstökös) nevezték, mert lakói, ellentétben Gallia Narbonensis lakóival, hosszú haját viseltek. Kr. u. 21-ben Sacrovir, 68–69-ben Vindex vezetésével tört ki felkelés. A germánok elleni rajnai harcok következtében jött létre a gallok független birodalma (259–274), fővárosa Colonia Agrippinensis [Köln] és Augusta Treverorum [Trier] volt, uralkodók Postumus, Victorinus, I. és II. Tetricus. Aurelianus olvasztotta be újra területüket az összbirodalomba. 476-ban Syagrius a mai Loire és Somme közötti területet uralma alá vonta, amelynek Chlodvig Soissons melletti győzelme vetett véget 486-ban.

gallok, Galli: a rómaiak nevezték így a későbbi Franciaország, illetve Italia területének azon lakóit, akiket mi keltáknak nevezünk. Kr. e. 387-ben északról, nem pedig Galliából érkeztek Italiába, és megszállták Rómát. A II. pun háború után a gallok a rómaiak alattvalói lettek. Caesar tévesen azt gondolta, hogy a Rajna a kelták és a germánok közötti választóvonal.

Gaudentius: Aëtius fia. 453-ban III. Valentinianusszal gyermekeik házasságáról tárgyalt. Gaiseric 455-ben, Róma kifosztása után Africába vitte őt és családját.

Gento, Genton: Gaiseric egyik fia, Huneric fivére. 462-ben feleségül vette Eudociát, III. Valentinianus egyik lányát, 468-ban Basiliscusszal vívott tengeri csatát. 477 januárja előtt halt meg.

Germanus: író, az arab területek *presbyter*e 435 körül.

gnosztikusok, gnostici: a görög *gnószisz* (ismeret, tudás) szóból. Az 1–4. század dualista vallási irányzata, a korai kereszténység egyik legjelentősebb eretnekmozgalma. Célja a vallási tanítások mélyebb ismerete és a kereszténységnek az ókori vallásokkal való összehangolása volt. Szétválasztották az anyagi és a szellemi világot, a rossz és a jó fogalmát. Tanításuk középpontjában az isteni szellemet anyagi börtönéből megváltó gnószisz állt. A gnoszticizmus legkifejlettebb formája a manicheizmus.

gótok, Gothi, Goti, Gotones: a legnagyobb keleti germán nép. Az ókoriak nem a germánok közé sorolták, hanem getáknak vagy szkítáknak tartották őket. Iordanes szerint (Get. 14) őshazájuk Skandinávia volt, innen indultak az 1. század végén a Visztula és a Bug folyók mentén dél felé; a 2. század közepén jelentek meg a Fekete-tenger térségében. 235-től kezdve rablóhadjáratok

sorát indították a rómaiak ellen, 290 körül pedig megszerezték Erdély nagyobbik részét. A 3. században a gótok törzse két ágra szakadt: a Dnyesztertől keletre a Donig a keleti vagy osztrogótok, nyugatra a Duna és a Kárpátok vonaláig pedig a nyugati vagy vizigótok éltek. A népnevek megjelölését Iordanes földrajzi eredetűnek tartja, de valószínűbb, hogy dicsérő önmegjelölésről van szó, mivel az *austro* fényeset, ragyogót, a *vezu* bölcses, vitézt jelent. Ammianus Marcellinus az osztrogótokat greuthungoknak (síkságlakók), a vizigótokat pedig thervingeknek (erdőlakók) nevezi (Amm. Marc. 31,3), de 271–376 között maguk a gótok is így különböztették meg egymást. A két nép különválása után Róma számára a vizigótok jelentettek állandó problémát. Először 332-ben lettek a birodalom szövetségesei; az ezt követő 35 évig tartó békeidőszakban jelentős római hatások érték őket. Wulfila 341-től elterjesztette a vizigótok között az ariánus kereszténységet, 348-ban pedig különválva a pogány vizigótoktól Moesia inferiorban telepedtek le. Őket nevezzük *Gothi minores*nek; vezetőjük Wulfila volt egészen haláláig, 383-ig. 365-ben a gótok Valensszel szemben ellencsászárt állítottak, 375 után pedig a hunok elől menekülő osztrogótok egy része a vizigótoknál keresett menedéket. A vizigótok Valens császártól kértek bebocsátást a birodalomba, de konfliktusba keveredtek a római tisztségviselőkkel, ezért 378-ban más barbárokkal együtt fellázadtak és Hadrianopolisnál legyőzték Valens császárt. 382-ben Thracia északi részén zárt településterületet kaptak, ahol saját vezéreik alatt és saját törvényeik szerint élhettek, nem kellett adót fizetniük, cserébe a határszakasz védelmét biztosították. 395-ben Alaricot választották királyukká, aki 402-ben kétszer is vereséget szenvedett Stilichótól. 410-ben kifosztották Róma városát és fogságba ejtették a császár húgát, Galla Placidiát is. Ugyanebben az évben az új király, Athaulf megegyezett Honoriuszal, hogy évi gabonaellátmány fejében elhagyja Itáliát és a Galliában fellépő Iovinus császár ellen vonul. Ezek teljesítése után Constantius a dél-galliai Loire és a Garonne között, Aquitania területén telepítette le szövetségesként a vizigótokat, ahol 419-ben Tolosa központtal önálló államot alapítottak, amely 507-ig állt fenn. Utóda, I. Theoderic a catalaunumi csatában esett el 451-ben. Fia, Thorismund a Loire folyón túli területek megszerzését tűzte ki célul, de testvérei 453-ban meggyilkolták. II. Theoderic megerősítette a birodalommal való szövetségét és elfoglalta a szvévek által lakott területek egy részét Hispaniában. Euric 457 táján a vizigótok törvényeit külön törvénykönyvben foglalta össze Codex Euricianus néven.

Gratianus (Gratianus Flavius, 359–383): nyugatrómai császár (367–375), majd társcsászár (375–383), I. Valentinianus és Marina Severa fia, az idősebb Gratianus unokája. 366-ban *consullá* nevezték ki, 367-ben, nyolcévesen már *augustus*. Apja halála, 375. január 17. után a nyugati rész egyedüli császára, de öccsét, II. Valentinianust Gratianus tudta nélkül *augustus*sá kiáltották ki Aquincumban, így hatalmi harc kezdődött közöttük. Ausonius törekvéseként

376-tól széles körben kegyelmet kaptak a küzdelem résztvevői. Gratianus Treveriben az alemannok ellen kezdett hadműveleteket, azonban nem segített Hadrianopolisnál Valensnek a vizigótokkal szembeni csatában. 379 januárjában Sirmiumban unokatestvérét, I. Theodosiust emelte keletrómai *augustus*zá Valens helyére, ő maga pedig a nyugati részeket irányította. Gratianus lelkes keresztény volt, 379-ben betiltott mindenféle eretnekmozgalmat, és a császárok közül elsőként elhagyta tisztségei közül a pontifex maximus titulust. Megszüntette a pogány istentiszteletek támogatását, a *senatus* épületéből pedig eltávolította Victoria pogány oltárát. 383-ban Maximus britanniai *augustus* ellen támadt, de augusztusban Lugdunumnál [Lyon] egyik tisztje, Andragathius meggyilkolta. 366-ban vette feleségül II. Constantius lányát, Constantiát, majd Laetát, aki több mint húsz évvel élte túl férjét.

greuthungok, Creothingi: lásd gótok

Gunderic, Gundericus (Gunderich): vandál király (406–428), Godigisel fia és utóda, Gaiseric féltestvére. 406. december 31-én a vandálokat a Rajnán át Galliába vezette, később Hispaniába vonultak. 418-ban az alánok egyesültek a vandálokkal, és a közös király Gunderic lett. 419-ben háborút viselt a szvévek ellen. Hispalis elfoglalása után, 428-ban váratlanul meghalt. Az új király, Gaiseric megölette feleségét és fiait.

héber, Hebraeus, Hebreus: a sémi nyelvcsaládhoz tartozó kánaáni nyelvek egyik dialektusa, amelyet Palesztina izraelita törzsei a fordított írásmóddal együtt vettek át. A hellenisztikus korban Palesztinában a hébert kiszorította a rokon arameus, de egészen az újkorig a tudományos képzés nyelve maradt.

Heraclianus: trónbitorló Africában (413). 408-ban saját kezével ölte meg Ravennában Stilichót. Kezdetben hűséges volt Honoriushoz Priscus Attalusszal szemben, később Africa *comes*eként (408–413) akarta megszerezni a hatalmat. 413-ban Honorius ellen támadt, de Utriculumban óriási vereséget szenvedett, és Africába menekült. 413. március 7-én ölték meg a karthágói *aedes Memoriae*ben.

Heremigarius, Hermenegarius (Hermigar): szvég király 429-ben. Uralodása évében a vandálokra támadt, de vereséget szenvedett. Gaiseric Emerita mellett lemészárolta katonáit, ő pedig menekülés közben az Ana folyóba vetette magát.

Hermeric, Hermericus (Hermerich): szvég király (419–438), Rechila apja. 430-ban megtámadta Gallaecia egy részét, de a békekötésnél a foglyokat és a zsákmányt vissza kellett adnia. 432-ben békét kötött a gallaeciabeliekkel. 438-ban annyira megbetegedett, hogy átadta a trónt fiának, Rechilának. 441-ben halt meg, hét évig tartó betegség után.

herulok, Heruli, Eruli: keleti germán törzs. Nyugati csoportjai az Alsó-Rajna mentén vándoroltak, az 5. századig rablóhadjáratokat indítottak Gallia és Hispania irányába, a 6. században pedig a frankok fennhatósága alá kerül-

tek. A keleti herulok a Fekete- és az Azovi-tengerhez vándoroltak, 276-tól a gótokkal együtt fenyegették a Római Birodalmat. Az 5. század végén nagy birodalmat hoztak létre a Dunánál, amelyet a longobárdok vertek szét. Számos segédcsoportuk harcolt a római hadseregben. Odoaker 476-ban a herulok segítségével döntötte meg a Nyugatrómai Birodalmat.

Hesychius, Esycius: *tribunus* és *notarius* nyugaton; 456-ban Avitus császár követeként küldték II. Theoderichhez.

Hieronymus, Hieronimus, Hyeronimus (Sophronius Eusebius, Szent Jeromos, 347 k.–420): latin nyelvű ókeresztény író, fordító, egyházatyja, Donatus tanítványa. 375–378 között szerzetesként élt az antiokheiai khalkiszi pusztaságban, buzgón fáradozott az aszkézis népszerűsítésén. 382–385 között Damasus pápa titkára, az ő buzdítására készítette el a Biblia latin fordítását (Vulgata). 386-ban Betlehemben több kolostort is alapított. Hieronymus közvetítette Nyugat felé a görög egyháztörténetírás eredményeit. Ő a szerzője az első egyházi irodalomtörténetnek (*De viris illustribus*), amelyben 135 keresztény íróról kívül megemlíti Philemónt, Iosephust és Senecát is. Jelentős munkája még Órigenész-fordítása, Rufinus elleni apológiái, 120 levele, Euszebiosz krónikájának fordítása és folytatása (*Chronici canones*, magyarul: Időrendi táblázatok). Műveiben felháborodva beszél a barbárok kegyetlenségéről és az egykor hatalmas Róma feldúlásáról.

Hierosolyma, Hierosolima, Hierusalem, héb. Jerúsalam, gör. Hieroszolüma [Jeruzsálem]: város Palaestina déli részén; a zsidók politikai és kulturális központja. Titus Kr. u. 70-ben lerombolta. 135-ben Aelia Capitolina néven katonai *colonia*, I. Constantinus alatt a keresztények, 638 után az iszlámok szent városa.

Hilarus (Hilarius): pápa (461. november 19.–468. február 29.) I. Leo pápa 449-ben követként küldte az epheszoszi zsinatra, ahol a pápa ellenfelei börtönbe vetették. A pápai trónon az egyházi fegyelem megerősítésére törekedett, különösen a 465-ben tartott zsinaton. Hilarus rendelte el a két könyvtár felállítását a lateráni bazilikában.

Hippo Regius [Annaba]: kikötőváros Africa északi részén. A türosziak alapították, Masinissa fővárossá tette, Caesar óta római *colonia*. 430-ban felégették a vandálok, ekkor halt meg a város püspöke, Augustinus is.

Hispalis, Ispalis, Spalis [Sevilla]: kikötőváros Hispania délnyugati részén, a Guadalquivir partján. Caesar hódította meg Colonia Iulia Romula vagy Romulensis néven. A vandálok és a vizigótok uralma alatt Hispania déli részének központja volt. 712-ben Isbilijah néven az arabok kezébe került.

Hispania, Hispaniensis, Spania [Hispania]: a Pireneusi-félszigetet jelenti az ókorban, neve a *Spaniha* (nyulak földje) pun elnevezésből származik. A neolitikum idején Észak-Africából ibérek vándoroltak a területre, Kr. e. 800–500 között már kelták és ligurok is éltek itt. Később főníciaiak, majd a Kr.

e. 7. századtól görögök érkeztek Hispaniába. A föníciai karthágóiak Kr. e. 237–218 között meghódították egyes részeit, Kr. e. 226-ban megalapították Carthago Novát. Hannibal az Iberus [Ebro] határfolyóját átlépve indította el a II. pun háborút, Kr. e. 206-ig az id. Scipio kiűzte a területről a karthágóiakat. A rómaiak benyomulása után Kr. e. 197-ben Hispania Citerior és Hispania Ulterior részekre osztották. Kr. e. 154-ben Viriatus vezetésével luzitán-keltiber felkelés tört ki, 81–72 között pedig Sertorius állt a római uralom ellen harcolók élére. Kr. e. 27-ben Augustus három tartományra osztotta: Hispania Citerior vagy Tarraconensis, Lusitania és Hispania Ulterior vagy Baetica. Miután Diocletianus és Constantinus új felosztást készített, Hispania egy dioecesis lett, Baetica, Lusitania, Carthaginiensis, Gallaecia és Tarraconensis tartományokkal, később a Balaricae insulae és az africaei Mauretania Tingitana is idetartozott. Legfontosabb folyói: Iberus [Ebro], Durius [Duro], Tagus [Tajo], Baetis [Guadalquivir], Anas [Guadiana], Minius [Minho]. Augustus korától kezdve Hispaniát, különösen a déli részét erőteljesen romanizálták; innen származott Seneca, Lucanus, Martialis, Columella, Pomponius Mela, Quintilianus, Prudentius, Orosius, Sevillai Isidor, a császárok közül pedig Traianus, Hadrianus és I. Theodosius. 256–262 között a frankok, 409-ben a vandálok, a szvévek és az alánok, 415-ben a vizigótok, 711-ben az arabok hódították meg Hispania egy részét.

hispánok, Hispani, Spani: lásd Hispania

Honorius (Honorius Flavius, 384–423): nyugatrómai császár (395–423), I. Theodosius és Flavia Flaccilla második gyermeke. 393-ban Constantínopolisban *augustus*szá emelték, apja halála után, 395. január 17-től a nyugati, bátyja, Arcadius pedig a keleti részekben uralkodott. Kiskorúsága idején a hatalom valójában a vandál származású *magister militum*, Stilicho kezében volt, akinek lánya Honorius felesége lett. Stilicho meg akarta szerezni a balkáni területeket Arcadiustól, és a cél érdekében meggyilkolta Rufinust is, a gót támadásokkal szemben pedig nem megfelelő erővel lépett fel. 401-ben mégis sikerült legyőzni a gótokat, mire Honorius diadalmasan Rómába vonult. 404-ben székhelyét a biztonságosabb Ravennába tette át. 405-ben Stilicho még vissza tudta verni az osztrogótok támadását Faesulaenál, 406 utolsó napjaiban azonban soha nem látott nagyságú vandál-szvév-alemann-alán-burgund csapat kelt át a Rajnán, és bevették Moguntiacum és Treveri városát. 408-ban és 409-ben Alaric Róma ellen vonult, de csak 410. augusztus 24-én sikerült elfoglalnia a várost. Alaric elrabolta féltestvérét, Galla Placidiát, akit utóda, Athaulf 414-ben Honorius beleegyezése nélkül vett feleségül. 418-ban Placidiát szabadon engedték, cserébe a vizigótok szövetségesként visszatérhettek Galliába, és fővárosuk Tolosa lett. Augustinus nyomására új törvényekkel lépett fel a pogányok és az eretnekek ellen. Miután szerelmével Placidiát maga ellen for-

dította, 423-ban száműzte őt. Honorius ugyanebben az évben halt meg vízkórban.

hunok, Hunni, Uni: belső-ázsiai lovasnomád nép, valószínűleg azonosak a Kr. e. 4–1. századi kínai szövegekben szereplő *hiung-nu*, *hsiung-nu* néven ismert hunok nyugatra vándorolt csoportjaival. A 370-es évek elején megtámadták a Kaukázustól északra élő alanokat, majd 375-ben szétzúzták a Donnál az osztrogótok birodalmát. 395-ben Uldin fejedelem vezetésével benyomultak az Al-Duna térségébe. A Dontól keletre fekvő területről birodalmuk központja átkerült nyugatra, és ezzel hatalmas európai népvándorlás indult meg. A 400-as évek elején elfoglalták a Kárpát-medencét, 425-ben Aëtius a segítségükkel szorította vissza a keleti birodalom támadását. 432-ben Ruga lett az egyedüli király, és székhelyét áttette a Kárpát-medencébe. Követelésükre a Duna déli partján öt napi járóföldre ki kellett üríteni a vidéket, így Dacia ripensis és Moesia superior lakatlanná vált. 433-ban Mundzsuk fiai, Bleda és Attila kerültek a trónra. A keleti császárság által fizetendő adók elmaradása miatt a hunok többször a keleti birodalom ellen támadtak, míg nyugaton a császárok érdekeit védelmezve segítettek a burgundok 435–437-es leverésében. 445-ben Attila megölette testvérét és a birodalom egyedüli ura lett, 447-ben pedig betört Moesia és Thracia területére. A következő években megváltozott a hun politika iránya, és Attila a dél-galliai vizigót királyság megdöntését tűzte ki célul. Metz feladása után Aurelianusban feltartóztatták Attila hadait, 451-ben, a catalaunumi csatában pedig Aëtius megállította Attila seregét. 452-ben Attila Italiára támadt, de Paviánál elakadt előrenyomulása. Attila 453-as halála után hatalmi harc kezdődött, és ezt kihasználva az alávetett germánok 455-ben fellázadtak és a Nedao folyó mellett legyőzték a hunokat. Többségük visszahúzódott a Dnyeper és a Don vidékére, Attila kisebbik fia, Hernak pedig az Al-Duna vidékére vezette egy részüket.

Ilerda, Elerda [Lerida]: város Hispania északkeleti részén, Hispania Citerior területén, a Sicoris partján. Caesar Kr. e. 49-ben itt verte meg Pompeius alvezéreit. 713-ban at arabok kezébe került.

Innocentius (I. Ince): pápa (401. december 22.–417. március 12.) Illyria püspökeit a pápai fenhatóság elismerésére kényszerítette, határozottan lépett fel a donatisták és pelagiánusok ellen. 416-ban Karthágóban és Milevében tartott zsinatokat. Amikor 410-ben Alaric seregei Rómát fenyegették, Innocentius személyesen kereste fel a gótok királyát, hogy békét kérjen, de fáradósa sikertelen maradt. Megújította a papok házasságát tiltó törvényt.

Iohannes, gör. Ióánnész Khrüszosztomosz (Aranyszájú Szent János, 354 k.–407): keresztény egyházatya és görög nyelvű egyházi író, Libaniosz tanítványa. Prédikációi, kommentárja, több mint kétszáz levele maradt ránk. 372-ben keresztelkedett meg, 381–397 között Antiokheia, 397-től Konstantinopolis pátriárkája lett. Szenvedélyesen támadta a gazdagságot és a hatalmaskodást, és kritizálta Arcadius felesége, Eudoxia fényűző életmódját. 401-

ben megkeresztelte a császárnét és fiát, II. Theodosiust. Miután ellentétük a következő évben kiújult, Eudoxia nyomására Arcadius egy bizottságot hozott létre, amely kivizsgálta a püspök ellen hozott vádakat. 403-ban lemondatták Iohannest és száműzték Asia Minor provinciába. Egy rövid időre visszatérhetett, 404-ben azonban újra száműzetésbe kellett vonulnia, majd három évi vándorlás után meghalt. 438-ban Constantinopolisban temették el földi maradványait.

Iohannes, Ioannes: nyugatrómai császár (423–425), állami hivatalnok, majd főjegyző (*primicerius notariorum*). Honorius halála, 423. augusztus 15. után Castinus kiáltotta nyugati császárrá, hogy megakadályozza III. Valentinianus trónra kerülését. 423. november 20-án vette át a hatalmat Rómában. Miután Constantinopolisból elűzték követeit, II. Theodosius sereget indított lemondatására; 425-ben bevették Ravennát, Iohannest pedig elfogták, Aquileiába vitték, és Placidia császárné kivégeztette 425 májusában vagy júniusában.

Iovinus, Iovianus: galliai előkelő, a burgundok és az alánok kiáltották *augustus*-zá (411–413) Mundiaccumnál. 412-ben testvérét, Sebastianust nyilvánította társcsászárnak, de ez még jobban megijesztette Athaulfot, aki tárgyalni kezdett a Honorius-hoz hűséges Dardanusszal, Gallia *praefectus praetori*ójával. 413-ban Sebastianust elfogták és kivégezték, Iovinus pedig Valentiába menekült, majd amikor a várost Athaulf megostromolta, megadta magát. Iovinust a császári csapat Narbóba vitte és kivégezte.

Isauria [Iszauria]: hegyes vidék Kisázsia déli részén. A rómaiak Kr. e. 78–74 között foglalták el a területet. Lakói folyamatosan lázadtak a római uralom ellen; egyik vezérük, Zénón császár is lett. A bizánciak 498-ban legyőzték a terület lakosságát, és egy részüket elhurcoltak.

Italia [Itália]: kezdetben csak az Apennini-félsziget déli részét jelentette, a Kr. e. 3. századtól az egész területet. Neve Italus mondaí királytól vagy a görög *italosz* (fiatal állat) szóból származik. A Kr. e. 4. századtól a görögök Magna Graeciának nevezték; egyéb elnevezései: Oinotria, Hesperia, Ausonia. Caesar és Augustus meghódította Italia északi részét is, a félszigetet pedig 11 régióra osztották fel. Diocletianus alatt már a *diocesis*hez tartozott Sicilia, Sardinia, Corsica és Raetia is, I. Constantinus pedig hozzákapcsolta még Africát és Nyugat-Illyricumot.

Iudaea, Iuda, héb. Jehúda, gör. Iudaia [Júdea]: a Kr. e. 4. századtól kezdve Palaestina déli részét, Izrael 12 törzséből Júda törzsének területét jelenteli, amelyek Dávid alatt egyesültek. Palaestina királyai Kr. e. 63–40 és Kr. e. 37–Kr. u. 6 között Róma *cliensei* voltak, 6–41 és 44–46 között pedig Syria részeként a római *procurator* irányította a területet. 70-től önálló provincia, 135-ben Hadrianustól a Syria Palaestina elnevezést kapta.

Iustinianus: III. Valentinianus a szvévekhez küldte követként 454-ben, Aëtius halála után.

Iuvenalis: Hierosolyma püspöke. Constantinopolisban 435-ben püspöki tanácskozáson vett részt, amelyen határoztak az ebionita eretnekség elpusztításáról.

juthungok, Iuthungi: az alemannokhoz tartozó germán néptörzs; lakóhelyük a Lacus Brigantiae-től északra volt. A 3–4. században többször betörték Italiába az Alpokon keresztül. 259–260 körül visszavonultak Augsburg környékére, 272 táján Aurelianus császárral harcoltak. 356–358 között az alemannokkal együtt támadtak Raetiára, majd 383-ban ismét csapatot indítottak a tartomány ellen, de a hunok és az alánok visszaverték őket. 429–431 között Aëtius igázta le törzsüket Raetia és Noricum területén.

Kelet, Oriens: a Földközi-tenger medencéjének nyugatról nézve a felkelő (*oriens*) nap vidéke, különösen Elő-Ázsia. Már a Kr. e. 2. évezredtől kereskedelmi és kulturális kapcsolatokat közvetítettek az égei világban. A perzsák Kis-Ázsia nyugati partjáig nyomultak előre, Nagy Sándor hódításai pedig Elő-Ázsiát és Egyiptomot végleg bekapcsolták a hellenisztikus világba.

keresztények, Christiani: a görög *khrisztianosz* (krisztusi, Krisztushoz tartozó) szóból. Időszámításunk kezdetekor kialakult vallás a Római Birodalom területén. Alapja a zsidók Messiás-várása, meggyőződésük szerint Isten fia emberré lett; később keleti és hellenisztikus hatások is érték. Első gyülekezeteik az 1. században jelentek meg Palaestinában. Pál apostol alatt mozgalmuk egyházzá szerveződött, és elterjedt az egész Római Birodalomban.

lapis: a latin szó jelentése: kő, mérföldkő. 1000 lépésnyi hosszúságot, vagyis 1 római mérföldet (1479 méter) jelöl.

Latronianus: laikus priscilliánus, 387-ben Treveri közelében gyilkolták meg Priscillianusszal és más híveivel együtt.

legio: a latin *legere* (kiválasztani, összegyűjteni) szóból. A római hadsereg alapegysége, eredetileg a teljes római haderő, ami a köztársaság korában 4200 gyalogost és 300 lovaszt jelentett. A Kr. e. 4. században Camillus egy *legiót* 10 *manipulusra*, azokat pedig 2–2 *centuriára* osztott. Az első csatasorban a karddal és hajítódárdával rendelkező *principes*, a másodikban a lándzsások, a harmadikban a tartalékok álltak. Ezt egészítették ki könnyűfegyverzetű és paritytás harcosok. Marius 600 fős *cohorsok*at hozott létre, Augustus a *legiók* létszámát 6000 főre emelte. A késő császárkorban a távolsági fegyverek és a lovaság szerepe növekedett, a *legio* nehézkes mozgása és fogyatékoságai miatt viszont előtérbe kerültek a segédcsapatok (*auxilia*). Gallienus leválasztotta a *legiókról* a lovasságot, Diocletianus pedig a határtartományokban állomásozó alakulatok értékesebb részeit az expedíciós hadsereghez csatolta. Az új típusú *legio* 1000 fős volt.

Legio [León]: erődítmény Hispania északnyugati részén, Asturica közelében. 74-től a VII-es Gemina legio állomásozott itt.

Leo (I. Nagy Leó): római pápa (440. szeptember 29.–461. november 10.), a Nestoriusszal szembeni irányzat vezetője. A khalkedóni zsinaton elfogadták Krisztus kétlényegűségéről szóló hitvallását. Szent Péter egyházának elsőbbségét hangsúlyozta, és harcolt a constantinopolisi pátriárka feljebbvalósága ellen. 452-ben Attila elé utazott Észak-Itáliába, és rávette, hogy forduljon vissza. Amikor a vandálok fosztogatták Rómát, sikerült megakadályoznia a gyűjtögetést és a tömegmészárlást. Ránk maradt az első pápai prédikáció-gyűjtemény, amely 96 darabból áll, és 173 levele, amelyekben tanító céllal egyházi és teológiai kérdéseket fejteget.

Leo (I. Nagy Leó, 401–474): keletrómai császár (457–474). Marcianus halála után, 457 februárjában Aspar, a *magister militum* támogatásával Leót, a Mattiarii Seniores *legatus*át kiáltották ki *augustus*sá. Aspar hatalma ezután fokozatosan csökkent, Leo pedig 461-ben új testőrséget (*excubitores*) szervezett isauriai hegylakókból. 468-ban Anthemiuszal együtt harcolt a vandálok ellen, de ez kudarcba fulladt, ahogyan a 470-es támadás is. Aspar, akit árulással gyanúsítottak meg, megpróbálta a maga oldalára állítani Constantinopolisban az isauriai katonaságot, de a vezérkar élén álló 471-ben elfogta és orvul meggyilkolta őt. 473 októberében Leo unokáját II. Leo néven *augustus*sá nevezte ki, 474. január 18-án pedig vérhasban meghalt. Nagy tetszést váltott ki, hogy Galileából Constantinopolisba hozatta a Szűz állítólagos fátylát. Szigorú törvényeket hozott a pogány szokások és a keresztény eretnekek, főleg a monofiziták ellen.

Lemica [Nocelo da Pena]: város Hispania Tarraconensis területén, 10 kilométerre Xínzo de Limiától. Itt született Hydatius 400 körül.

Litorius: *magister utriusque militiae* Galliában (439). 437-ben a vizigótok által ostromolt Narbo segítségére sietett. 439-ben Tolosa közelében váratlanul a hunok segédsapátára támadt, de megsemmisítő vereséget szenvedett és rövidesen meghalt.

Lucus, Lucus Augusti [Lugo]: város Hispania Tarraconensis területén, a Mino mellett.

Lusidius: Ulixippona városának egyik vezetője; 469-ban az ő árulásával tudták a szvévek bevenni a várost. Később Remismund Lusidiust indította követségbe Anthemius császárhoz.

Lusitania [Portugália]: a Pireneusi-félsziget nyugati részének római megjelölése; eredetileg ibér luzitánok lakták. Kr. e. 193-tól többször betörték a rómaiak által elfoglalt területekre. Kr. e. 154–136 között felkelések törtek ki Punicus és Viriatus vezetésével. Kr. e. 13-ban önálló provincia lett.

magister militum: a későrómai korban a hadsereg főparancsnoka, a katonai közigazgatás feje. I. Constantinus óta ő látta el a *praefectus praetorio* fel-

adatait is. A hivatalos titulátúrában megadták, hogy melyik fegyvernem (*magister equitum* vagy *magister peditum*) főparancsnoka volt. Ha mindkét csapat az irányítása alá tartozott, *magister utriusque militiae* volt a neve. A *magister equitum* gyakran a Római Birodalom fölötti tényleges hatalmat is birtokolta, ahogyan például Stilicho vagy Aëtius.

magister utriusque militiae: olyan *magister militum*, akinek mindkét fegyvernem (*equites* és *pedites*) az irányítása alá tartozott.

Maorianus (Majorianus): nyugatrómai császár (457–461). Aëtius egyik tisztje, 455-től III. Valentinianus kadétalakulatának parancsnoka (*comes domesticus*). Valentinianus meggyilkolása után özvegye, Edudoxia támogatta volna Maorianus kinevezését, de a hatalom Maximus, majd Avitus kezébe került. Avitus halála után hat hónapig nem volt nyugatrómai császár, így a keleti uralkodó, Marcianus irányította az egész birodalmat. Maorianust, aki Galliában harcolt a markomannok ellen, 457 februárjában *patriciussá* nevezte ki a keleten uralkodó Leo, Ricimer javaslatára pedig 457. április 1-jén nyugatrómai császárrá jelölték, bár hivatalos beiktatása csak december 28-án történt meg. Maorianus a gallia Lugdunum városát megadásra kényszerítette és adókkal sújtotta, az Arelatét ostromló II. Theodericet pedig katonai parancsnoka, Aegidius verte vissza. Kifosztották és visszakergették a vandálok seregét, akik a Liris [Garigliano] torkolatánál szálltak partra és Campaniát fosztogatták. 460-ban germán, hun és szkíta csapatokból álló flottát szervezett 300 hajóval, és Carthago Nova ellen vonult, de Gaiseric a rómaiak árulásával elpusztította a Lucentumi-öbölben hagyott flottát. Maorianusnak kedvezőtlen megállapodást kellett kötnie, mellyel elismerte, hogy Mauritania és Tripolitania vandál fennhatóság alatt áll. Az Italiába visszatartó Maorianus ellen Dertonánál lázadás tört ki, ezért 461. augusztus 2-án lemondott. Öt nappal később vérhasban, vagy gyilkos keze által meghalt.

Maldras, Maldaras, Malderas (Maldra): szvév király (456–460), Masília fia és utóda. 456-ban a szvévek egy része királlyá választotta, 459-ben megölte fivérét. 457-ben betört Ulixippona városába, később hadat viselt Gallaciában, Lusitániában és Portus Cale városánál. 460 februárjában ölték meg.

manicheusok, Manichei: a gnoszticizmus legfejlettebb formája. Névadója és alapítója a perzsa Mani (216–273) volt. Tanítása szélsőségesen dualista rendszeren alapult, mely szerint a világ története a jó és a rossz állandó küzdelme. A manicheizmusnak saját és egységes mitológiája volt, amelyben gnosztikus, iráni és zsidó elemek keveredtek. Tanításuk szerint a sötétség királya betört a fény királyának birodalmába, és elrabolta a fény részecskéit, amelynek visszatéréséért most harc folyik. Aki Mani tanítása révén felismeri, hogy a fény birodalmához tartozik, és szigorú aszkézis által kiszabadul a világ börtönéből, megváltásban részesül, a többiek pedig elpusztulnak az utolsó vi-

lágégésben. Augustinus ifjúkorában a manicheizmus híve; fénykora a birodalom nyugati részében az 5–6. század volt.

Mansuetus: comes Hispaniában; 452-ben a béke követeként Frontóval együtt a szvévekhez küldték.

Marcellinus: pogány jó, Ricimer ellensége, *patricius* nyugaton (468). 454-ben részt vett az Aëtius elleni leszámolásban, majd *comes rei militaris*ként visszavonult Dalmatiába. 461-től sicíliai *comes*, majd I. Leo a *magister militum Dalmatiae* címmel tüntette ki (461–468). 468-ban a vandálok ellen indított hadjáratot, és felszabadította Sardiniát. Ricimer megbízásából gyilkolták meg 468 augusztusában.

Marcianus, Martianus (392–457): keletrómai császár (450–457). 421-ben részt vett a perzsák elleni hadjáratokban, majd a császári testőrség (*protector domesticus*) tagja. II. Theodosius idején egységparancsnok Ardaburius és Aspar alatt, majd Aspar afrikai tiszte (431–434). 450-ben Theodosius jóváhagyásával és Pulcheria támogatásával, majd házasodásával kiáltották *augustusszá*. Kivégeztette II. Theodosius tanácsadóját, Chrysaphius Zstommast, majd 451-ben Anatolius pátriárkával összehívta a negyedik ökumenikus zsinatot Khalkedónban, ahol megfogalmazták a keleti ortodox egyház tanításának alapjait, valamint leszögezték, hogy Krisztus emberi és isteni természetűe elválaszthatatlan egymástól. A zsinat nyomán a pátriárka megerősítette hatalmát a keleti püspökök felett, a *catholicus* és ortodox egyház közötti távolságot pedig tovább növelte. III. Valentinianus sohasem ismerte el hivatalosan uralmát. Nem segített megakadályozni, hogy a vandálok kifosszák Rómát, a korábban szokásossá vált pénzüsszegek juttatását pedig megszüntette a hunok felé, akik ezután a nyugati birodalomra támadtak.

Martinus (Szent Márton): Turoni püspöke, Gallia nemzeti szentje. Savariában született, apja a császári hadsereg *tribunusa* volt, szülei még gyermekkorában költöztek Ticiniumba [Pavia]. Severus és Probus alatt lovas testőrtiszt lett, majd elhagyta a hadsereget és csatlakozott a poitiers-i püspökhöz, Hilariushoz. Először Milánó közelében, majd a Genova előtti Gallinaria-szigeten remetéskedett. Amikor az ariánusok által elűzött Hilarius császári engedéllyel visszatérhetett, Martinus a városon kívül épített magának egy remetelakot, majd tanítványai segítségével 375-ben Turoni közelében megalapította Marmoutier kolostorát, megindítva így a gall-frank szerzetesség fejlődését. 371-ben választották meg Turoni püspökévé, és rövidesen elhíresült gyógyításairól, ördögűzéseiről és halottfeltámasztásairól.

Martylis [Mertola]: város nem messze az Anas [Guadiana] folyótól, a Mariani-hegységben.

Massilia: szvév előkelő, Maldras apja.

Mauritania, Mauretania [Mauretánia]: tartomány Africa északnyugati részén; eredetileg berber törzsek éltek itt (maurusok vagy mariscusok). Kr. e.

406-től zsoldoscsapatokat állított Karthágó számára. Kr. u. 40-ben Claudius meghódította és két provinciára osztotta: Mauretania Tingitana (a mai Marokkó területe, fővárosa Tingis [Tanger]), és Mauretania Caesariensis (Algéria nyugati része, fővárosa Caesarea [Sersel]). Diocletianus az utóbbit ismét két részre osztotta, Tingitanát pedig Hispaniához csatolta. A területet 429-ben a vandálok, 534-ben a bizánciak foglalták el, a 7. század végén pedig az arabok.

Maurocellus: *vicarius* Hispaniában. 420-ban Astirius visszavonulásra kényszerítette csapatait a vandálokkal szemben Bracarában, ahol súlyos veszteségeket szenvedett.

Maximinus: a sicíliai ariánusok vezetője 440 táján.

Maximus (Magnus Maximus, Magnus Maxentius): Britannia hercege, a nyugati birodalom ellencsászára (383–388). Harcolt Africában 373–375 között a Firmus-féle felkelés leverésében, majd Britannia *comeseként* a piktek és skótok ellen ért el sikereket. Miután 383-ban a britanniai helyőrség csapatai *augustus*sá kiáltották ki, Gratianus ellene indult, de csapatai megszöktek, és Andragathius, a *magister equitum* meggyilkolta őt Lugdunumnál. Maximus uralmát a germán határig és Hispaniáig terjesztette ki, székhelye Treveriben volt. Sikerrel kezdett tárgyalásokat I. Theodosiusszal és II. Valentinianusszal. *Catholicus* vallási kötelezettségeit nagyon komolyan vette, fellépett az eretnekséggel és a pogánysággal szemben, és kivégeztette Priscillianust. 387-ben váratlanul Italiára támadt, de Theodosius legyőzte őt Siscianál [Sisak] és Poetovionál [Ptuj], majd 388-ban kivégeztette Aquileiában.

Maximus (Petronius Maximus, 396–455): nyugatrómai császár (455. március 17.–május 31.). *Tribunus* és *notarius* (415), a pénzügyek irányítója (*comes sacrarum largitionum*, 416–419), *praefectus urbis Romae* (420–421), majd többször *praefectus praetorio* (439–441), *consul* (433; 443) és *patricius* (455). III. Valentinianus meggyilkolása után *augustus*sá kiáltották ki. Feleségül vette a volt császár özvegyét, Eudoxiát, aki Maximust okolta férje haláláért, így Gaisericről kért segítséget. 455 májusában Italiába érkezett a vandál király, de Maximus nem a védelmet szervezte, hanem mindenkit menekülésre buzdított. Amikor kilovagolt a városból, közáporral támadtak rá, és annyi sebet szerzett, hogy rövidesen meghalt. Június 2-án Gaiseric betört Rómába, két héten át fosztogatta a várost, majd magával vitte Eudoxiát és két lányát.

Mediolanum [Milánó]: város Gallia Cisalpina területén, Kr. e. 390 körül kelta insuberek alapították. Kr. e. 222-ben, majd Kr. e. 194-ben a rómaiak elfoglalták és megerősítették. Kr. e. 89-től *municipium*, Hadrianus idején *colonia* lett. Diocletianustól Honoriusig a Nyugatrómai Birodalom székhelye és igazgatási központja. 452-ben a hunok elfoglalták, 539-ben a gótokkal vívott háború során elpusztult, 569-től pedig a longobárdok birodalmához tartozott.

Merobaudes (Flavius Merobaudes, 400 k.–446 u.): római költő és szónok, *magister utriusque militiae* (443). Ravennába kerülve Aëtius híve és ud-

vari költője lett, akinek *consulságát* több alkalommal is megénekelte verseiben (432, 437, 446). Merobaudes katonai és költői érdemeiért 435. július 30-án szobrot kapott Rómában. 443-ban a bagaudák ellen harcolt, majd III. Valentinianus visszahívta őt Rómába. Panégürikoszaiban a keresztény dogmatikát az antik irodalmi hagyománnyal ötvözte.

Mettis [Metz]: város és püspöki székhely a Seille és a Mosel összefolyásánál. A gallok alatt Divodurum, a rómaiak korában Mediomatricum, Metae, Metis néven katonai állomás volt. 451-ben a hunok dúlták fel a várost.

miliarium: a latin szó jelentése: mérföldkő. 1000 lépésnyi hosszúságot, vagyis 1 római mérföldet (1479 méter) jelöl.

Minius [Minho]: folyó Lusitania területén; a cantabriai havasokból ered, és Caminhánál az Atlanti-óceánba ömlik.

Mózes, Moses, héb. **Móse, Moyses:** izraelita vezér, törvényadó és próféta, a zsidó vallás és nemzet megalapítója.

municipium: a helyi lakosság önkormányzattal rendelkező közössége; lakói korlátozott római polgárjogot kaptak. A *municipiumok* a római hatalom alá tartoztak, de megtarhták saját alkotmányukat és törvényeiket. Az első *municipium* a Kr. e. 4. században Caere volt. A Flaviusok (Kr. u. 69–96) csaknem 350 hispaniai településnek adták meg a *municipiumi* rangot és az ezzel járó önkormányzatot.

Narbo, Narbona [Narbonne]: kikötőváros Franciaország délkeleti részén, közel a Földközi-tengerhez. A rómaiak Kr. e. 118-ban alapították Narbo Martius néven; később Gallia Narbonensis fővárosa volt. 462-től a vizigótok, majd a szaracénok uralma alá tartozott.

Nepotianus: *comes* és *magister utriusque militiae* (458/459–461). 459-ben Sunierickel követeket küldött Gallaeiciába, hogy hírt vigyen a Maiorianus és II. Theoderic közötti békéről. 460-ban Lucus közelében a gótokkal kifosztotta a szvéveket. 462-ben Arborius lett az utódja. Nepotianus 465 körül halt meg.

Nestorius (Nesztoriosz, 381 u.–451): Constantinopolis pátriárkája (428–431). Kezdetben eretneküldözőként Cyrill alexandriai püspökkel folytatott levelezést az ebionita eretnekségről. Azt tanította, hogy Mária nem Isten szülőjének, hanem Krisztus- vagy emberszülőnek mondandó, vagyis Krisztusban az isteni és az emberi személy csak külsődlegesen egyesült. 431-ben az epheszesi zsinaton mozgalmát eretnekséggé nyilvánították, 435-ben pedig száműzték Egyiptomba. Követői Perzsiába vándoroltak és 484-ben elszakadtak az egyháztól. Követői, a nesztóriánusok 489-ben Perzsiába, később Khaldeába mentek, a 15. századtól azonban nagy részük visszatért az anyaszentegyházba, kisebb részüket 1843-ban majdnem teljesen kiirtották a kurdok. A Közép-Ázsiába és Indiába szakadt nesztóriánusokat tamaskeresztényeknek is hívják.

Ninus (Ninosz, V. Samsi-Adad): legendás asszír király (Kr. e. 9. század vége); a monda szerint meghódította az ázsiai népeket és felépítette Ninive vá-

rosát. Feleségével, Semiramisszal együtt a messze keleti világ mesés gazdagságának, fényűzésének a képviselője.

Nola: ősi város Campaniában, a Vezúvtól északkeletre. A hagyomány szerint még Hanniballal szemben is kitartott Róma mellett (Marcellus kétszer verte meg itt Hannibalt), ezért meghagyták a város ősi szabadságát. Sulla Kr. e. 88-ban innen indította hadjáratát Róma ellen, majd felégette a várost. Vespasianus tette római *coloniá*vá, később Alaric és a szaracénok kirabolták. Itt halt meg Augustus, és itt született Giordano Bruno.

norok, Nori: germán néptörzs, nagy részük a tauriszkok kelta törzsébe tartozott, feltételezhetően a rómaiak nevezték el őket központjukról, Noreia [Neumarkt] városáról noroknak. Az általuk lakott Noricum tartomány a mai Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, Karintia és Salzburg egy részére terjedt ki. Raetia meghódítása után, Kr. e. 15-ben hódította meg Augustus, de csak Marcus Aurelius idején lett császári tartomány. 429–431 között Aëtius verte le lázadásukat. Három dunai hajóraj és néhány *colonia* épült a terület védelmére.

Óceán, Oceanus, gör. **Ókeanosz:** a görög mitológiában Uranosz és Gaia fia, az egész Földet körülölelő víz istene. A görögök és a régi keleti népek kezdetben a lakott világot körülvevő folyamként képzelték el, később a kontinenseket körülölelő, illetve az ezektől körülvevő nagy világtengerként értelmezték (külső tenger, vagyis Atlanti-óceán), szemben a zárt belső tengerrel (Földközi-tenger).

Olybrius: nyugatrómai *patricius* és császár. 454 körül feleségül vette III. Valentinianus lányát, az ifjabb Placidiát. 455-ben a vandálok támadása elől Constantinopolisba menekült, 464-ben *consul* lett. 465-ben Gaiseric trónt követel számára, 472 áprilisában Leo, Ricimer biztatására császárrá nevezte ki őt. Pár hónappal később, november 2-án halt meg vízkórban.

Opilio: a gótok egyik vezére. 467-ben Aunonából követként Eurichez küldték, hogy segítséget kérjen a szvévek ellen.

Ortygius, Ortigius: Aquae Celenae püspöke 400 körül. Bár *catholicus* volt, száműzetésben élt, mert priscilliánus közösségek felbujtására kényszerítették.

Palentia, Pallantia [Palencia]: város a felső-Durius [Duero] mellett, a vaccaeusok egyik központja.

Palaestina, Palestina, gör. **Palaisztiné [Palesztina]:** a Földközi-tenger partvidéke és a Jordán, illetve a Holt-tenger közötti terület; nevét a Kr. e. 2. évezred végén bevándorló filiszteusokról kapta. Kr. u. 135-től római provincia, Izrael és Júda történelmének színhelye (Szentföld). 395-től a Bizánci, 634-től az Arab Birodalomhoz tartozott.

Palladius, Paladius: nyugatrómai *caesar* (455), Petronius Maximus fia. Gaiseric után eljegyezte Eudociát, III. Valentinianus és Eudoxia lányát. Valószínűleg apjával egy időben, 455 májusának végén ölték meg.

Palogorius: gallaeciái előkelő. 461-ben tért vissza II. Theoderic udvarából Gallaeiába Cyrilával, a király követével.

Panormus [Palermo]: főníciai alapítású kikötőváros Sicilia északnyugati részén, az Orethus torkolatánál. Kr. u. 254-ben a rómaiak meghódították, a normannok idején pedig Sicilia fővárosa lett.

Pascentius: Asturicából származó manicheus; 448-ban Emeritában Antoninus elfogta, majd elűzte őt.

Pastor: Lucus püspöke Syagriusszal 433 körül.

patricius: a római születésű arisztokrácia tagjai, a legelőkelőbb ősök lezármazottai. I. Constantinus óta állami tisztségviselőknek (*consul, magister militum*), germán királyoknak adományozta ezt a kitüntető címet a császár, amely nem járt hivatallal, de az egyik legmagasabb állami méltóságnak számított. A cím kifejezetten a császártól függött, és azt jelezte, hogy viselője az uralkodó kegyeltje és közel áll a császári házhoz.

Paulinus (Paulinus Nolanus, Meropius Pontius, Nolai Szent Pál, 353–431): latin egyházi költő és püspök. 393-tól aszkéta életet élt és megalapította a nolai kolostort. 409-ben Nola, majd Biterrae püspöke. Irodalmi munkái közül költemények és levelek maradtak fenn; ezekben antik formában jelenik meg a keresztény tartalom. Írt Keresztelő Szent Jánosról egy epülliont, a *Carmina natalitia* (Születésnap-i költemények) pedig Szent Felix halálának évfordulójára készültek.

pelagjánusok: Pelagius (megh. 418) ír szerzetes által alapított ókeresztény irányzat. Tagadták, hogy Ádám bűne megrontotta az emberi természetet, azaz a kegyelem nem szükséges az üdvösséghez, mert az ember szabad akaratával megszerezheti azt. Augustinus velük szemben fejtette ki a *predestináció*ról és a kegyelemről szóló tanítását. Innocentius 417-ben mozgalmukat eretnekséggé nyilvánította, majd a 431-es epheszoszi zsinat szintén elítélte.

Pervincus: Thoribius püspök *diaconusa*. Pervincus küldte el Leo priscillianusok ellen írt munkáit 447-ben a hispaniai püspökökhöz.

perzsák, Persae: indoeurópai nép, nevét a délnyugat-iráni Perszisz (ó-perzsa Parsa) vidékéről kapta. A médek fennhatósága és Babilon meghódítása (Kr. e. 539) után hatalmas birodalmat alapítottak, amely megpróbálta a görögöket is leigázni.

Placidia (Aelia Galla Placidia, 388–450): császárné (421–450), I. Theodosius lánya, Honorius és Arcadius féltestvére. 410-ben, Róma feldúlásakor Alaric vizigótgjai magukkal vitték. 414 januárjában Athaulf felesége lett; fiuk, Theodosius, néhány hónap múlva meghalt. Vallia 416 nyarán visszaengedte a rómaiakhoz. 417. január 1-jén III. Constantius felesége lett, gyermekeik Ho-

norius és III. Valentinianus. Honoriuszal támadt nézeteltérése miatt száműzték Ravennából, 423-ban Constantinopolisba menekült. 450. november 27-én halt meg; a ravennai Szt. Nazarius-templomban temették el.

Portus Cale, Portucale [Porto, Oporto]: kikötőváros Portugália északi részén, a Duero folyó torkolatánál, az Atlanti-óceán partján. A város helyén valószínűleg Portus Cale kastélya állt, amelyből a 4–5. században fejlődött az a település, ahonnan Portugália nevét származtatjuk. A város 716-tól a mórok birtokában volt.

praefectus: a latin szó jelentése: előjáró, parancsok. Általános értelemben egy katonai vagy polgári hivatal élére kinevezett, és nem megválasztott személyi tisztsége. Elsősorban a császári közigazgatásban és a hadseregben volt fontos feladatuk. Többnyire lovegrendűek, a császár választja őket, és csak neki tartoznak elszámolással. A császári provinciák élén a *procurator* és a *legatus* mellett gyakran *praefectus* is állt. Róma és Constantinopolis előjárója a *praefectus urbi* volt, ők elnököltek a *senatusi* üléseken és a *senatorok* felett bíróságot 5–5 fős testületekben.

presbyter, presbiter: a görög *preszbüterosz* (idősebb) szóból. Ókeresztény pap, aki az istentiszteletben és a tanításban segítette és helyettesítette a püspököt. Vele együtt alkotta a *presbyteriumot*.

princeps: a latin szó jelentése: első. Augustus idején a *senatus* első embere, vagyis saját magát jelölte (*princeps senatus*). A *princeps* kifejezés magában foglal egyfajta felsőbbiséget és kezdeményező képességet. Joga volt a *senatus* összehívni, írásos javaslatot tenni és pénzt veretni. A provinciákban *princeps*nek nevezték a romanizált bennszülött lakosság saját soraiból kinevezett előjáróit is. Később a *domus principis* a császári ház kiszemelt utódait jelölte.

principatus: a *princeps* szóból származó elnevezés Mommsentől ered, aki a római császárkort két korszakra, *principatus* és *dominatus* korára osztotta fel. A *principatus* időszaka Augustus kitüntető címétől (Kr. e. 27) Diocletianus trónralépésig (Kr. u. 284) tartó alkotmányos monarchiát jelöli, míg a *dominatus* az abszolút monarchia egyik fajtájának tekinthető. Mivel a *principatus* nem fogható fel tisztán alkotmányos monarchiaként, ezt a megnevezést a *dominatus* korában is gyakran használták a császári hatalom megjelölésére (Hydatiusnál is ilyen értelemben szerepel).

priscillianusok, Priscillianistae: ókeresztény irányzat, a legnagyobb hispaniai eretnek mozgalom, amelyet Priscillianus alapított a 4. században. Szemben állt a dogmákat felállító egyházi tanítással, és a dogma nélküli kereszténység eszméjét hirdette. Tagjai szélsőséges aszkézist gyakoroltak, mindenféle törvényt elvetettek. Priscillianust 385-ben boszorkányság vádjával lefejezték; ez volt az első eretnekkivégzés. Kivégzése nagy ellenkezést váltott ki a hívek között, ezért eszméi gyorsan terjedtek; a 6. században szűnt meg tel-

jesen. Priscillianus alakjában a kutatók egy része a szerzetesség egyik korai előfutárát látta, mások szerint viszont eretnek tanokat valló felforgató volt. A 19. század végén fedezték fel írásait (Würzburgi Tractatusok), tanításait pedig Orosius foglalta össze a 414-ben írt *Commonitorium de errore Priscillianistarum* című munkájában.

Procopius: Anthemius, a nyugatrómai császár testvére. Mindketten annak a Procopiusnak a leszármazottai, aki 365-ben rövid időre elfoglalta a keleti trónt. Apjukat is így hívták, ő *patriciusi* rangú *magister militum* volt.

provincia: a latin szó jelentése: tartomány. A köztársaság korai szakaszában egy római tisztviselő hivatali területe, a Kr. e. 3. századtól Italián kívül meghódított terület. Az első két provincia Sardinia és Corsica volt. Kr. e. 27-ben Augustus a provinciákat *senatusi* vagy császári fennhatóság alá sorolta, az újonnan meghódított tartományok pedig császári fennhatóság alá kerültek. A *senatusi* provinciák élén a *proconsul*, a császáriaknál a *legatus* és a *praefectus* állt. Diocletianus idején a provinciák területe lecsökkent, számuk viszont háromszorosára emelkedett.

Pulcheria (399–453): császárné (414–453), Arcadius és Eudoxia lánya, II. Theodosius nővére. 414. július 4-én *augustává* nyilvánították és Aurelianus, a *praefectus praetorio* segítségével ő gyakorolta a hatalmat. Hűséges keresztényként szüzességet fogadott, 421-ben megszervezte fivére házasságát Eudociával. Támogatta Marcianus uralomra jutását 450-ben, és névlegesen feleségül is ment hozzá. 453 júliusában halt meg, vagyonát a szegényekre hagyta.

quinquennalia: a császár uralomra kerülésének ötödik évfordulója.

Ravenna: etruszk-umber alapítású város Gallia Cisalpinában, a Pó deltájánál. A Kr. e. 3. században került a rómaiak kezébe, Kr. e. 46-ban *municipium* lett. Kikötőjét Augustus építtette ki; itt állomásozott a rómaiak adriai flottája. 404-től a nyugatrómai császár székhelye, 493-tól a keleti gót birodalom fővárosa, 582-től a bizánci *exarchatus* központja. Itt található Galla Placidia mauzóleuma és Theoderic síremléke.

Rechiarus, Richiarius (Rechiar): svév király (448–455), a pogány Rechila fia és utóda. 449 elején feleségül vette I. Theoderic vizigót király lányát, majd kifosztotta Hispania északi területeit. 452-ben békét kötött a rómaiakkal; a békét 454-ben megújították. II. Theoderic uralkodásának kezdetén új területek meghódításába kezdett. Theoderic követek útján visszavonulásra kérte, de Rechiarus visszautasította és háborúval fenyegetőzött. 455-ben megtámadta Tarraconensis tartományt, ahonnan sok zsákmányt és foglyot vitt vissza Gallaeiciába. Theoderic 455. október 5-én az Asturica melletti Urbicus folyónál legyőzte Rechariust, aki hajóval próbált menekülni, de 455 decemberében elfogták és megölték. Rechiarus uralkodása alatt tértek át az ariánus hitű svévek először a római kereszténységre.

Rechila: szvév király (438–448), Hermeric fia és utóda, a *catholicus* Rechiarus apja. Háborút viselt Baeticában, legyőzte Andevotust és sok zsákmányt szerzett. 440-ben elfoglalta Emeritát, majd Martylisben foglyul ejtette a rómaiak követét, Censoriust. 441-ben fennhatósága alá vonta Baetica és Carthaginiensis tartományt, 446-ban visszaverte a rómaiak támadását. 448 augusztusában halt meg.

Rechimund, Rechimundus: szvév uralkodó (459–461). 459-ben, mialatt a szvévek egy csoportja Maldras vezetésével Lusitaniában fosztogatott, a Hispania északnyugati részén élő szvévek Rechimund vezetése alatt feldúlták Gallaeciát. 460-ban kifosztotta Auregens és Lucus környékét, majd Frumariusszal vetélkedett a trónért. 461-ben tárgyalásokat folytatott II. Theoderic vizigót királlyal.

Remismund, Remismundus: szvév uralkodó (465–469), Maldras fia és utóda. 461-ben II. Theoderic vizigót király követe a szvéveknél; felesége, és valószínűleg ő is egy ideig a vizigótok udvarában élt. 465-ben, Frumarius halála után a szvévek királyukká választották. II. Theoderic, Remismund hatalmát elismerve fegyvereket és ajándékokat küldött neki, és a vizigót udvarban élő feleségét is elküldte hozzá. 469-ben az új vizigót királlyal, Eurickal ellenséges viszonyba került, ezért Constantinopolisban tárgyalásokat kezdett Leo császárral.

Ricimer, Rechimer, Rechimerius: nyugati *magister utriusque militiae* (456–472), egy szvév férfi és Vallia vizigót lányának fia. 456-ban a sicíliai Agrigentumnál visszaverte a vandálok támadását, majd Corsicánál aratott fölöttük tengeri győzelmet. Avitus megbuktatása után *patricius*ként (457–472) a nyugati birodalom felett uralkodott. 457-ben támogatta Maiorianus trónra jutását, de 461 augusztusában kivégeztette őt. A *senatusi* arisztokrácia támogatásával Libius Severus mellett uralkodott 465-ig, vetélytársai, Aegidius és Marcellinus viszont nem ismerte el hatalmát. 464-ben Bergamumnál legyőzte az alánokat. Libius Severus halála (465. november 14.) és Anthemius trónralépése (467. április 12.) között Ricimer irányította a nyugati birodalmat. 470-ben Anthemius ellen lázadt, majd 472-ben Rómába ellen vonult és megbuktatta Anthemiuszt, akit végül Ricimer unokaöccse, Gundobad gyilkolt meg. Ricimer áprilisban Olybriust ültette a trónra, majd augusztus 18-án vért hányt és meghalt.

Róma, Roma: nevét az etruszk *rumina* nemzetségről vagy a Tiberis etruszk nevééről (Rumon) kapta. A monda szerint a várost Kr. e. 753-ban alapította Romulus a Tiberis alsó folyásánál, kb. 25 kilométerre a folyó torkolatától. A Palatinus és a Quirinalis dombon latin és szabin települések alakultak (10–9. század), amelyek etruszk hatásra egy várossá olvadtak össze (7. század). A korai köztársaság sikeres hódításai egész Itáliára kiterjedő szövetségi állam központjává tették Rómát. Augustus korától kezdve a császárok székhelye, a birodalom politikai, gazdasági és kulturális központja. A *dominatus*

idején az új főváros, Constantinopolis miatt sokat veszített jelentőségéből; többszöri kifosztása (410; 455) után 476-ban pedig a birodalom nyugati része végleg összeomlott. A középkortól a pápaság székhelye volt (754–1870).

Római Birodalom: az ókor legnagyobb és legjelentősebb állama. Központja Róma volt, ahonnan fokozatosan meghódították Italiát, majd a Földközi-tenger körüli területeket. A birodalom Traianus idején érte el legnagyobb kiterjedését: Italián és a Földközi-tenger szigetvilágán kívül ide tartozott Britannia, Gallia, Germania superior, Hispania, a Dunától délre eső területek, Dacia, Macedonia, Achaia, Kis-Ázsia, Mesopotamia, Armenia, Syria, Iudaea és az észak-africai partvidék. A 2. századtól a szomszédos államok és törzsek betörései csökkentették a birodalom területét. Theodosius halálakor, 395-ben a birodalmat két részre osztották; a Nyugatrómai Birodalom 476-ban megszűnt, a Keletrómai Birodalom területén pedig a bizánci császárság működött 1453-ig.

Sabinus: Hispalis püspöke 441-ig, ezt követően 458-ig száműzetésben élt.

Salamon, Salomon, héb. **Selómó:** Izrael utolsó királya, Dávid fia. Salamon építette fel Hierosolymában az első templomot.

Salla: *dux* Hispaniában (483). II. Theoderic 466-ban a szvévekhez küldte követként. 483-ban Zeno püspökkel újjáépítették többek között Emerita hídját.

Sámson, Samson: nagy erejű zsidó hős, Izrael egyik bírja.

Scallabis, Scallavis [Santarém]: város Lusitania nyugati részén, a Tejo jobb partján. A rómaiak uralma után Praesidium Iuliumnak is nevezték; ma a bor, bika- és lótényésztés egyik központja Portugáliában.

Sebastianus: trónbitorló Galliában (412–413). 412-ben nyilvánította társ-császárává Iovinus, akit a burgundok és az alánok emeltek *augustusszá*. At-haulf és a császári csapatok 413-ban Narbónál elfogták, majd Dardanus kivégezte.

Sebastianus: nyugati *magister utriusque militiae* (432–433), Bonifatius veje. 433-ban Aëtius elűzte őt a palotából. 434-ben Keletre hajózott, és egy ideig Hellespontoson tevékenykedett. 444-ben Constantinopolisból kellett elmenekülnie, Theoderic ellenségévé nyilvánította. 445-ben Barcionából a vandálokhoz költözött át, 449-ben pedig Gaiserichez menekült, de ő megölette.

Semiramis (Szemirámisz): Ninus (V. Samsi-Adad) asszír király Babilóniából származó felesége. Ninus halála után *regensként* uralkodott kiskorú fia, III. Adad-narári (Kr. e. 809–782) helyett.

senator: a *senatus* tagja.

senatus: a latin *senex* (öreg) szóból. A római állam legfőbb tanácsadó testülete, eredetileg tagjai a *patriciusok*, élén a *princeps senatus* állt. Feladata a törvények megerősítése, tisztségviselők ellenőrzése, a külpolitika, a pénzügy és a vallási élet irányítása. Létszáma kezdetben 100, a korai köztársaság idején 300, Sullától 600, Caesar alatt 900, Augustus óta ismét 600, a késő császár-

korban 2000 volt. A *senatus* névjegyzékét Kr. e. 313-tól a censor, később a császár állította össze. A császárkorban a testületet fokozatosan megfosztották politikai hatalmától, tagjai, a *senatorok* közül kerültek ki a közhivatalok vezetői, a tartományok helytartói és a *legiók* parancsnokai. Gallienus uralkodásától már katonai pályára sem léphettek. I. Constantinus Constantinopolisban létrehozott egy másodrangú *senatust*, később pedig már csak a *praefectus urbi* tanácsadó szerve volt.

Severus (Sulpicius Severus, 360 k.–420 k.): latin keresztény író, Tours-i Szent Márton tanítványa. 399-ben az ő hatására mondott le minden vagyonáról, és kolostort alapított a dél-galliai Primuliacumban. Vázlatszerű világkrónikája (*Chronicorum libri II*) a világ kezdetétől 400-ig terjed, Vita Sancti Martini című munkájában pedig Márton életét és csodáit mutatja be. Írt még leveleket és dialógusokat.

Severus (Libius Severus): nyugatrómai császár (461–465). 461. november 19-én választották meg Maiorianus utódjául Ravennában, de csak névleges uralkodó volt, mivel valójában Ricimer, a *magister militum* kezében volt a hatalom. A vandálok nyíltan uralma ellen foglaltak állást, és 465-ben megtámadták Italiát és Siciliát. 465. november 14-én Ricimer mérgezte meg Rómában.

Sicilia, gör. Szikelia [Szcília]: a Földközi-tenger legnagyobb szigete, gyakran Trinakriának (háromszögletű) is nevezik. A Kr. e. 8. században a görögök gyarmatosították, és számos várost alapítottak itt (Szürakuszai, Akragasz, Szelinusz, Himera, Messzana). A karthágóiak több alkalommal megpróbálták elfoglalni a szigetet, végül Kr. e. 227-ben Sicilia Róma szövetségese lett, Kr. e. 212-ben pedig Marcellus elfoglalta és provinciává alakította. 440-ben Siciliában megjelentek a vandálok, 453-ban elfoglalták az osztrigótok, 535-ben a bizánciak, 827-ben a szaracénok, 1061-ben pedig a normanok. Kedvező földrajzi fekvése és gabonatermelése miatt jelentős Róma számára.

silingek, Silingi: lásd vandálok

Simplicius: pápa (468. március 3.–483. március 10.) Uralkodása alatt Keleten a monofiziták ellen kellett küzdenie; az igaz hit és az egyházi fegyelem szigorú őrének tartják. Simplicius fogadta el az egész egyház számára az adventi időszak megtartását. Pápasága idején emelték a Santo Stefano Rotondo templomot az első vértanú, Szent István tiszteletére.

Singillio, Singilium, Singilis [Genil, Jenil]: a Guadalquivir mellékfolyója Baeticában, Granada, Cordoba és Sevilla tartományban.

Siricius: pápa (384. december 15.–399. november 26.) I. Theodosius császár segítségével megfékezte a manicheusokat és priscilliánusokat, de tiltakozott a vezetők halálbüntetése ellen. Szigorúan védte a papi cölibátust. Siricius használta először a *pápa* címet.

spatharius: a hosszú, kétélű karddal, a *spathával* felszerelt katona. Ezt a fegyvert germán-kelta mintára alakították ki, a késő császárkorban ez váltotta fel a lovasság rövid kardját, a *gladiust*.

Spinio, Ospinio: lásd Ascanius

Stephanus, Stefanus (István): a hét zsidó *diaconus* egyike, a 60-as évek üldözéseinek esett áldozatul (vö. ApCsel 6,8–8,3). Stephanus az egyház első vértanúja.

Sunieric, Suniericus, Sunicus, Sonericus: vizigót *dux* és *comes* (459–461). 459-ben II. Theoderic hadseregének egy részével Baeticába küldte, majd Nepotianusszal hírt vitt a Maiorianus és II. Theoderic közötti békéről. 460-ban a gótokkal kifosztotta a szvéveket Lucus közelében, majd elfoglalta Scallabis városát. 461-ben visszatért Galliába.

Syagrius, Siagrius: Lucus püspöke Pastorral 433 körül.

Symphosius: gallaeciai püspök 399 körül. Hermeric 433-ban követként az udvarhoz küldte.

synodus: a *szünodosz* (összejövétel, gyűlés, zsinat) görög szó latinos átírása. Az egyházatyák és püspökök ezen a gyűlésen döntöttek vitás kérdésekről. I. Constantinus hívott össze először az egész lakott világra kiterjedő gyűlést. A Chronica eseményeinek idejére a constantinopolisi (381), az epheszoszi (431) és a khalkedóni (451) egyetemes zsinat esik, bár Hydatius a 399–400-as toletumi püspöki tanácskozást is ennek nevezi.

szvévek, Suevi, Suaevi, Suebi (suebek, suebusok, svévek, szvébek): a nyugati germánok egyik legnagyobb népcsoportja, tagjaik és területük állandóan változott. Őshazájuk Észak-Brandenburg és Mecklenburg vidéke; a Kr. e. 1. századtól innen vándoroltak dél felé, és egészen a Közép-Duna vidékéig terjeszkedtek. A törzsszövetséghez tartoztak a semnonok (a későbbi alemannok), a markomannok, a kvádok és a hermundurok. Nevüket Tacitus használja a legtágabb értelemben: az összes, Duna és a Balti-tenger közötti területen élő törzset így nevezi, s még a tengert is *Suebicum marénak* hívja. A szvévek egy része Ariovistus király vezetésével egészen Galliáig nyomult előre, ahol Kr. e. 58-ban vereséget szenvedtek Caesartól. A szvévek vezető szerepet játszottak Maroboduus birodalmában. 406-ban Radagaisus irányítása alatt más törzsekkel betörték Italiába. 409-ben Hermeneric király vezetésével a vandálokkal és az alánokkal együtt Hispaniába érkeztek, majd Gallaecia északnyugati részén telepedtek le, és Bracara [Braga] központtal birodalmat alapítottak (425–584). A szvévek által lakott vidék Hispania legkevésbé romanizált területe volt, így uralmuk törzsi jellege a későbbi királyok alatt is megmaradt. Heremigarius 429-ben a szomszédos vandálokra támadt, de vereséget szenvedett. Rechila uralkodása alatt dél felé terjeszkedtek, 441-ben meghódították Baeticát és Lusitaniát. Rechiarius volt az első germán király, aki az ariánus hitről áttért a római kereszténységre, és megtérítette népét is. 448-tól támadásokat intézett

az Ebro völgyében, 452-ben pedig békét kötött a rómaiakkal, amelyet 454-ben megerősítettek. Amikor 455-ben megtámadta a római uralom alatt álló Tarraconensist, Avitus II. Theodericet küldte ellene, 456-ban az Orbigo folyónál azonban legyőzték és megölték Rechiariust. 457-ben a szvévek politikai egysége felbomlott, és két külön király, Maldras és Framtane uralkodott felettük. Remismundnak még egyszer sikerült egyesítenie a népet, tárgyalásokat kezdett I. Leo császárral, és újra szembefodult a vizigótokkal. 469-nél fejeződik be Hydatius Chronicája; ezt követően csak a 6. század közepén hallunk újra a szvévekről. Kezdetben igyekeztek megtartani függetlenségüket a vizigót uralkodókkal szemben (Miro, Eboric, Audeca, Malaric), 584-ben, Leovigild támadása után viszont végleg az uralmuk alá kerültek. Nevük a sváb név elődjének tekinthető; közvetlen őseik az alemann szvévek. (Gallaeciai királyságukról bővebben: Thompson 1982, 161–187.)

Tarraco, Terraco [Tarragona]: kikötőváros Hispania északkeleti részén, Hispania Tarraconensis fővárosa. Az őslakó ibérek alapították, Kr. e. 218-ban foglalták el a rómaiak. Caesar óta Colonia Iulia Victrix a neve.

Tarraconensis, Terraconensis, Hispania Citerior: Hispania egyik tartománya, fővárosa Tarraco volt.

Templom: épületegyüttes, amely Hierosolyma vallási központját jelentette. Először Salamon (Kr. e. 972–932) építette fel, de ezt Kr. e. 587-ben a babiloniak felégették, ezért Zorobábel újjáépítette. Heródes Kr. e. 20-ban megnagyobbította a Templomot, de Kr. u. 70-ben a rómaiak felgyújtották és lerombolták.

Theoderic, Theodericus, Theodor, Theodorus, Theodoricus (Theoderic, I. Theoderich): vizigót király (418–451), a tolosai gót állam megalapítója, Alaric veje. 418-ban befejezte a vizigótok áttelepítését Aquitániába. Avitusszal folytatott tárgyalásai eredményeképpen gót szövetségesek harcoltak a római hadseregben 427 körül. 430-ban Aëtius Arelate közelében legyőzte a vizigótokat, és megölte vezérüket. 436-ban ismét kitört a háború, a gótok városokat foglaltak el Aquitániában, és megostromolták Narbót. 437-ben Avitus rávette Theodericet, hogy fogadja el Aëtius békefeltételeit, 438-ban azonban hatalmas vereséget szenvedett a mons Colubrariuson. 439-ben elfogták és megölték Litoriust, majd békét kötöttek a rómaiakkal. 450-ben Attila javaslatára feladta a szövetséget, majd a hunokat támogatta, Attila galliai benyomulása után viszont serege a rómaiakkal egyesült. Theoderic 451-ben, a catalaunumi csatában halt meg.

Theoderic, Theodericus, Theodoricus, Theudericus, Theudoricus (Theoderic, II. Theoderich): vizigót király (453–466), Alaric unokája, I. Theoderic fia, Thorismund, Frederic és Euric testvére. Közeli barátságba került Avitusszal, aki apja tolosai udvarában vendégeskedett. Theoderic buzdítására foglalta el a nyugatrómai trónt Avitus, mert vizigót támogatást ígért neki.

Szövetségeseit, a burgundokat Galliában telepítette le. 455 decemberében legyőzte Rechiariust, a szvévek királyát, és Aioulfot tette meg vezetőjüknek, de 457 júniusában hűtlensége miatt meg kellett ölnie. 458-tól több alkalommal küldött követeket a szvévekhez, végül 465-ben engedélyezte, hogy saját uralkodójuk, Remismund legyen a király. 461-ben elfoglalta Narbót, 463-ban Aegidius ellen harcolt, de vereséget szenvedett Aurelianum [Orléans] mellett, majd megölte fivérét Fredericet. Theoderickel hasonlóképpen saját testvére, Euric végzett 466-ban.

Theodosius (I. Nagy Theodosius, 347–395): római társcsászár (379–394), majd egyeduralkodó (394–395). Apja 369-től *magister equitum*, 373–374 körül Moesia Prima helytartója. I. Valentinianus felségárulás vádjával 375-ben elítélte, 376-ban Gratianus kivégeztette őt. A Hispaniába visszavonult Theodosiust Gratianus a dunai front *magister militum*ává nevezte ki, sikerei után pedig Sirmiumban 379. január 19-én *augustus*sá választották. Harcolt a vizigótok ellen, majd 382-ben békét kötött velük és szövetségesként, elsőként a germán népek közül, az Al-Dunától délre engedélyezte letelepedésüket. Miután 383-ban Maximus megölte Gratianust, lerohanta Galliát és 387-ben Italiát, 388-ban Theodosius Siscianál [Sisak] és Poetovionál [Ptuj] legyőzte és Aquileiában lefejeztette a trónbitorlót. Theodosius ezután a nyugati területek irányítását a germán Arbogast kezében hagyta, aki Eugeniust támogatva megpróbálta kikiáltani függetlenségét. Theodosius 394 szeptemberében a Frigidus folyónál győzte le seregét, Eugeniust pedig kivégeztette. Theodosiust számos szerző gótbarátnak nevezi, de az újabb kutatások barbárellenesséről tanúskodnak (Székely 2003). Bár sikerült a birodalom két felét egyesítenie, pár hónap múlva, 395. január 17-én meghalt. A Nagy jelzőt jámbor kereszténységéért érdemelte ki: határozottan támogatta a nicaei *catholicus* hitvallást, és fellépett az eretnekségek ellen. 387 óta nagy befolyást gyakorolt rá Ambrosius püspök. Flavia Flaccilla 376–386 között volt a felesége, tőle született Arcadius és Honorius, majd II. Valentinianus egyik nővérét, Gallát vette el, akitől származik Galla Placidia, aki Athaulf, később III. Constantius felesége volt.

Theodosius (II. Theodosius, 401–450): keletrómai császár (402–450), Arcadius és Eudoxia fia. 402 január 10-től apja *augustus*-társa, annak halála, 408. május 1. után pedig egyedüli császár. Kiskorúsága idején a hatalom a pogány Anthemius kezében volt, aki helyreállította a jó viszonyt a ravennai udvarral, és a perzsákkal szerződést kötött. Az esetleges hun vagy germán betörés ellen a dunai flottákat megerősítették, és 413-ban Constantinopolis körül megépítették a Theodosius-féle falat, amely Propontistól az Aranyzarv öbölig húzódtott. 414-től Theodosius nővére, Pulcheria vette át az irányítást *augustaként*, 421. június 7-én pedig Theodosius feleségül vette Eudociát, az athéni szofista Leontiosz lányát, akit 423-ban kineveztek *augustává*. 425-ben elfogadták, hogy unokaöccse, III. Valentinianus üljön a nyugati birodalom trón-

jára, de betegsége miatt nem ő, hanem Hélión, a *magister officiorum* koronázta meg. 425-ben Constantinopolisban egyetemet hozott létre Iulianus Apostata segítségével, 438-ban pedig kiadta a Codex Theodosianust, melynek 16 könyve a korábbi évszázad császári törvényeit gyűjti össze, és alapjául szolgált a későbbi Codex Iustinianus és a germán népek törvénykönyveinek megalkotásához. Theodosius szigorúan bánt az eretnekekkel; 429-ben megszüntették Syria Palaestinában a zsidó főpapi tisztséget. 450. július 28-án leesett a lováról és meghalt. Theodosius 49 évig volt *augustus*, 42 évig pedig egyedüli keletrómai császár; ezzel az egész római történelem során ő uralkodott a leghosszabb ideig.

Theophilus, Theofilus, Theofilus: Alexandria pátriárkája (385–412). Theophilus a szerzője egy húsvéti szertartásra vonatkozó időrendi jegyzéknek.

Therasia, Terasia: Paulinus szent életű felesége.

Thoribius, Torribius: püspök 445 körül; Hydatiusszal együtt kihallgatta és leleplezte az Asturiciában bujkáló manicheusokat.

Thorismund, Thorismodus, Thurismus: vizigót király (451–453), I. Theoderic fia. 451-ben részt vett a catalaunumi csatában, apja halála után még a csatamezőn kiáltották királlyá. A csata után visszasietett Tolosába, hogy megvédje trónját a testvéreitől. 453-ban legyőzte a Loire-től északra élő alánokat, majd megostromolta Arelate városát. Thorismund számtalan háborút viselt, hogy megnövelje a vizigótok területét, valószínűleg ez is hozzájárult halálához: Arelate városában testvérei ölték meg.

Thracia, gör. Thrakia, Thraké [Thrákia]: tartomány a Balkán-félsziget délkeleti részén. A Kr. e. 8. századtól a görögök *coloniá*kat alapítottak a területen. II. Philipposz és Nagy Sándor elfoglalta a Thráciát, majd a terület nagy részéből Marcus Crassus szervezett Moesia néven római provinciát. Teljesen Kr. u. 46-ban hódította meg Tiberius.

Tiberius (Kr. e. 42–Kr. u. 37): római császár (Kr. u. 14–37). Kr. e. 11-ben feleségül vette Iuliát, Augustus lányát, Kr. u. 4-ben Augustus örökbe fogadta őt. 5-ben helyreállította a Rajna és a Weser közti tartományok nyugalmát, később leverte a pannoniai és dalmát lázadást. 14-ben császárrá választották. Rendezte az állam közigazgatását és pénzügyeit, majd Capri szigetére távozott; ezalatt Seianus kezében volt a római hatalom (23–31). Tiberius féltette hatalmát, ezért felségsértési pereket és vagyonekobzásokat hajtott végre környezetében, Seianust pedig megölette. A császárt végül 37. március 16-án fojtotta meg Macro.

Toletum [Toledo]: város Hispania Tarraconensis területén, a Tagus [Tajo] partján. Kr. e. 192-ben került a rómaiak kezébe. Az 5. században az alánok és a szvévek foglalták el, majd 580-ban a vizigót királyság fővárosa lett.

Tolosa [Toulouse]: város Gallia Narbonensis területén, a Garonne torkolatánál. 419-től a vizigótok székhelye volt, 507-ben pedig Chlodvig foglalta el a várost.

Treveri, Treviri, Augusta Treverorum [Trier]: város a Mosel mentén, a treverek régi kulturális központja. Kr. u. 70 körül lett római *colonia*, majd igazgatási és közlekedési csomóponttá fejlődött. 275–276-ban a germánok elpusztították, Constantius Chlorus viszont újra felépíttette, Diocletianus pedig 293-ban a négy császári központ egyikévé tette.

tribunus: római tisztviselők és katonai parancsnokok címe, akik katonai, polgári vagy vallási hivatalokat töltöttek be. A császárkorban minden *legiónak* egy *senatori* és öt lovagrendi katonai *tribunusa* volt.

tricennalia: a császár hatalomra kerülésének harmincadik évfordulója.

Troia, Tróasz, Ilion [Trója]: város Kis-Ázsia északnyugati részén. Feltárását Schliemann és Dörpfeld (1871–1894), majd Blegen (1932–1938) végezte; kilenc meghatározott ásatási réteget különböztettek meg. A Kr. e. 3. évezred elejétől fejedelmi székhely volt, 1900–1300 között virágkorát élte. A földrengések után újjáépítették; az Iliászban feltehetően az 1200 körüli Trójáról olvashatunk.

Turoni [Tours]: város Gallia nyugati részén, Gallia Lugdunensisben, a Loire bal partján. A rómaiak uralma alatt Caesarodunum néven volt város, később frank uralom alá került. 732-ben Tours közelében győzte le Martell Károly az arabokat, 835-ben a normannok felégették.

tyrannis (türannisz): görög államforma a Kr. e. 7. század végétől; vezetője a *tyrannus*.

tyrannus (türannosz): a kis-ázsiai vagy etruszk *turan* (úr) szóból. Monarchikus uralkodó, aki a polisz alkotmányát figyelmen kívül hagyva ragadta magához a hatalmat, és megalapította a *tyrannis* uralmi formáját. A latin forrásokban többnyire ellencsászárt, trónbitorlót jelent.

Tyriasso: pontosan nem azonosítható város; 449-ben Basilius itt gyilkolta le bagauda szövetségeseit.

Ulippona, Olisipo [Lisszabon]: Portugália fővárosa az Atlanti-óceán partján, a Tagus [Tajo] torkolatánál. A lusitaniai kelták alapították, a római uralom alatt vált Felicitas Iulia *municipiummá*; a gótok nevezték el Olisipónak. 716-ban az arabok kezébe került.

Urbicus [Orbigo]: az Esla mellékfolyója Hispania Tarraconensis területén, Gallaecia keleti határán.

Utriculum [Otricoli]: város Perugia tartományban, a Tiberis bal partján, a régi Via Flaminia mellett.

Valens (328–378): keletrómai császár (364–378), az idősebb Gratianus második gyermeke. Iulianus és Iovinus alatt *protector domesticus*, fivére, I. Valentinianus idején *tribunus* és keleti társzászár volt Sirmiumban. 366-ban

Nacoleánál [Seyitgazi] leverte Procopius ellencsászár felkelését. 367-től a vizigótok ellen harcolt, 371/372-ben elfojtotta Theodorus antiochiai összeesküvését. 375-től *augustus*, Mezopotámiában legyőzte a perzsákat. 376-ban a hunok elől menekülő vizigótok átkeltek a Dunán és letelepedtek, rövidesen azonban nyílt felkelésben törtek ki, és Fritigern vezetésével feldúlták a Balkánt. Valens 378. augusztus 9-én Hadrianopolis mellett vonult a vizigótok ellen, de a római lovasság megfutamodott, a gyalogság megsemmisült, és maga Valens is elpusztul a csatában. Ő volt az utolsó császár, aki elszántan támogatta az arianizmust, és üldözést indított a *catholicusok* ellen.

Valentinianus, ifjabb (II. Valentinianus, 371–392): nyugati társceszárr (375–392), I. Valentinianus és Iustina fia, Gratianus egyik féltestvére. 375. november 22-én Aquincumban kiáltották ki katonái négyévesen Gratianus társceszárává. Mindez Gratianus tudta nélkül történt, aki ennek ellenére elfogadta a helyzetet és támogatta testvérét. 383-ban előnyös békeszerződést kötött Maximusszal, aki legyőzte Gratianust. 384-ben zajlott Symmachus és Ambrosius vitája a Victoria-oltár eltávolításával kapcsolatban; 386-ban türelmi rendeletet bocsátott ki az ariánusok felé. 387-ben, Maximus támadásakor Theodosiushoz menekült, aki elismerte őt a nyugati rész császárának, de hatásköre Galliára korlátozódott. 392. május 15-én Vienna közelében ölte meg Arbogast.

Valentinianus (III. Valentinianus, 419–455): nyugatrómai császár (425–455), III. Constantius és Placidia fia, Honorius féltestvére. Honorius 421-ben jelölte ki örököséül, 423-ban azonban anyjával együtt II. Theodosius constantinopolisi udvarába kellett menekülniük. Honorius trónját Iohannes foglalta el, akit 425-ben győzött le Ardaburius és Aspar. Az előző évi *caesari* kinevezés után 425-ben Valentinianust Rómában *augustus*sá választották. Uralmának elején anyja, Placidia gyakorolta a hatalmat, majd fokozatosan Aëtius hadvezér befolyása alá került. A 451-es catalaunumi győzelem után meggyilkolta Aëtius, majd Petronius Maximus biztatására éppen Aëtius hívei, Thraustila és Optila ölték meg a császárt 455. március 16-án, amikor a Mars-mezőn gyakorolta az íjászatot. Valentinianus 444-es dekrétumával elismerte és növelte a pápa hatalmát; számos emberbaráti törvénye született a szegények védelmével és az adók csökkentésével kapcsolatban.

Vallia: vizigót király (415–418), Ricimer nagyapja. A rómaiakkal való békekötésnél túsokat adott, és élelemszállítmány fejében megígérte, hogy harcol más barbár törzsek ellen. 415-ben megpróbálta népét Hispaniából Africába átvetetni. 416–418 között harcolt az alánokkal és a vandálokkal Gallaciában, Lusitániában és Baeticában. 418-ban megegyezett a rómaiakkal, hogy letelepíti népét Aquitania Secundában és a környező városokban.

vandálok, Vandali, Vandoli, Wandali: keleti germán törzs, őshazájuk a Jütland-félszigeten, majd a Kr. e. I. századtól a mai Odera, Weichsel, Szudéták és Kárpátok közötti terület volt. A siling vandálok a mai Szilézia területén, a

hasding vandálok a Tisza felső folyásánál éltek. A gepidák 2. századi megjelenésekor délebbre húzódtak, és a mai Észak-Magyarorszáig nyomultak előre. A 4. században betelepültek Pannoniába, és zsoldosokat adtak a római hadseregnek, akik közül a legnagyobb befolyásra Stilicho tett szert. A hunok előretörésekor Godigisel király vezetésével elhagyták lakóhelyüket, majd az alánokkal és a szvévekkel nyugatra indultak. 406-ban a hasding király, Gunderic vezetésével áttörték a rajnai limest, 409-ben a Pireneusokat is. 418-ban a vizigót király, Athaulf vereséget mért a siling vandálokra és az alánokra Dél-Galliában, így azok csatlakoznak a hasdingekhez. Gunderic halála után féltestvérét, Gaisericet választották királlyá. 429-ben Bonifatius hívására a vandálok átkeltek Africába, 431-ben elfoglalták Hippo városát, majd 439-ben Karthágót is. A keletrómai flotta 431-ben és 441-ben sem tudta hadjárataival visszafoglalni a vandálok területeit, ezért III. Valentinianus kénytelen volt elismerni a vandálok uralmát az elfoglalt területek felett; államuk 429–534 között állt fenn. 445-ben Gaiseric fia, Huneric eljegyezte a nyugatrómai császár lányát, Eudociát. Valentinianus halála után 455-ben Gaiseric elfoglalta és kirabolta Rómát, majd megszerezte Siciliát, Sardiniát, Corsicát és a Baleári-szigeteket is. 468-ban hatalmas keletrómai hajóhad vonult a vandálok ellen, de eredménytelenül, így 474-ben a császárnak is el kellett ismernie a vandál királyság önállóságát. 533–534-ben Belisar Bizánchoz csatolta birodalmukat.

Vardullia: Hispania északi része, Cantabria mellett.

Vasconia: a vasconok (baszkok) földje Hispania Tarraconensis területén, Spanyolország északkeleti részén, az Iberus és a Pireneusok között. Fővárosa Pompaelo [Pamplona] volt.

Vetto: a gótok egyik árulója 431-ben.

vicarius: eredetileg hivatalnokot, tisztet helyettesítő tisztviselő megjelölése. A Kr. u. 3. századtól a helytartót helyettesítő *procurator* neve, Diocletianus idejétől pedig a *praefectus praetorio* helyettese. Hivatalos megszólítása a *vir clarissimus* vagy *spectabilis* volt.

Victor: Maximus nyugati ellencsászár fia. 387-ben csecsemőként apja tárcsászára volt, Treveriben pénzt vertek a tiszteletére. Amikor apja Italiára támadt, Galliában hagyta hátra őt. Theodosius végül halálbüntetést mért Maximusra Aquileia mellett, Arbogast pedig Victort gyilkolta meg.

Vienna [Vienne]: város Gallia Narbonensis területén, a Gère és Rhone összefolyásánál. Vienna Allobrogum vagy Galliae néven a gall allobrogok központja volt, Diocletianus óta pedig a Provincia Viennensis székhelye. Augustus hat kilométer hosszú körfallal vette körül, később több császár székhelye is volt. Gallia a kereszténység bölcsőjét tisztelte benne, 413–534 között a burgund királyság székhelye volt.

vir illustris: jelentése: ragyogó, fényességes férfi. A *senatorok* kiegészítő rangja, megszólítása a Kr. u. 4. századtól. Ez a cím a két birodalomrész 14–14 legfontosabb tisztségviselőjét illette meg.

Vitus: *magister utriusque militiae* Hispaniában. 446-ban Carthaginiensis és Baetica lakosaira támadt, de a szvévek megtámadták és legyőzték gót szövetségeseit. Vitus ezért megfutamodott, a szvévek pedig kifosztották a provinciákat.

Xystus (III. Sixtus): pápa (432. július 31.–440. augusztus 19.) Fontos szerepet játszott a keresztény hit elterjesztésében Európa északi részén. Pápasága alatt építették a római S. Maria Maggiore bazilikát.

zsidók, Hebraei, Hebrei: a Kr. e. 13–12. században Palesztina területére bevándorolt sémi nomád törzsek közössége. Kr. e. 1000 körül kialakult a királyság, első uralkodójuk Saul volt. Az izraeli királyság utódai, Dávid és Salamon idején élte fénykorát; központja Hierosolyma lett.

KRONOLÓGIA

A *Chronica* kézírataiban öt különböző kronológiai rendszer szerepel a jobb oldali margón feltüntetve: az uralkodási évek, az olimpiászok, a hispaniai aerák, az Ábrahám születésétől számított évek és a ioboleusok. Ezek a datálási módszerek megfelelnek a korabeli gyakorlatnak, és maga Hydatius is Hieronymushoz hasonlóan alkalmazta őket.

Egy *uralkodási év* egy consuli vagy naptári évnek felel meg, amely januártól decemberig tart; ezen belül a történeti események kronológiai rendben vannak feltüntetve. Egy *olimpiász* (*olympias*) a görög időszámítás szerint négy évet jelöl, de az uralkodási évekhez viszonyított elhelyezésük nem mutat szabályosságot. Nem tudjuk azt sem, Hydatius az év elejétől vagy a közepétől számolta az olimpiászokat, hiszen ezek eredetileg júliusban kezdődtek. Valószínűleg az olimpiászokat utólag csatolta hozzá a *Chronica* már befejezett kronológiájához, és nem próbálta őket összehangolni az aktuális naptári időszámítással. A *hispaniai aera* a kor kedvelt időszámítási módszere volt, Kr. e. 38-tól, a tartomány római meghódításától számolta az éveket. Különösen Gallacia és Lusitania területén volt elterjedt.

Ábrahám születésénél kezdődik Euszebiosz munkája, az ezt követő időszakot pedig dekádokra osztották fel. Hieronymus utolsó dekádja 2390 volt, ez megközelítőleg 373-ra helyezhető; ehhez képest tette Hydatius az Ábrahám születésétől számított 2400. évet Theodosius uralkodásának ötödik évére, 383-ra. A *ioboleusok* Krisztus mennybemenetelétől számolják az időt 50 évenként. A fent említett apokrif apokalipszis szerint a 9. ioboleus idején, 482-ben lesz Krisztus második eljövele. A *mai időszámítás* szerinti datálás az eredeti kéziratban nem szerepel, ezt, ahogyan a fordítás szövegében is, a könnyebb használhatóság kedvéért tüntettem fel.

Az alábbi kronológiai táblázat a legjelentősebb (*BHGMc*) kéziratok margóján előforduló jelöléseket foglalja össze Burgess (1993, 135) alapján, kiegészítve és javítva annak adatait.

<u>I. THEODOSIUS</u> (379–395)	1					379
	2	290				380
	3					381
	4		420		VII	382
MAGNUS MAXIMUS (383–388)	5			<u>2400</u>		383
FLAVIUS VICTOR (384–388)	6	291				384
	7					385
	8					386
	9					387
	10	292				388
	11					389
	12					390
	13					391
EUGENIUS (392–394)	14	293	430	<u>2410</u>		392
	15					393
	16					394
<u>ARCADIUS / HONORIUS</u>	17					395
(395–408) (395–423)	2	294				396
	3					397
	4					398
	5					399
	6	295				400
	7					401
	8		440			402
	9			<u>2420</u>		403
	10	296				404
	11		445			405
	12					406
III. CONSTANTINUS (407–411)	13					407
II. THEODOSIUS (408–450)	14					408
PRISCUS ATTALUS (409–410)	15	297	447			409
MAXIMUS (409–411)	16					410
IOVINUS (411–413)	17					411
	18	298	450	<u>2430</u>		412
	19					413
PRISCUS ATTALUS (414–415)	20					414

	21				415
	22	299			416
	23				417
MAXIMUS (418–421)	24				418
	25				419
	26				420
III. CONSTANTIUS (421)	27	300			421
	28		460		422
IOHANNES (423–425)	29			<u>2440</u>	423
	30	301			424
<u>III. VALENTINIANUS</u> (425–455)	1				425
	2				426
	3				427
	4				428
	5	302			429
	6				430
	7				431
	8	303	470	<u>2450</u> VIII	432
	9				433
	10				434
	11				435
	12	304			436
	13				437
	14				438
	15				439
	16				440
	17	305			441
	18		480		442
	19			<u>2460</u>	443
	20				444
	21	306			445
	22				446
	23				447
	24				448
	25	307			449
	26				449

MARCIANUS (450–457)	27				450
	28	308	490	<u>2470</u>	451
	29				452–453
	30				453–454
PETRONIUS MAXIMUS (455)	31				455
<u>AVITUS</u> (455–456)	1	309			456
	2		494		456–457
	3				456–457
<u>I. LEO / MAIORIANUS</u>	1				457
(457–474) (457–461)	2		495		458
	3	310			459
	4				460
	5			<u>2480</u>	461
<u>LIBIUS SEVERUS</u> (461–465)	1	311	500		462
	2		501		463
	3		502		464–465
	4		503		465–466
<u>ANTHEMIUS</u> (467–472)	1	312	504		466–467
	2		505		468

BIBLIOGRÁFIA

- Adamik T., Római irodalom a késő császárkorban: Seneca Kiadó, 1996.
- Anderle Á., Megosztott Hispánia: Budapest, 1985.
- Anderle Á., Spanyolország története: Budapest, 1999.
- Burgess, R. W., *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana*: Oxford, 1993.
- Burgess, R. W., *Hydatius: A Late Roman Chronicler in Post-Roman Spain. An Historiographical Study and New Critical Edition of the Chronicle*: D. Phil. thesis, Oxford, 1989.
- Burgess, R. W., *A New Reading for Hydatius Chronicle 177 and the Defeat of the Huns in Italy*: *Phoenix* 42, 1988, 357–363.
- Campos, J., Idacio, obispo de Chaves, su *Cronicón*: Salamanca, 1984.
- Chadwick, H., *A korai egyház*: ford. Ertsey K.–Tornai Sz., Budapest, 1999.
- Collins, R., *The Western Kingdoms*, in: *The Cambridge Ancient History XIV*, Cambridge, 2000, 112–134.
- Courtois, C., *Auteurs et Scribes. Remarques sur la Chronique d'Hydace*: *Byzantion* 21, 1951, 23–54.
- Czúth B.–Szádeczky-Kardoss S., *A bagauda mozgalmak Hispaniában*: *Antik Tanulmányok* 3, 1956, 175–180.
- Czúth B.–Szádeczky-Kardoss S., *Bagaudák az Alpokban*: *Antik Tanulmányok* 4, 1957, 116–122.
- Diós I. (szerk.), *A szentek élete*: Budapest, 1984.
- García del Corral, I. L., *Chrónica del obispo Idacio*: *Revista de Ciencias históricas* 4, 1886, 330–363.
- Grant, M., *Róma császárai*: ford. Borhy L., Budapest, 1996, 235–328.
- Heussi, K., *Az egyháztörténet kézikönyve*: ford. Magyar I., Budapest, 2000, 89–139.
- Macías, M., *Chronicón de Idacio*: Orense, 1906.
- Martindale, J. R.–Jones, A. H. M.–Morris, J., *The Prosopography of the Later Roman Empire I*: Cambridge, 1971.
- Martindale, J. R., *The Prosopography of the Later Roman Empire II*: Cambridge, 1980.
- Mommsen, Th. (ed.), *Hydatii Lemici continuatio chronicorum Hieronymianorum*, in: *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi (MGH AA) XI, Chronica minora IV–VII saec. (CM) 2*, Berlin, 1894 (repr. Munich, 1981), 1–36.
- Muhlberger, S., *The Fifth-Century Chroniclers. Prosper, Hydatius and the Gallic Chronicler of 452*: Leeds, 1990.

- Nautin, P., *L'Introduction d'Hydace à sa continuation de la Chronique d'Eusèbe et Jérôme: Revue d'histoire des textes* 14–15, 1984–1985, 143–153.
- Németh Gy. (szerk.), *Római történeti kézikönyv*: Budapest, 2001.
- Orosz I. (szerk.), *Európa a korai középkorban*: Debrecen, 1999, 3–94.
- Szádeczky-Kardoss S., *Zur Interpretation zweier Hydatius-Stellen: Helikon* I/1, Napoli, 1961, 148–152.
- Székely M., *Sevillai Izidor: A gótok, vandálok és szvévek története*: Szeged, 1998.
- Székely M., *Apuntes sobre el nacimiento de la Historia de los vándalos de Isidoro de Sevilla: Acta Hispanica* 7, Szeged, 2002, 7–16.
- Székely M., *Theodosius amator pacis generisque Gothorum. Theodosius gót politikájáról: Aetas* 18, 2003/3–4, 24–32.
- Szepessy T., *Csoda és ironia. Paulinus Nolanus 6. Nataliciuma: Antik Tanulmányok* 22, 1975, 44–54.
- Thompson, E. A., *The Early Germans*: Oxford, 1965.
- Thompson, E. A., *The End of Roman-Spain: Nottingham Medieval Studies* 20, 1976, 3–28.
- Thompson, E. A., *Romans and Barbarians. The Decline of the Western Empire*: Madison, Wisconsin, 1982.
- Torres Rodríguez, C., *El Reino de los Suevos: La Coruña*, 1977.
- Tranoy, A., *Hydace: Chronique: 2 vols., Sources Chrétiennes, vols. 218–219, Paris*, 1974.
- Vanyó L., *Az ókeresztény egyház és irodalma*: Budapest, 1980.
- Várady L., *Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik*: Budapest, 1961.

FORRÁSOK

- Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt I–II.: ed. W. Seyfarth, Leipzig, 1978; Ammianus Marcellinus, Róma története: ford. Szepeszy Gy., Budapest, 1993. (*Amm. Marc.*)
- Chronica Gallica ad annum CCCCLII: ed. Th. Mommsen, MGH AA IX., CM 1, 1892, 615–666. (*Chron. Gall. CCCCLII*)
- Consularia Constantinopolitana: ed. Th. Mommsen, MGH AA IX., CM 1, 1892, 197–247. (*Cons. Const.*)
- Eusebii Chronicorum libri duo: ed. A. Schoene, 2 vols., 1866, repr. Dublin–Zürich, 1967.
- Gregorii Turonensis Historia Francorum: ed. W. Arndt, MGH, Script. Rer. Merov. I., Pt. 1, Hannover, 1884. (*Greg. Tur., Hist. Fran.*)
- Hieronymus S. Eusebius produxit Eusebii Pamphili Chronici canones latine vertit, adauxit ad sua tempora: ed. J. K. Fotheringham, London, 1923; Die Chronik des Hieronymus: ed. R. Helm, Berlin, 1956.
- Hydatii Lemici continuatio chronicorum Hieronymianorum: ed. Th. Mommsen, MGH AA XI., CM 2, 1894, 1–36.
- Iordanes, Getica: ed. Th. Mommsen, MGH AA V., 1882; Jordanes, Getica. A gótok eredete és tettei: ford. a PTE Ókortörténeti Tanszékének hallgatói munkaközössége Kiss M. vezetésével, Pécs, 2002. (*Iord., Get.*)
- Isidori Hispalensis historia Gothorum, Wandalorum, Sueborum: ed. Th. Mommsen, MGH AA XI., CM 2, 1894, 241–303; Sevillai Izidor, A gótok, vandálok és szvévek története: ford. Székely M., Szeged, 1998. (*Isid., Hist. Goth.; Wand.; Sueb.*)
- Marcellini comitis chronicon: ed. Th. Mommsen, MGH AA XI., CM 2, 1894, 37–108. (*Marcell. com.*)
- Merobaudis reliquiae: ed. F. Vollmer, MGH AA XIV., 1905; Merobaudes művei: ford. Olajos T., Antik Tanulmányok 13, 1966, 172–188.
- Orosius, Historiae adversum paganos libri VII: ed. C. Zangemeister, CSEL 5., Vienna, 1882.
- Patrologiae Latinae cursus completus 1–221: ed. J. P. Migne, Paris, 1844–1865. (*PL*)
- Prosperi Tironis (Aquitani) epitoma chronicon: ed. Th. Mommsen, MGH AA IX., CM 1, 1892, 341–499. (*Prosp. Aquit.*)
- Sancti Pontii Meropii Paulini Nolani Epistulae et Carmina: ed. W. Hartel, CSEL 29–30., Vienna, 1894.
- Sidonius Apollinaris, Carmina et epistulae: ed. W. B. Anderson, Loeb Class. Libr., Cambridge, 1963–1965. (*Sid. Ap., Carm.; Ep.*)
- Sulpice Sévère, Vie de Saint Martin, ed. J. Fontaine: Paris, 1967–1969; Sulpizio Severo: ed. F. Ghizzoni, Roma, 1983.

GÁBOR SZÉLL
The Chronicle of Hydatius

Hydatius' Chronicle ranks as the best and most interesting Latin history we possess between Ammianus Marcellinus and Gregory of Tours. It is one of the most valuable remaining source for the history of the fifth century, since it is a uniquely detailed source of information on Spain.

In the introduction I summarize what we know about the life of the Gallaecian bishop named Hydatius and the conditions of writing the Chronicle. Hydatius wrote his work as a continuation of Eusebius' *Chronici canones* which is translated by Jerome in Latin and completed up to 378. Hydatius followed this history from 379 to 469. He exposed the failure of Roman power and the ecclesiastical organization of Gallaecia.

I point out the relations and the characteristics of this genre in the fifth and sixth centuries. I present the structure of the manuscript Phillips 1829 (B) which ranks as the best. I also compare the previous modern editions.

This is the first Hungarian translation of the Chronicle. My primary source was the edition of Burgess (1993) which is based on all of the available manuscript evidence with complete apparatus of the previous editions. I assign the lacune and the interpolations of the text, and at the end of lines I represent not only numeration of Burgess, but also of Mommsen's edition (1894), which is used in general by the secondary works. The Latin technical terms, the personal and geographical names remained mostly in the prime forms.

The full commentaries and an alphabetical annotation can help on comprehension of the text and the historical connections. In a few cases I use the statements of other contemporary sources. I discuss the chronological systems of the Chronicle (regnal years, Olympiads, Spanish Aeras, years from the birth of Abraham, Jubilees) for perspicuity in a special chronological table. There are two charts which illustrate the places mentioned by Hydatius.

A tördelést a JATEPRINT,
a Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztőisége végezte
WordPerfect 8 kiadványszerkesztő programmal.



Kiadja a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
<http://www.jate.u-szeged.hu/jatepress/>

Felclős kiadó: Dr. Pándi Lajos egyetemi docens
Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: A/5, példányszám: 300, munkaszám: 15/2005.

1996

26. A jeruzsálemi Szent János Lovagrend regulája. [Homonnai Sarolta, Hunyadi Zsolt]
27. Az amerikai alkotmányozási vita: a föderalisták írásából (1787–1788). [Berkes Tímea]
28. Források a németek Szovjetunióba történő kitelepítéséről Közép-Kelet-Európából (1945–1953). [Köteles Péter]
29. Turgot: Levelek a toleranciáról. [Balázs Péter]

1997

30. Európai nemzeti kisebbségek kongresszusainak határozatai (1925–1937). [Eiler Ferenc]
31. Vikíng az angolszász krónikában. [Rimaszombati Károly] *(elfogyott)*
32. Gildas: Britannia romlásáról. [Novák Veronika] *(elfogyott)*

1998

33. AZ 1904-es szerb–bolgár szerződések. [Horváth Krisztián]
34. A Bayeux-i faliszőnyeg. [Jóhárt Júlia, Varga Vanda Éva] (a 18. sz. utánnyomása + színes melléklet) *(elfogyott)*
35. Szultáni fermán a Bolgár exarchátus megalapításáról. (1870. febr. 28.). [Horváth Krisztián]
36. A fiatal Napóleon írásai Korzikáról. [Jókai Rita]
37. Esztergom 1595-ös visszavétele a napi jelentések tükrében. [Bagi Zoltán Péter, Szász Géza]
38. Ausztria határai (Saint-Germain 1919. szept. 10.). [Evelí Péter, Dobos Erzsébet]
39. Tervezet a kereszténység leendő békéjéről (Podjebrád-béketerv, 1464). [Karáth Tamás]
40. Törvény Skócia lefegyverzéséről (1746). [Fejér Ingrid]

1999

41. Az 1902-es orosz–bolgár katonai konvenció. [Horváth Krisztián]
42. Szemelvények Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” c. művéből. [Nótári Tamás]
43. Marcus Tullius Cicero M. Caelius védelmében mondott beszéde. [Nótári Tamás]

2000

44. „A Népszövetség halála”. Dokumentumok az olasz–etióp konfliktus történetéből (1935–1936). [Szélinger Balázs]
45. A szudétanémet kérdés a második világháborúban (Edvard Bencs és Wenzel Jaksch levelezése 1939–1943). [Kasza Péter]
46. Načertanije (A szerb nemzeti és külpolitika titkos dokumentuma, 1844). [Szajcsán Éva]
47. Juan Donoso Cortés: Értekezések. [Bán Mónika]
48. Napóleon trianoni dekrétuma az Illír Tartományok megszervezéséről. (1809. dec. 25.) [Pándi Eszter]
49. Dokumentumok az 1911–1912-es olasz–török háborúból. [Horváth Krisztián]

2001

50. Mary Rowlandson fogságának és szabadulásának elbeszélése. [Zámbó Ildikó]
51. Marcus Tullius Cicero Q. Ligarius érdekében mondott beszéde. [Nótári Tamás]
52. Békeszerződés az Egyesült Államok és Mexikó között (1848). [Kökény Andrea]
53. Navigatio Sancti Brendani Abbatis * Szt. Brendan apát tengeri utazása. [Majorossy Judit]

2002

54. Az 1930-as görög–török barátsági és semlegességi szerződés. [Balogh Ádám]
55. John F. Kennedy és Nyikita Sz. Hruscsov levelezése a kubai rakétaválság alatt. [Simon Ágnes, Simon Eszter]
56. Korzika 1755-ös és 1794-es alkotmánya. [Tandori Mária]
57. Jugoszlávia külpolitikai dilemmája 1940-ben. [Tóth-Szenesi Attila, Szajcsán Éva]
58. Állam – Szent Unió – Skizma. [Kovács Kálmán Árpád]

2003

59. Három középkori germán törvénykönyv. [Huszár Edit]
60. Az első világháború és a spanyol semlegesség. [Pallagi Mária]
61. Edvard Beneš: Az osztrák probléma és a cseh kérdés. [Gulyás László, Halmos Tamás]
62. Johann Martin Honigberger: Napkeleti gyümölcsök. [Buczkó Zsuzsanna]

2004

63. Zsebkalauz Németországhoz. [Kovács Melinda, Szilárd Balázs]
64. Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozása. 1948. február 10. [Vukman Péter]
65. Olasz–spanyol kapcsolatok a második világháború idején. [Katona Eszter]

2005

66. A konstantinápolyi egyezmény (1800. ápr. 1.) és Ali pasa levélváltása a Jón-szigetek kormányzójával (1807–1808). [Szász Erzsébet]
67. Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásából. [Horogszegi Zoltán, Rábai Krisztina]
68. Hydatius: Chronica (379–469). [Széll Gábor]